

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

İBN FÛREK'İN TEFSİRDEKİ METODU

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Adnan ARSLAN

BURSA- 2013

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

İBN FÛREK'İN TEFSİRDEKİ METODU

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Adnan ARSLAN

Danışman
Doç. Dr. Celil KİRAZ

BURSA- 2013

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 701123004 numaralı Adnan ARSLAN'nın hazırladığı "İBN FÛREK'İN TEFSİRDEKİ METODU" konulu Yüksek Lisans Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, **15.07.2013** günü **14:00-16:00** saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **başarılı**.....(başarılı/başarısız) olduğuna **oybirliği**.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve
Sınav Komisyonu Başkanı)
Doç. Dr. Celil KIRAZ
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç.Dr. İsmail SAĞLAM
Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN
Uludağ Üniversitesi

Üye

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Adnan ARSLAN
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Tefsir
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XII + 159
Mezuniyet Tarihi	: ... /.../ 2013
Tez Danışman(lar)ı	: Doç. Dr. Celil KİRAZ

İBN FÛREK'İN TEFSİRDEKİ METODU

İbn Fûrek VIII. Yüzyılda yaşamış çok yönlü bir İslâm bilginidir. Başta kelâm ilmi olmak üzere fıkıh, hadîs gibi birçok alanda eserler veren müellif, Eş'arî Mezhebi içerisinde, mezhebin kurucusu olan Ebû Hasen el-Eş'arî'den sonra üçüncü kuşakta yer alan önemli bir ilmî şahsiyettir. Ebû Hasen el-Eş'arî'nin görüşlerini sistemleştirerek mezhebin genel çerçevesini çizmiştir. Çağdaşı olan Bâkılânî ile beraber, mezhebin görüşlerinin yayılmasında son derece etkin olmuşlardır.

İbn Fûrek'in yüze ulaşan eserleri arasında bir de tefsiri vardır. Bu tefsirde İbn Fûrek genelde Eş'arî Mezhebi'ne, özel olarak da kendine ait bazı görüşleri yansıtmıştır. Haberî sıfatların bu mezhep içerisinde te'vîl edilmeye ve kabul görmeye başlamasının ilk adımı olarak değerlendirebileceğimiz İbn Fûrek yaklaşımı, bu tefsirde net bir şekilde görülebilmektedir.

Tez; giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbn Fûrek'in yaşadığı dönemin sosyal ve ilmî hayatı, kendisinin hayatı, eserleri ve çalışmamıza konu olan Tefsîru'l-Kur'ân'ın genel özellikleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise, tefsirin rivayet ve dirayet açısından izlediği yöntem ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: İbn Fûrek, Dirâyet Tefsiri, El Yazması Tefsir, Eş'arî Mezhebi, Tefsîru'l-Kur'ân

ABSTRACT

Name and Surname : Adnan ARSLAN
University : Uludağ University
Institution : Social Sciences Institute
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Tafsir
Type of the Work : Thesis of Master
Page Number : XII + 159
Date of the Graduation : ... / ... / 2013
Supervisor : Assoc. Prof. Celil KİRAZ

İBN FÛREK'S METHOD IN THE TAFSİR

İbn Fûrek is a Islamic Scholar has been lived at VIII age. This name is a personality has given a lot of works in different fields like as Islamic Philosophy, Islamic rule and Hadith etc...and he comes in the third degree after Imam ebu'l-Hasan al-Aş'arî. İbn Fûrek has systematized eş'ari sector's ideas and general thoughts. He had an huge role in spreading of his sector with Bakillani's companion.

İbn Fûrek has got a commentary of Quran as well among his works had reached to hundred. In that commentary İbn Fûrek has reflected his and his school's views. His understanding that we can look on as a first step in al-Asha'riyya school in the interpretation (ta'wel) of some allegorical verses of Quran can be seen in his commentary clearly.

My thesis has been arranged as an introduction and two sections. In the first section I have focused the social and scientific conditions in İbn Fûrek's, his life story, his works and general features of his commentary. In the second section, commentary's rewayah and derayah aspect has been examined. In this context his approach to concepts of tafsir, the methodology of tafsir and the reflections of his views on his tafsir.

Key words: İbn Fûrek, Quranic exegesis of Dirayah, tafsir hand-written, al-Asha'riyya school, Tefsîru'l-Kur'ân.

ÖNSÖZ

Hicri IV. asır, Kelâmullah olan Kur'ân'ın nüzul dönemine göre, bize nazaran tabiî ki daha yakın bir duraktadır. O dönem, Kur'ân'ın ilk asırlarda ihsan ettiği manaların tedvin edildiği, âyetler hakkında konuşma hususunda en ehil olan ağızlara kulak verenleri dinleyenlerin daha yeni irtihal ettiği bir dönemdir.

İbn Fûrek böyle bir dönemin, İslâmi ilimler alanında velûd bir şahsiyettir. Kendisi, o dönemin ilmi birikimi ile Kur'ân'a bakmış ve gerçekten orijinal bir yöntem kullanarak, kendi bakış açısından neler gördüğünü, kendi dünyasına neler yansıdığını yaşadığı durağın insanlarına aktarmış ve zaman da bize yani on bir asır sonraki durağa onun gördüklerini taşımıştır.

İbn Fûrek'in içinde yaşadığı dönemin Kur'ân'a bakışını, tefsirindeki metodunu ortaya koyabilmek fikri ile böyle bir çalışmaya niyet etmiş bulunmaktayız. Bu çalışmamızda, kıymeti takdir edilemeyecek el yazma eserleri, bu asrın anlayışına takdim etme konusunda kendilerinden azâmi ölçüde istifade ettiğim danışmanım Doç. Dr. Celil KİRAZ hocama, kelâm ilmi ile ilgili konularda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Tefvîk YÜCEDOĞRU, Yard. Doç. Dr. Ulvi Murat KILAVUZ ve Doç. Dr. Orhan Şener KOLOĞLU hocalarıma, fıkıh alanında kıymetli görüşlerine başvurduğum Yard. Doç. Dr. Mehmet Salih KUMAŞ hocama, diğer hocalarıma ve meslek arkadaşlarıma teşekkür ve minnettarlıklarımı arz ederim.

BURSA-2013

Adnan ARSLAN

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI.....	2
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN FÛREK'İN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, ESERLERİ VE TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN İSİMLİ TEFSİRİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. İBN FÛREK'İN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ	3
1.1. SİYÂSÎ DURUM	3
1.2. SOSYAL DURUM.....	4
1.3. İLMÎ HAYAT	5
2. HAYATI.....	6
3. ESERLERİ	7
3.1.GÜNÜMÜZE ULAŞAN ESERLERİ	8
3.2. GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN VE ÇEŞİTLİ KAYNAKLARDA İBN FÛREK'E İSNAT EDİLEN KİTAPLAR	10
4. İBN FÛREK'İN TEFSİRÜ'L- KUR'ÂN İSİMLİ ESERİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ.....	11

4.1. TEFSİRÜ'L- KUR'ÂN'IN İBN FÜREK'E ÂİDİYETİ	11
4.2. YAZILIŞ AMACI	12
4.3. TEFSİRÜ'L- KUR'ÂN'IN KAYNAKLARI	13
4.3.1. Tefsir Kaynakları	13
4.3.1.1. Sahâbî Müfessirler	13
4.3.1.2. Tâbiûn Müfessirleri.....	14
4.3.2. Arap Dili Kaynakları	16
5. TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN'IN GENEL ÖZELLİKLERİ	17
5.1. SORU-CEVAP ÖZELLİĞİ AÇISINDAN TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN.....	25
5.1.1. Kelime Anlamına Dair Sorular	26
5.1.2. Kelimeler Arasındaki Farklar İle İlgili Sorular.....	30
5.1.3. Nüzûl Sebebine Dair Sorular	32
5.1.3.1. Sûrelerin Nüzûl Sebebine Dair Sorular.....	32
5.1.3.2. Âyetlerin Nüzûl Sebebine Dair Sorular	32
5.1.4. Müşkil Âyetlere Dair Sorular	33
5.1.5. Î'râb ile Alakalı Sorular	34
5.1.6. Âyetlerin Münâsebetleri ile İlgili Sorular	35
5.1.7. Mezhebî Tatışmalara Dair Sorular.....	36
5.1.8. Bir Kırâatin Kime Ait Olduğunu Sorar.....	36
5.1.9. Âyetin Manasını Sorması.....	37
5.2. SÛRE BAZINDA SORU DAĞILIMI.....	38
5.3. CEVABINI VERMEDİĞİ SORULAR.....	44
5.4. SORU SORMADAN TEFSİRDE BULUNMASI.....	45
5.5. TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN'IN SORU CEVAP YÖNTEMİ HAKKINDA DEĞERLENDİRME	45

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN'IN RİVÂYET, DİRÂYET VE KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN'IN RİVÂYET YÖNÜ	47
1.1. KUR'ÂN'IN KUR'ÂN İLE TEFSİRİ.....	48

1.1.1. Bir Âyetin Anlamındaki Kapalılığı Başka Bir Âyetle İzah Etmesi	49
1.1.2. Edatların Hangi Anlamda Kullanıldığına Âyetle Örnek Vermesi	50
1.1.3. Kelime Anlamında Âyetle Tefsirde Bulunması.....	51
1.2. KUR'ÂN'IN SÛNNETLE TEFSİRİ.....	54
1.3. SAHÂBE KAVLİ İLE TEFSİRİ.....	57
1.3.1. İbn Abbâs Kavilleri.....	59
1.3.2. Abdullâh b. Mes'ûd Kavilleri	61
1.3.3. Abdullâh b. Zübeyr Kavilleri.....	63
1.4. TÂBÎÛN KAVLİ İLE TEFSİRİ.....	63
1.4.1. Mücâhid Kavilleri	64
1.4.2. Katâde Kavilleri.....	65
1.4.3. Süddî Kavilleri.....	66
1.4.4. Kaviller Arasında Tercih Yapmaması	66
1.4.5. Kavillerden Sonra Bazen Kendi Görüşünü Zikretmesi	67
1.4.6. Kavillerin Kime Ait Olduğunu Bildirmemesi	68
1.5. İSRÂİLİYÂT KARŞISINDAKİ TUTUMU	69
2. TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN'IN DİRÂYET YÖNÜ	70
2.1. FIKİH İLMİ AÇISINDAN TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN.....	71
2.2. KIRÂAT İLMİ AÇISINDAN TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN	74
2.3. KELÂM İLMİ AÇISINDAN TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN	78
2.3.1. Haberî Sıfatlarda Te'vîle Gitmesi.....	78
2.3.1.1. Cenb/Yan Kelimesinin Te'vîli	79
2.3.1.2. Aliyy/Yukarı Kelimesinin Te'vîli.....	80
2.3.1.3. Sebîl/Yol Kelimesinin Te'vîli	80
2.3.1.4. Seri'/ Hızlı Kelimesinin Te'vîli	81
2.3.1.5. Yemîn/El Kelimesinin Te'vîli.....	81
2.3.1.6. Allah'ın Ahirette Görülmesi	82
2.3.1.7. Ayn/Göz Kelimesinin Te'vîli.....	83
2.3.1.8. Kabza/Avuç Kelimesinin Te'vîli	83
2.3.1.9. Allah'ın İstiva Etmesi	84
2.3.2. Fiillerin Yaratılması Konusundaki Görüşü.....	84
2.3.3. Teklîf-i Mâlâ Yutâk	85

2.3.4. Kur'an'ın Mahlûk Olup Olmadığı Tartışması	86
2.3.5. Günahların Büyük-Küçük Diye Ayrılması	87
2.3.6. Kelâmî Mezheplere Reddiyede Bulunması	88
2.3.7. Başka Bir Mezhebin Görüşünü Reddetmeden Zikretmesi	90
2.4. ARAP DİLİ BİLİMLERİ AÇISINDAN TEFSÎRU'L-KUR'ÂN	91
2.4.1. Sarf Kaidelerine Yer Vermesi.....	91
2.4.2. Nahiv Kaidelerine Yer Vermesi	92
2.4.3. Dilbilimcilerin Kavillerine Yer Vermesi	95
2.4.3.1. Ferrâ'nın Kavillerine Yer Vermesi	95
2.4.3.2. İbn Kuteybe'nin Kavillerine İsmi Zikretmeden Yer Vermesi	97
2.4.3.3. Ebû Ubeyde'nin Kavillerine Yer Vermesi	97
2.4.4. Belağat İlimlerine Yer Vermesi	99
2.4.5. Mantık İlmine Yer Vermesi	101
2.4.6. Arap Şiirine Yer Vermesi	102
2.4.7. Kelime Bilgisine Başvurması	106
2.4.8. Mürâdif Kelimelere Önem Vermesi	114
2.4.9. Zıt Anamlı Kelimeye Önem Vermesi	117
2.4.10. Kelimeler Arasındaki Farklara İşaret Etmesi.....	119
2.4.11. Kelimeye Âyetin Bağlamına Göre Anlam Vermesi	121
3. KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN TEFSÎRU'L-KUR'ÂN.....	123
3.1. MÜNÂSEBAT-I KUR'ÂN	123
3.2. SEBEB-İ NÜZÛL	125
3.3. NÂSİH MENSÛH	130
3.4. MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN	132
3.4.1. Nahiv İle İlgili Müşkillerin İzahı	133
3.4.2. Peygamberlere Ait Konularda Müşkillerin İzahı	135
3.4.3. Diğer Müşkil Konularda İzahı	137
3.4.4. Bazı Müşkillerin İzahında Kaviller İle Yetinmesi	139
3.5. ĞARÎBU'L-KUR'ÂN	140
3.6. HURÛF-U MUKATTA'A	141
3.7. KUR'ÂN'DAKİ TEKRARLAR	143
3.8. İCÂZU'L-KUR'ÂN	145

3.9. MÜCMEL- MÜBEYYEN.....	146
3.10. FEVÂSILU'S-SUVER.....	147
SONUÇ	148
KAYNAKLAR	152
ÖZGEÇMİŞ	159

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
as	Aleyhisselâm
b.	Bin, ibn.
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
h.	Hicrî
Hız.	Hazreti
Nr.	Numara
ra	Radıyallâhu anhu
rah	Radıyallâhu anha
s.	Sayfa
sav	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
tah.	Tahkik
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ty.	Basım Tarihi Yok
v.	Vefat
vr.	Varak
Y.	Yayınevi, Yayınları
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Hicri IV. asır Eş'arî Mezhebi açısından, mezhebin görüşlerinin genel çerçevesinin çizildiği, görüşlerin tedvin edildiği bir dönemdir. Mezhebin kurucusu olan Ebû'l-Hasen el-Eş'a'rî'nin görüşlerini benimseyen talebeleri, bu görüşleri detaylandırarak kendi eğitim müesseseleri olan medreselerinde ve etkin oldukları çevrelerde yaymaya çalışmışlardır.

Bu dönem içerisinde Eş'arî Mezhebi'nin savunucularından biri olan İbn Fûrek, dönemin önde gelen ilmi şahsiyetlerindedir. Kendisinin, başta kelâm ilmi olmak üzere fıkıh usûlü gibi birçok alanda çalışmaları olmuş ve bu eserlerinde kelâmî görüşlerini açıklamıştır.

Vermiş olduğu eserler içerisinde, Tefsîru'l-Kur'ân adında bir Kur'ân Tefsiri bulunmaktadır. Araştırmanın konusunu teşkil eden bu tefsir, tek nüshası ve tek cildi (üçüncü cildi) bulunan el yazma bir eserdir. İbn Fûrek gibi İslâmî düşünce sisteminin gelişmesinde önemli rolü olan bir şahsiyetin, âyetleri nasıl tefsir ettiği, nasıl bir yöntem izlediği, bilimsel açıdan araştırılmaya değer bir konu olduğu kanaatindeyiz.

Müellif, tefsirinde araştırılmaya değer orijinal bir yöntem takip etmiştir. Tefsirin elimize ulaşan üçüncü cildi üzerinde çalışırken, kendisinin o döneme kadar müfessirler tarafından hiç benimsenmemiş bir yöntem olan soru cevap yöntemini takip etmesi bizim açımızdan dikkat çekici bulunmuştur.

Aslında müfessirlerin, tefsir esnasında farazî sorular sorarak bu sorulara cevaplar vermesi, sık karşılaşılan bir yöntemdir. Ancak bir tefsirin, tamamen müfessirin farazî sorulara verdiği cevaplar şeklinde devam etmesi, alışa geldiğimiz tefsir geleneğinin dışında, orijinal bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Bu itibarla İbn Fûrek'in tefsirinde izlediği yöntem ışıktan tutacak olan bu çalışmanın, tefsir ilmi açısından bir ihtiyaç olduğu düşüncesi bizleri bu çalışmaya sevk etmiştir.

A. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI

Eserin sahibi olan İbn Fûrek'in hayatı hakkında tabakât kitaplarında çok fazla bilgiye ulaşamadığımız için hayatına dair olan bölümü kısa tutmak zorunda kaldık. Daha ziyade tefsirine odaklanmaya çalıştık. Tefsiri içerisinde de kendine has bir yöntem olan soru cevap yöntemi üzerinde daha fazla durmayı uygun bulduk. Genel olarak her tefsirin ortak özelliği sayılan konulardan ziyade vaktimizi, tefsirin dikkat çeken farklılıklarına ve orijinal yönlerine sarf ettik. Fakat bütün bunları, tefsirin günümüze ulaşan, tek cildi olan üçüncü ciltten hareketle yapmak zorunda kaldık.

Araştırmanın birinci bölümünde, İbn Fûrek'in yaşadığı dönemi, hayatı, ilmi şahsiyeti ve Tefsîru'l-Kur'ân adlı tefsirinin genel özellikleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise tefsirin rivâyet, dirâyet ve Kur'ân ilimleri açısından metodolojisinin ortaya çıkartılması hedeflenmiştir.

Araştırmaya konu olan tefsirin tek nüshası Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Bölümü nr. 50'de bulunmaktadır.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma esnasında benimsenilen yöntem ise şu şekildedir:

Müellifin tefsiri esnasında başvurduğu kaynakların tespit edilmesi, tefsiri esnasında mezhebi görüşünün, tefsirine etkisinin bulunup bulunmadığının saptanması, tefsirinde izlediği yöntemin rivâyet, dirâyet ve Kur'ân ilimleri açısından tespit edilmesi şeklindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN FÛREK'İN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, ESERLERİ VE TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN İSİMLİ TEFSİRİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. İBN FÛREK'İN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

1.1. SİYÂSİ DURUM

İbn Fûrek'in yaşadığı dönem, İslâm Dünyası'nın siyâsî açıdan karışıklıklar içerisinde olduğu bir döneme rastlar.¹ Zira Abbâsî halifeliği zayıflık ve kuvvet arasında gidip gelmekte idi. İbn Fûrek'in yaşadığı H.330-406 arası yıllar, Abbâsîler Devleti'nin üçüncü dönemine rastlamakta idi.

Bu dönemde Abbâsî Halifeleri'nin güçsüz bir duruma düşmesi, İslâm Devleti'nin parçalanmasına neden olmuştu. Horasan ve Mâverâünnehir Sâmânîler'in eline geçmiş ve Horasan dört ayrı bölgeye ayrılmıştı.

Samânîler'in gücü artmış ve Abbâsî devletine yardımcı olmuşlardı. Abbâsîler, halifelerin güçsüzleşmeleri ve batıda Fâtımîler'in ortaya çıkışı ile zayıflamışlardı. Fâtımîler bu tarihlerde, batıda Mısır'dan Atlas Okyanusu'na kadar olan bölgede hâkimiyet kurmuşlardı. El-Muiz li-Dînillah el-Fâtımî; halifeliği alınca yönetim merkezini Mısır'a taşıdı. Fâtımîlerin fetihleri Şam, Hicâz ve Yemen'e kadar uzandı.

İslâm dünyası açısından, Karmâtîlerin ortaya çıkışı ile korku ve panik havası yaşanmakta idi. Araplar, Arap Yarımadası'nın şâhit olduğu en zor dönemi yaşıyorlardı. Hicri 316 yılında yaklaşık 3000 hacıyı öldürmüşlerdi. O derece ki, Irak ve civarından

¹ Ali Öge, **İbn Fûrek, Hayatı ve Kelâmî Görüşleri**, Kömen Yayınları, Konya, 2011, s.34.

Karmâtîler'in korkusundan hac yapamıyorlardı. Bağdat'taki halifelik onları hakimiyeti altına almaktan aciz kalmıştı. Bu durumda Arap Yarımadası önemini kaybetmeye başlamıştı.

Irak'ta durum kötüye gitmekte idi. Mezhepsel kavgalar baş göstermiş, anarşi yayılmış, yolsuzluk ortalığı kasıp kavurmakta idi. Bütün bunlar, bölgedeki devletler arasında ortaya çıkan çekişmelerden kaynaklanmakta idi. Bunlara ek olarak Şîa Mezhebi'nde mutaassıp olan Büveyhîler, Sünnîleri Şîa merâsimlerine zorlamaya başlamıştı.

Bütün bunlara rağmen İslâm kültürü, emirlerin, sultanların, halifelerin ve ilim ehlinin teşviki sonucu, bu asırda Doğuda ve Batıda yayılmıştı. Kurulan bu İslâm devletlerinin vesilesi ile birçok İslâm âlimi yetişmiş ve bu bölgelerde İslâm kültürü'nün yayılmasında öncülük etmişlerdi.²

1.2. SOSYAL DURUM

Hicri IV. asır; toplumlar arasındaki kültürel etkileşiminin zirvesini yaşıyordu. İslâmiyet'in fetih hareketleri sonucu çok geniş bir coğrafya üzerine yayılması, aynı dine mensup fakat kültürleri farklı olan toplumlar arasında kültürel etkileşimi zorunlu hale getiriyordu.

Emeviler döneminde halk arasında başlayan karşılıklı kız alışverişleri, Abbâsîler zamanında devleti idare eden üst düzey yöneticilere de yansımıştı. Halifelerden el-Hâdi (v.170/786) ve kardeşi Hârûn (v.193/809)'un annesi Rum, Me'mûn (v.218/861)'un annesi Fars, Mu'tasım'ın (v.227/842) ve Müvekkil'in (v.247/861) annesi Türk idi.³

Çeşitli ülkelerden getirilen câriyeler, bu etkileşimin diğer bir ayağını oluşturuyordu. Zira câriyeler geldikleri ülkelerin kültürlerini ve bir takım âdetlerini halifelerin saraylarına taşıyorlardı.

Saraylarda yaşayan bu lüks hayat ile halkın yaşadığı sade hayat arasındaki makas gittikçe açılıyor ve toplumda huzursuzluk baş gösteriyordu. Lüks ve israf mali sıkıntılara neden oluyordu. Büveyhî yönetimi, yaşanan bu mali sıkıntıların çözümünü, halkın elinden mallarını zorla almakta buluyordu. Bu dönemde yaşananları bize aktaran

² Süheyme bint. Muhammed Saîd Muhammed Ahmed Buhârî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-Kura Üniversitesi, Kitap ve Sunnet Bölümü, 2009, s.10.

³ Ahmed Emin, **Duha'l-İslâm**, , Beyrut, 1969, C.1, s. 124'den naklen Öge, a.g.e, s. 35.

tarix kitapları sosyal hayattaki dengesizliklerden ve halkın yaşadığı rahatsızlıklardan bahsetmektedir.⁴

1.3. İLMÎ HAYAT

O dönemin siyasi ve sosyal yapısının, ilmî hayata etki ettiğini görüyoruz. Toplumun inanç hayatına yansımış bir sosyal bozulmadan bahsedebiliriz. Zira Abbâsiler'in Sünnî ve Büveyhîler'in Şîî oluşu ile bu yönetimlerden rahatsız olan halk tabakasının mezhebî görüş tercihi arasında bir ilişki bulunmalı idi.

Nitekim o dönemde halk Mu'tezile, Şîa, Selef, Eş'ariyye, Mâtûrîdiyye gibi birçok farklı dini gruplara ayrılmıştı. Bu farklı gruplar arasında tartışmalar yaşanıyor ve bu tartışmalar fiili mücadeleler haline gelebiliyordu.

Büveyhîler Şîa ve Mu'tezile Mezhebi'ni desteklerken, Abbâsi halifeleri'nin Ehl-i Sünnet'i ve Eş'ariyye mezhebini desteklediği görülüyordu.

Bu kadar farklı mezhep arasındaki ilmi tartışmalar bir bakıma ilmi canlılığa sebep oluyordu. Mezhep mensupları birbirleri ile tartışırken, kendi görüşlerine destek bulabilmek için âyet ve hadîsler ile istişhat etmeye çalışıyorlardı. Belki de bu esnada farkında olmadan birçok yeni konuyu ortaya çıkarıyorlardı.

Sultanlar, idarelerindeki bölgelerde ilmi merkezler kuruyorlar ve bu merkezlere ilim adamlarının gelmesi ile memnun oluyorlar hatta davette bulunuyorlardı.

Mesela, Büveyhî Atabekleri'nden olan Şîî Mezhebi'ne mensub Adudu'd-Devle, ilim adamlarına değer verir ve onları mükâfatlandırır.⁵

Ahmed Emin'in belirttiğine göre o dönem İslâm bilginleri arasında; Ebû Bekr er-Râzî (v.311/923), Ebu'l-Hasen el-Bâhilî (v. 373/983), Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî (v. 333/944), Bakıllânî (v. 403/1013), Ebu Hamîd el-Isferayînî (v. 406/1016), Kâdî Abdulcabbâr (v. 415/1015) yer almakta idi.⁶

İbn Fûrek'in yaşadığı yıllar İslâm dünyasında felsefenin revaçta olduğu, felsefe ile birlikte Mu'tezile Mezhebi'nin kuvvetli olduğu ve nasların akıl ile te'vil edilmesinin Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından da benimsenmeye başladığı bir dönemdir.⁷

⁴ Yiğit, İsmail, "Emeviler" DİA, XI, 103, İstanbul, 1995.

⁵ Merçil, Erdoğan "Büveyhîler" DİA, VI, 499, İstanbul, 1992.

⁶ Ahmed Emin, **Zuhru'l-İslâm**, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut, 1425-2003, C. I, s. 164.

⁷ Öge, a.g.e., s.37.

2. HAYATI

İbn Fûrek, Eş'arî Mezhebi'nin Nisâbur ve civarında yayılmasını sağlayan Sünnî bir kelamcıdır. Büyük bir dilci, usûlcü, müfessir ve kelâmcı olan İbn Fûrek'in tam künyesi, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Fûrek'tir.⁸

İbn Fûrek öğrenimine İsfahan'da başladı. Basra ve Bağdat onun öğrenim hayatının geliştiği ve tanınmaya başladığı, görüşlerinin duyulduğu merkezlerin başında yer alır. Şâfiî fikhî okuduğu hocasına "Haceru'l-Esved yeryüzünde Allah'ın sağ elidir." hadîsini sorup tatmin edici bir cevap alamamasından sonra kelam ilmini öğrenmeye karar vermiştir.⁹

Bu kararından sonra yerleşim yeri olan İsfahan'dan kelam ilminin yoğun olarak öğretildiği, hatta merkezi olan Bağdat'a daha sonra da Basra'ya gitti. Burada Ebû Hasan el-Bâhilî'den (v.373/983) kelam dersleri aldı. El-Bâhilî, el-Eş'arî'yi (v. 324/936) en iyi tanıyan talebesi olarak kabul edilmektedir.¹⁰ İbn Fûrek, Bakıllâni (v. 403/1012) ve Ebû İshak el-İsferâyîni (v. 418/1027) ile de kelâmî konularda müzakerelerde bulundu. Eş'arî'nin diğer öğrencisi olan İbn Mücâhid et-Tâî'den ders aldı.

Basra'dan tekrar Bağdat'a giden İbn Fûrek, tahsiline bir müddet burada devam ettikten sonra muhtemelen 360 yılı civarında İsfahan'a döndü. İsfahan'da Sâhib b. Abbâd (v. 385/995) ile yaptığı münazaralarda Ehl-i Sünnet'in görüşlerini başarı ile savundu.¹¹ Rey şehrinde katıldığı ilmi meclislerle Mûtezile'yi eleştirdiğinden dolayı bölgenin emirine şikâyet edildi. İşkenceye tabi tutulduktan sonra Şiraz'a sürgüne gönderildi. Burada sûfilerden İbn Hafif eş-Şîrâzî (v. 371/981) ile tanışıp uzlete çekilmeyi düşündü ise de, bundan vazgeçerek talebe yetiştirmeye niyet etti. Devrin hükümdarı olan Nâsîru'd-Devle'den el-Hâkim Ebû Abdullâh'ın ricası üzerine Nisâbur'a gitmesi sağlandı.¹²

⁸ İbn Hallikân, *Vefeyatu'l A'yân ve Enbâü Ebnâiz'z-Zamân*, Dâr Sadır, Beyrût, ty., C.IV, s.272.

⁹ İbn Sübkî, *Tabakâtu's- Şafiiyyetü'l- Kübrâ*, Darü'l-İhya ve'l-Kütübi'l-Arabî, ty., C.IV, s.129.

¹⁰ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. Hasen b. Vehbillâh, *Tebyînu Kezibi'l-Müfterî*, tah: Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kâhire, 2010, s.119.

¹¹ Öge, a.g.e., s.40.

¹² İbn Sübkî, a.g.e., C. IV, s. 129.

Nisâbur kendisi için verimli bir ilmi hayatın başlangıcı olmuştur. Zira burada Abdullâh bin Cafer'den Ebû Dâvud et-Tayâlîsi'nin el-Müsnedini okudu. Ayrıca İbn Harrâz el-Ahvâzî'den hadîs dinledi. Ebû Osman el-Mağribî ile Ebû Sehl es-Sulûkî'nin sohbetlerine katıldı. Diğer taraftan yörenin tanınmış sûfîlerinden Ebû'l-Hasan el-Bûşencî'nin hangâhı yanında kendisi için yaptırılan medresede uzun yıllar İslâmî ilimleri okutup yüzlerce talebe yetiştirdi.

Dâmâdı olan Ebû Mansur el-Eyyûbî, ünlü sûfî Abdülkerîm el-Kuşeyrî (v. 465/1072), Ahmed bin Hüseyin el-Beyhâkî (v. 458/1066) onun yetiştirdiği alimlendendir.¹³ Birçok alanda derinleşen Abdülkerîm el-Kuşeyrî kendisinden kelim dersleri almıştır.¹⁴

İbn Fûrek dolu dolu geçen bir ömürden sonra Nisâbur'da yolculuk esnasında zehirlenmiş ve H.406/1010 yılında vefat etmiştir. Nisabur'a nakledilmiş ve Hayra denen bölgede defnedilmiştir.¹⁵

3. ESERLERİ

İbn Fûrek'ten bahseden kaynaklara bakıldığında, kendisinin başta kelâm olmak üzere fıkıh usûlü, tefsir, hadîs, edebiyat, nahiv, tasavvuf, tabakât sahalarna ait yüz civarında eseri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶

Bu kadar çok esere sahip olduğu halde eserlerinin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. İbn Fûrek ve kelâmî görüşleri hakkında bir çalışması olan Ali Öge, İbn Fûrek'in eserlerini üç gruba ayırmıştır. Birincisi; günümüze ulaşan eserleri, ikincisi; tabakât kitaplarında kendisine isnat edilen ama günümüze ulaşmayan eserleri, üçüncüsü; kendisine isnat edilen ama kendisine ait olmayan eserler. Aşağıda ilk iki bölümdeki eserlerinden kısaca bahsedilecektir.

¹³ Velîd b. Ahmed el-Hüseyin ez-Zübeyrî, **el-Mevsûatu'l-Müessera fi Terâcimi Eimmeti't-Tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-Nahv ve'l-Luga**, 1. baskı, al-Bukhary İslamic Center, England, 1424/2003, C.I, s. 2039.

¹⁴ Ez-Zehebî Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, **Siyeru A'lâmi'n Nübelâ**, tah: Şuayb Arnavût, Muhammed Naîm el-İrkisûsî, 1. baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1405/1984, C. XIIX, s.229.

¹⁵ İbn Hallikân, a.g.e., C.IV, s.272.

¹⁶ İbn Hallikân, a.g.e., C. IV, s.272.

3.1.GÜNÜMÜZE ULAŞAN ESERLERİ

3.1.1. Risâle fî İlmi't-Tevhîd

İbn Fûrek'in akâide dair yazmış olduğu ve temel akîde bilgilerinin yer aldığı bir eserdir. Hacmi oldukça küçüktür. Yedi varaklık küçük bir akide kitabı olan bu eser Medine Arif Hikmet kitaplığında mevcuttur.¹⁷ Yusuf Şevki Yavuz bu eser hakkında 20 varaktır demişse de, Ali Öge'ye göre bu risale sadece 7 varaktır.¹⁸

3.1.2. Şerhu'l-Âlim ve'l-Müteallim

Ebû Hanife'nin eseri olan el-Âlim ve'l-Müteallim üzerine yapılmış bir şerh olup Fuat Sezgin tarafından Millet Kütüphanesinde bulunan yazma nüshadaki bilgilere dayanılarak eser İbn Fûrek'e nispet edilmiştir.¹⁹

3.1.3. Mücerredü Makâlâtî'ş-Şeyh Ebi'l-Hasen El-Eş'arî

İbn Fûrek'in bu eseri, Eş'arî Mezhebi açısından önemli bir eserdir. Zira İbn Fûrek bu eserinde İmam Eş'arî'nin kelâmî görüşlerini net bir şekilde ortaya koymuştur. Kitap fasıllara ayrılmış ve her bir fasılda "İmam'ın bu konudaki açıklaması" diyerek Eş'arî'nin görüşlerine ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Bu şekilde toplam 66 fasıl içerisinde Eş'arî Mezhebi'nin kelâmî görüşleri detaylı olarak ele alınmıştır. Eser Daniel Gimaret tarafından tahkiki yapılarak yayınlanmıştır.²⁰

3.1.4. Müşkilu'l- Hadîs ve Beyânuhû

İbn Fûrek bu eserinde, hadîslerde geçen haberî sıfatları te'vîl etmiştir. Eser kendisinin bu görüşünü ortaya koyma açısından önem arz etmektedir.

¹⁷ Arif Hikmet Kütüphanesi, 271/80. (Melik Abdülaziz Kütüphanesi).

¹⁸ Öge, a.g.e., s.42.

¹⁹ Fuat Sezgin, **GAS{Geschichte des Arabischen Schrifttums}**, C. I, Leiden, 1967, s. 418,612.' den naklen Öge, a.g.e., s. 37.

²⁰ İbn Fûrek, **Mücerredü Makâlâtî'ş-Şeyh Ebi Hasen el-Eş'arî**, tah: Daniel Gimaret, Dâru'l-Meşrîk, Beyrut,1987.

Bu eser de, Makâlât'ta olduğu gibi fasıllara ayrılmış, her bir fasılda bir konu ele alınmıştır. Eser Daniel Gimaret tarafından tahkik edilmiş ve basılmıştır.²¹

3.1.5. El-İbâne 'an Turukı'l-Kâsıdîn ve'l-Keşf 'an Menâhici's-Sâlikîn

Tövbe, zühd, vera', şükür, tevhid, muhabbet gibi tasavvufi terimlerin ilk sûfilere göre tarifini ihtiva eden eserin bilinen tek yazma nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir.²²

3.1.6. İntikâ min Ehâdîsi Ebî Muslim Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî

Hadîs ilmine dair olan eserin bir nüshası, Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²³ (nr. 41/7, 88a-95b)

3.1.7. Esmâu'r-Ricâl

Brockelmann; bu eserin İbn Fûrek'e ait olduğunu ve isminin de Kitabu'l-Esma ve'r-Ricâl olduğunu kaydetmiştir.²⁴

3.1.8. Havâililu'l-Âyâti'l-Muteşâbihât

3.1.9. Ğarîbu'l-Kur'ân

Müşkilu'l-Hadîs adlı eseri tahkik eden Abdulmu'ti Emin Kal'aci bu iki eserin İbn Fûrek'e ait olduğunu belirtmiştir.²⁵

3.1.10. Tefsîru'l-Kur'ân

İbn Fûrek'e ait olan bu tefsir, tez konumuzdur. Eserin ilk iki cildi kayıp olmakla beraber Mu'minûn Suresi'nden Nâs Sûresi'ne kadar olan kısmın tefsirini içeren ve el

²¹ İbn Fûrek, *Kitâbu Müškili'l-Hadîs ev Te'vîlu'l-Ahbâri'l-Müteřâbihe*, Tahkik. Daniel Gimaret, Dimeřk, 2003.

²² Öğe, a.g.e., s.47.

²³ Sezgin, age. C. I, s. 217,611

²⁴ Brockelmann, *GAL {Geschichte Der Arabischen Literatur Supplementband}*, C. I, s. 176.'dan naklen Öğe, age, s. 44.

²⁵ Öğe, a.g.e., s.48.

yazma olan üçüncü cildi halen Millet Kütüphanesi'nde Fezullah Efendi Bölümü, nr.50'de bulunmaktadır. Eser 230 varaktan oluşmaktadır.

Eserin bazı kısımlarının tahkiki, Suûdî Arabistan'da bulunan Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, tefsir bölümü yüksek lisans öğrencileri tarafından yapılmıştır.

Mu'minûn Sûresi'nden Ahzâb Sûresi'ne kadar olan bölümün tahkikini, Alêl Abdulkâdir Bendvîş, Ahzâb Sûresi'nden Gâfir Sûresi'ne kadar olan bölümün tahkikini Âtîf b. Kâmil b. Sâlih Buhârî, Nûh Sûresi'nden Nâs Sûresi'ne kadar olan bölümün tahkikini ise Süheyme bint. Muhammed Saîd Muhammed Ahmed Buhârî yapmıştır. Araştırmada bu çalışmalardan da yararlanılmıştır.

3.2. GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN VE ÇEŞİTLİ KAYNAKLARDA İBN FÛREK'E İSNAT EDİLEN KİTAPLAR

3.2.1. Tabakâtu'l-Mütekellimîn

Zebîdî bu eseri İbn Fûrek'e isnat etmiş ve itikâdi görüşlerini tespit ederken bu eserden nakillerde bulunmuştur.²⁶

3.2.2. El-Medhalu'l-Evsât İlâ İlmi'l-Kelâm

3.2.3. Kitâbu'l-Muâfât

İbn Fûrek, Şerhu'l-Âlim ve'l-Müteallim adlı eserinde kendine ait olduğunu söylediği bu eserinden bahsetmektedir.²⁷

3.2.4. İhtilâfu'ş-Şeyhayn el-Kalanîsî ve'l-Eş'arî

Ebu İshak İbrahim b. Abdullâh el Kalânîsî (v. IV. asır)'yi İmam Eş'arî'nin (v. 324/936) dengi kabul edecek kadar önemli saydığını ifade eden böyle bir eser, İbn Fûrek'e ait gösterilir.²⁸

²⁶ Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed Murtazâ, **İhtilâfu's-Sâdeti'l-Mütttekîn bi-Şerhi Esrâri İhyâi Ulûmi'd-Dîn**, , Kahire, 1311, C. II, s. 141.

²⁷ İbn Fûrek, **Şerhu'l-Âlim ve'l-Müteallim**, 42b'den naklen Öge, age, s.49.

²⁸ Öge, a.g.e., s.49.

3.2.5. Şerhu Evâilil’l-Edille

İbn Teymiyye, İbn Fûrek’in bu eserinden bazı iktibaslarda bulunmuştur.²⁹

3.2.6. Makâlâtu İbn Küllâb ve’l-Eş’arî

Yine bu eserden İbn Teymiyye bahsetmektedir.³⁰

3.2.7. Kitâbu’t-Te’vîlât

Ali Öge bu eserin müteşâbih nâsların te’villeri ile ilgili olabileceğini belirtmiştir.³¹ İbn Teymiyye bu eserden bahsetmektedir.³²

3.2.8. Usûlu’l-Fıkh

Ali Öge bu eserin Şerhu’l-Âlim ve’l-Müteallim’de Kitâbu’l- Usûl adıyla bahsedilen eser ile aynı olabileceği ihtimalinden bahsetmektedir.³³

3.2.9. Dekâiku’l-Esrâr

İsmail Paşa, İbn Fûrek hakkında bilgi verirken, kendisine ait bu isimde bir eserin olduğunu kaydetmiştir.³⁴

4. İBN FÛREK’İN TEFSÎRU’L- KUR’ÂN İSİMLİ ESERİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

4.1. TEFSÎRU’L- KUR’ÂN’IN İBN FÛREK’E ÂİDİYETİ

Kâtip Çelebi,³⁵ İsmail Paşa³⁶ ve Fuat Sezgin³⁷ tarafından İbn Fûrek’e atfedilmiştir. Bunlara ek olarak, Tefsîru’l- Kur’ân sonrası tefsirlerde; söz konusu

²⁹ İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm, **Mecmû’l- Fetâvâ**, C. II, s. 262, Riyad, 1381’den naklen Öge, age, s.49.

³⁰ İbn Teymiyye, a.g.e., C. V, s. 379. ‘den naklen Öge, age, s.50.

³¹ Öge, a.g.e., s.50.

³² İbn Teymiyye, a.g.e., C. V, s. 23.’den naklen Öge, s.50.

³³ Öge, a.g.e., s. 50.

³⁴ İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyetu’l- Ârifin**, , İstanbul, 1955, C. II, s. 60.

tefsirden iktibaslar yapılmıştır. Tefsîru'l- Kur'ân'da bulunan ifadelerle birebir örtüşen nakiller bulunmaktadır. Mesela, Kurtubî,³⁸ Seâlebî,³⁹ İbn Kesîr⁴⁰ ve Râzî⁴¹ gibi İbn Fûrek sonrası müfessirler, tefsirlerinde İbn Fûrek'in tefsirinden alıntılar yapmışlar ve bu alıntıların İbn Fûrek'e ait olduğunu söylemişlerdir. Bunları İbn Fûrek'in Tefsiri ile karşılaştırdığımızda bu ortaya çıkmaktadır. Ancak İbn Kesîr'in Tefsîru'l-Kur'ân'dan yapmış olduğu alıntı Bakara Sûresi'ne aittir. Bu sûreyi de içeren tefsirin ilk iki cildi elimizde bulunmamaktadır.

4.2. YAZILIŞ AMACI

Tefsirin yazılış amacı ile ilgili olarak söyleyebileceğimiz şeyler tahminden öteye geçmemektedir. Zira müfessirler tefsirlerinin giriş kısmında, tefsirlerini hangi ihtiyaca binaen yazdıklarını, izleyecekleri metodu, neye daha ziyade önem vereceklerini belirtirler. Ancak yapılan araştırmada, Tefsîru'l-Kur'ân'ın birinci ve ikinci ciltleri bulunamamıştır. El yazma eserlerin bulunduğu diğer kütüphanelerde de, tefsirin diğer ciltlerine ulaşılamamıştır. Dolayısı ile tefsirin amacının ne olduğu konusunda kesin bir bilgi vermek mümkün değildir. Ancak müfessirin üçüncü ciltte izlediği yöntemden anlaşıldığı kadarı ile tefsir, özellikle ilim talebelerine, âyetler hakkında pratik bilgiler vermek istemektedir. Her âyetin tefsir edilmeme sebebi, öğrencilerinin tefsiri yapılmayan ayetleri anlama sorunu yaşamaması olmalıdır. Zira İbn Fûrek daha ziyade, anlaşılmasında zorluk çekilebilecek kelime ya da konular üzerinde durmuştur. Tefsirin hacminin büyük olmayışından yani tefsirin bir cildinin nerede ise Kur'ân'ın yarısını ihtiva etmesinden şu kanaate varmak mümkündür: Müfessir, başta öğrencileri olmak üzere genele hitap eden, sorulmuş ya da sorulması muhtemel sorulara cevap veren bir

³⁵ Kâtîp Çelebi, **Keşfu'z- Zunûn an Esami'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, ty. C. I, s. 439.

³⁶ İsmail Paşa el-Bağdâdî, a.g.e., C. II, s. 60.

³⁷ Sezgin, a.g.e., s. 611.

³⁸ El-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, **el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin limâ Tedammenehû mine's-Sünneti ve'l-Kur'ân**, tah. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî, 1. baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2006, C. 22, s. 82.

³⁹ Seâlebî, Abdurrahman b. Muhammed Mahlûf ebî Zeyd, **Tefsîru's-Seâlibi el-Müsemma bi'l-Cevâhiri'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, tah. Abdulfettah Ebû Sünneh, Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, 1. baskı, Beyrut, 1997, C. I, s. 197.

⁴⁰ İbn Kesîr, İmâdüddin ebî'l-Fidâ İsmâil ed-Dimeşkî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Müessesetu Kurtuba, Ciza, ty., C.I, s. 361.

⁴¹ Muhammed er-Râzî Fahreddîn, **Tefsîru'l-Fahrir-Râzî eş-Şehîr bi't-Tefsîri'l-Kebîr ve Mefâtihi'l-Ğayb**, 1. baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1981, C.31, s. 62.

tefsir yazmak istemiş ve özellikle Eş'arî Mezhebi'ne ait kelâmî görüşleri bu tefsirde yansıtmak istemiştir. Zaten tefsirin soru-cevap metodu üzerine bina edilmiş olması, öğrenci hoca ilişkisini ortaya koymaktadır.

4.3. TEFSİRÜ'L- KUR'ÂN'IN KAYNAKLARI

İbn Fûrek, tefsirinde birçok kaynaktan yararlanmışır. Burada yararlandığı kaynaklar muhtevâsına göre tasnif edilecektir.

4.3.1. Tefsir Kaynakları

4.3.1.1. Sahâbî Müfessirler

Tefsir ilminde, Kur'ân ve Sünnet'ten sonra, Sahâbe'nin görüşleri de kaynak olarak kullanılmışır. İbn Fûrek, âyetlerin tefsiri esnasında sahâbeden birçok nakil yapmıştır. İbn Fûrek'in tefsirinde çokça nakil yaptığı sahâbeler; öncelikle Abdullâh b. Abbâs ve Abdullâh b. Mes'ûd'dur.

4.3.1.1.1. Abdullâh b. Abbâs (v.68/687)⁴²

Asıl adı, Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureyşî olan İbn-i Abbâs Hz. Peygamber (sav)'in amcasının oğlu olup, "İbn Abbâs" künyesi ile bilinmektedir.⁴³ Hz. Peygamber (sav)'in vefatında on üç yaşında olduğunu kaynaklar belirtmektedir.⁴⁴ Hz. Peygamber (sav)'in; "Allahım! O'na te'vili öğret ve onu, dinde anlayış sahibi kıl" şeklindeki duasına da mazhar olmuştur.⁴⁵

4.3.1.1.2. Abdullâh b. Mes'ûd (v.32/652)⁴⁶

Abdullâh b. Mes'ûd'un asıl adı, Ebû Abdirrahman b. Mes'ûd el-Huzeylî olup künyesi Ebû Abdirrahmân'dır.⁴⁷ Birçok müfessir İbn Abbâs'tan sonra kendisinden nakillerde bulunmuştur.⁴⁸

⁴² Ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, a.g.e, C. III, s.331.

⁴³ Abdülazîz b. Abdullâh el-Humeydî, **Tefsîru'bni Abbâs**, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, ty., s.6.

⁴⁴ Ömer Nasûhî Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, 1960, C. I, s. 65.

⁴⁵ ez-Zehebî, Muhammed Huseyn, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Mektebetu Vehbe, Kâhire, ty., C.I, s.52. İbn Fûrek'in yararlandığı İbn Abbâs kavillerine örnek olarak Bkz. İbn Fûrek, Tefsîru'l-Kur'ân, III, vr. 228a, 227b, 226b, 67b.

⁴⁶ Muhammed Saîd Mübeyyid, **Mevsûatü Hayâtü's-Sahâbe min Kütübi't-Türâs**, Mektebetü Dâru'l-Feth, 1. baskı, Katar,1421/2000, C.III, s.2049.

4.3.1.1.3. Ubey b. Ka'b (v.30/650)⁴⁹

Ebu'l-Münzir ve Ebu't-Tufeyl künyesinin sahibi olan Ubey b. Ka'b Hazreç kabilesine mensub bir sahâbî olup, Akabe Biatı'na ve Bedir Gazvesi'ne katılmıştır. Hz. Peygamber (sav)'in ilk vahiy kâtipliğini yapan şahsiyettir.

Sahâbe içerisinde Allah'ın kitabını en iyi bilen kişilerden biri olarak kabul edilmiş ve kendisinden yapılan nakiller büyük bir güvene mazhar olmuştur.⁵⁰

4.3.1.1.4. Abdullâh b. Zübeyr (v.73/692)⁵¹

Abdullâh b. Zübeyr b. el-Avvâm el-Kureyşî el-Esedî, tefsir ilminde sahâbenin ileri gelenlerindedir. Tefsirlerde kendisinden bazı âyetlerin nüzûlüne dair rivâyetler bulunmaktadır.⁵²

4.3.1.2. Tâbiûn Müfessirleri

Tâbiûn olan İslâm bilginleri, âyetlerin tefsiri hakkında sahâbeden birçok bilgileri işitmiş, bunları aktarmış ve kendi görüşlerini de belirtmişlerdi. İbn Fûrek, tefsirinde sahâbe kavlından çok daha fazla tâbiûn kavillerine başvurmuştur.

4.3.1.2.1. Mücâhid b. Cebr (v.103/721)

İbn Abbâs'tan en çok rivâyet eden sahâbelerden birisidir. Bizzat kendisi Kur'ân'ı tamamen İbn Abbâs'ın huzurunda okumuş, ayetlerin nüzûl sebebini ve nerede nazil olduğunu kendisinden ders almıştır.⁵³

⁴⁷ ez-Zehabî, a.g.e., C.I, s.63.

⁴⁸ İbn Fûrek'in yararlandığı İbn Mes'ûd kavillerine örnek olarak Bkz. İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 222b, 222a, 221a.

⁴⁹ Muhammed Saîd Mübeyyid, a.g.e., C.I, s.33.

⁵⁰ ez-Zehabî, a.g.e., C.I, s.69. İbn Fûrek'in yararlandığı Übey b. Ka'b kavillerine örnek olarak Bkz. İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 228a, 205b.

⁵¹ Muhammed Saîd Mübeyyid, a.g.e., C.III, s. 1840.

⁵² Bilmen, a.g.e., C.I, s.254. İbn Fûrek'in yararlandığı Abdullâh b. Zübeyr kavillerine örnek olarak Bkz. İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 217a, 213b.

⁵³ İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm**, C. I, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986, s.4.

4.3.1.2.2. Hasanü'l-Basrî (v.110/728)

Hasanü'l-Basrî, Medine'de doğmuş Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Kur'ân dersleri almasının yanında, Hz. Ali, Abdullâh b. Ömer, Enes b. Mâlik ve Semûre b. Kays gibi sahâbelerden rivâyette bulunmuştur.⁵⁴

4.3.1.2.3. Katâde b. Diâme es-Sedûsî (v.117/737)

Abdullâh b. Mes'ûd'un kurmuş olduğu Irak Tefsir Ekolü'ne mensup bulunan Katâde, Enes b. Mâlik, Saîd b. Müseyyeb, İbn Sîrin ve Hasanü'l-Basrî gibi birçok bilginden rivâyette bulunmuştur. Kendisine fıkıh ve tefsir ilmindeki derin bilgisinden dolayı "el-İmâm" denilmiştir.⁵⁵

4.3.1.2.4. Saîd b. Cübeyr (v.95/714)

Saîd b. Cübeyr, İbn Abbâs'ın talebelerinden olup birçok sahâbeden istifade etmiştir. Süfyân-ı Sevrî kendisi hakkında şöyle demiştir: "Tefsir ilmini dört kişiden alınız. Onlar da Saîd b. Cübeyr, Mücâhid, İkrime ve Dahhâk'tır"⁵⁶

4.3.1.2.5. Dahhâk b. Müzâhim (v.105/723)

Dahhâk'ın künyesi, Ebû Kâsım veya Ebû Muhammed'dir. İbn Ömer, İbn Abbâs, Ebû Hüreyre ve Enes b. Mâlik'ten rivâyetlerde bulunmuştur. Ancak kendisi İbn Abbâs ile görüşmemiş olduğu için rivâyetleri munkatı' olarak kabul edilmiştir.⁵⁷

4.3.1.2.6. İbrahim en-Nehâî (v.95/714)

Ebû İmrân İbrahim b. Yezîd b. Kays el-Kûfî, tâbiûnun büyüklerindedir. Aslen Yemen'deki Neha' kabilesinden olduğu için kendisine Nehâî denmiştir. Abdullâh b. Mes'ûd'un Irak Medresesi'nde yetişmiştir.⁵⁸

⁵⁴ ez-Zehebî, a.g.e., C.I, s.93.

⁵⁵ ez-Zehebî, a.g.e., C.I, s.93.

⁵⁶ Bilmen, a.g.e., C.I, s.266.

⁵⁷ Bilmen, a.g.e., C.I, s.274.

⁵⁸ Bilmen, a.g.e., C.I, s.265.

4.3.2. Arap Dili Kaynakları

İbn Fûrek'in tefsirinde dil bilimleri önemli bir yere sahiptir. Özellikle âyetlerin i'râblarına son derece önem vermiş ve hemen hemen her bir mesele içerisinde bir ya da birkaç i'râb konusuna değinmiştir. Tefsiri esnasında başvurduğu Arapça dilbilimcilerinin çoğu zaman ismini vermiştir. Bu dilbilimcilere detaya girmeden işaret edeceğiz.

4.3.2.1. Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân el-Kanber (v. 180/796)

Şiraz yakınlarında Beydâ adında bir köyde doğmuştur. Hadîs yazmak üzere Basra'ya gelmiş Hammâd b. Seleme'nin ilim halkasında bulunmuştur.⁵⁹ Halil b. Ahmed'in öğrencisi olup Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan "el-Kitâb" adlı ilk hacimli eserin yazarıdır.

4.3.2.2. Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullâh b. Mervân ed-Deylemî Ebû Zekeriyâ (v.207/822)

Deylemli ve İran asıllı bir ailenin çocuğu olarak 144/761 yılında Kûfe'de doğdu. Bu şehirde çok yönlü bir eğitim gördü. Daha sonra Basra'ya gitti. Burada Mu'tezile âlimleri ile de irtibata geçerek onların tesirleri ile felsefî eserler de okudu. Sonrasında Kûfe'ye geri dönerek Kisâî'nin ders halkasına katıldı. Meâni'l-Kur'ân adlı eseri tefsir sahasında kaynak eser olmuştur.⁶⁰

4.3.2.3. Ahfeş, Ebu'l-Hasen Saîd b. Mesâde el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (v.215/830)

Basra'da yaşadı. Sibeveyh'ten ders aldı. Halil b. Ahmed'den ders almadı. Sîbeveyh'nin en önemli öğrencilerinden biri olmuştur.⁶¹

⁵⁹ Ebû Bekr ez- Zebîdî, **Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn**, Kahire, 1392/1973, s. 67.

⁶⁰ Ahmet Suphi Furat, **Arap Edebiyat Tarihi, Başlangıçtan XVI. Asra Kadar**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996.

⁶¹ Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Feyrûzâbâdî, **el-Bulgâ fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Luga**, tahkik: Muhammed Mısıri, Dâr Sa'deddîn, I. Baskı, Şam, 2000, s.145.

4.3.2.4. Zeccâc, Ebû İshak ez-Zeccâc İbrahim b. (Muhammed b) Sırrî b. Sehl (v.311/923)

Sa'leb ve Müberred'den ders aldı. Meani'l-Kur'ân adlı eserin sahibidir.⁶²

4.3.2.5. Ebû Ubeyde, et-Teymî el-Basrî Ma'mer b. Müsennâ (v. 209/824)

İbn Fûrek'in kelime anlamlarını verirken en çok başvurduğu bir şahsiyettir.

4.3.2.6. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim (v.276/889)

Farslı bir aileden olup Merv şehrinde 213 yılında dünyaya geldi. Tabakat kitapları onun Bağdat'ta yetiştiğinde hemfikirdirler. Burada önemli bilginlerin ders halkalarında bulundu. Birçok ilimde kendini yetiştirdi. Başta Arap dili olmak üzere tefsir, hadîs gibi İslâmi ilimlerde birçok eserler verdi.⁶³

5. TEFSÎRU'L-KUR'ÂN'IN GENEL ÖZELLİKLERİ

Eş'arî Mezhebi açısından Hicri IV. asır, mezhebin görüşlerinin sistematik bir kelâm mektebi haline geldiği bir dönemdir. Bakıllâni, İbn Fûrek, Ebû İshâk el-İsferâyînî, Ebû Mansûr Muhammed b. Abdullâh en-Nisâburî bu mezhebin o dönemde öne çıkan isimleri arasında yer almaktadırlar.⁶⁴ Söz konusu müellifler, eserleri ile üstadlarının yani Ebû Hasen el-Eş'arî'nin görüşlerini büyük ölçüde takip ederek bunları sistemleştirmiş ve Eş'arî Mezhebi'nin genel çerçevesini ortaya koymuşlardır.

Özellikle İbn Fûrek, yazmış olduğu Mücerradü Makâlât-ı Eş'arîyye adlı eseri üstâdı olan Ebû Hasen el-Eş'arî'ye ait görüşleri ihtiva etmesi itibariyle kelâm ilmi açısından büyük bir öneme sahiptir.

İbn Fûrek, üstâdı Ebû Hasen el-Eş'arî'ye ve Bakıllâni gibi diğer Eş'arî Mezhebi'ne mensub kelâmcıların görüşlerine tamamen uymuştur diyemeyiz. Zira peygamberin erkek olma zorunluluğu,⁶⁵ haberî sıfatların te'vîl edilebileceği⁶⁶ gibi bazı konularda İbn Fûrek'in mezhebin genel konularına az da olsa muhalefet ettiği görülür.

⁶² el-Feyrûzâbâdî, a.g.e., s.145.

⁶³ İbn Kuteybe, **Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân**, el-Mektebetü'l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut 1981, s.6

⁶⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, "Eşariyye", DİA, XI, s. 448.

⁶⁵ İbn Fûrek, **Şerhu'l-Âlim ve'l-Müteallim**, vr. 9a.

⁶⁶ İbn Fûrek, **Kitâbu Müşkili'l-Hadîs**, Tahkik: Daniel Gimaria, Şam, 2003, s.8.

Bu, kelâmî bir mezhep içerisinde normal karşılanacak bir durumdur. Çünkü bir mezhebin tüm mensublarının her konuda aynı kanâata sahip olmasını beklemek isabetli olmayacaktır.

Böyle bir dönemde İbn Fûrek gibi Eş'arî Mezhebi açısından önemli bir şahsiyyet, bu mezhebin genel görüşlerini ve özel olarak da kendi görüşlerini yansıtacağı bir Kur'ân tefsiri yazması doğal karşılanmalıdır. Çünkü her eser gibi tefsir de bir ihtiyaca binaen yazılır. Tefsir yazmaya niyetlenen bir müfessirin zihninde kendisine göre, o zamana kadar söylenmemiş bazı şeyler, uygulanmamış bir takım yöntemler vardır. Bu eksikliği giderebilme adına müfessir bu işe kalkışır.

Araştırmaya konu olan tefsirin bilinen tek el yazma nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi'nde Feyzullah Efendi bölümünde bulunmaktadır. Burada tefsirin sadece 3. cildi bulunmaktadır. Bu cilt, kapak ve son boş varak da dâhil olmak üzere 230 varaktır.

Bu cildin başından sonuna kadar yapılan araştırmada, sadece bir müstensih tarafından yazılmadığı anlaşılmaktadır. Hat, tefsir boyunca net bir şekilde farklılıklar göstermektedir. Yaklaşık olarak her 5 ya da bazen 10 âyetlik bölümler *mesele* halinde⁶⁷ ayrılmıştır. Ancak *meseleleri* beş ya da on âyetlik bölümlere ayırıyor olması istisnaları olmayan bir durum değildir. Bazen bir *mesele* tam olarak on âyetlik bir bölümün tefsiri iken bazen sadece dört âyetlik bir *mesele* de olabilir. Mesela; Nûr Sûresi'nde genel olarak *meseleler* onar âyet aralığı ile bölünmüşken, bir *mesele* sadece dört âyeti ele almıştır. Ancak bu durum tam tersi de olabilir. Yine mesela; Furkân Sûresi'nde bir *mesele* yaklaşık seksen âyeti, diğer bir *mesele* otuz beş âyeti ihtiva etmektedir. Ancak sûreleri belirli bir âyet sayısı aralığına göre *meselelere* göre ayırması Haşr Sûresi'ne kadar geçerlidir. Bu sureden sonra geriye kalan bütün sureler tek bir *mesele* içerisinde tefsir edilmiştir. Sûrelerin kısaltmaya başlamasından dolayı *mesele* sayısını bire indirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Her bir *meselenin* başında “*mesele*” ve cevapların başladığı bölümde “el-cevap” kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca özellikle şiir beyitlerine yer veriliyorsa, buralarda “Şair şöyle demiştir.” diyerek bu ifade de yine kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

⁶⁷ İbn Fûrek, tefsirinde sûreleri belirli aralıklara taksim etmiş ve her bir bölüme de “*mesele*” adını vermiştir.

Her cevabın sonunda cevabın bittiğini ifade etmek için Arapça “هـ” karakterine benzeyen bir yuvarlak vardır.

Tefsirin üçüncü cildi, Mu'minûn Sûresi'nden Nâs Sûresi'ne kadar olan sûreleri içermektedir. Sûreler Mushaf sırasına göre tefsir edilmektedir. Mu'minûn Sûresi'ne kadar olan kısım yaklaşık olarak Kur'ân'ın yarısına karşılık gelmektedir. Dolayısıyla müfessirimizin ilk iki cildi Kur'ân'ın yarısına ayırıp kalan bir cildi diğer yarısına ayırması bizde şöyle bir kanaat uyandırdı: Müfessir kelâmî görüşlerini, tefsir anlayışını ve bu türden tefsir ilmi ile alakalı düşüncelerini ayrıntılı olarak tefsirin ilk cildinde ya da ilk iki cildinde aktarmış olmalıdır.

Bu genel tanıtımdan sonra araştırmaya konu olan İbn Fûrek'in tefsirine bakıldığında, gerçekten Eş'arî Mezhebi'nin genel görüşlerini yansıttığını, bazı âyetleri Eş'arî Mezhebi'nin mantığına uygun bir biçimde tefsir ettiğini, özellikle İbn Fûrek'in haberî sıfatların te'vîl edilmesi gerektiği görüşüne uygun bir şekilde, âyetlerde geçen haberî sıfatları te'vîl ederek o dönemde Ehl-i Sünnet içerisinde yaygın olan **haberî sıfatların te'viline gitmeyerek olduğu gibi kabul etmek görüşüne**⁶⁸ katılmadığını görmekteyiz.⁶⁹

Tefsirde en çok göze çarpan ve en orijinal bulduğumuz tarafı ise, kuşkusuz tefsirin soru cevap tarzında devam etmiş olmasıdır. Uzun sûrelerde, yaklaşık olarak on âyetle ilgili bir “*Mesele*” başlığı altında, özellikle âyetlerde geçen bazı kelimelerin anlamlarını, bazı âyetlerin nüzûl sebebini, bir kısım âyetlerin içerisinde bulunan müşkil tarafları ve bunlar gibi birçok farklı soruları sorarak tefsirde bulunur.

Aslında “eğer şöyle sorarsan” diyerek müfessirin bir farazî soruya cevap vererek âyetleri bu soru etrafında tefsir etmesi o tarihler için yeni bir yöntem değildir. Örneğin İbn Fûrek'in tefsirinde görüşüne yer verdiği bir isim olan Rummânî (v. 384) de tam olarak İbn Fûrek'in benimsemiş olduğu yöntem ile bir nahiv eseri telif etmiştir. Bu eserde Rummânî, aynı İbn Fûrek gibi bir mesele içerisinde ilgili farazi sorular sorarak

⁶⁸ Ebu'l-Hasen Alî b. İsmail b. Abdillâh b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî, **el-İbâne an usûli'd-Diyâne**, 1. baskı, Dârub'n-u Zeydûn, Beyrut, ty., s. 37; Ahmed b. Hanbel, **Usûlu Ehli's-Sünne**, tah: Velîd b. Muhammed Nebîh b. Seyfinnasr, ty.. s. 19.

⁶⁹ İbn Fûrek, **Kitâbu Müşkili'l-Hadîs**, Tahkik: Daniel Gimaria, Şam, 2003, s.8.

cevaplarını verir.⁷⁰ Yine İbn Fûrek'in çağdaşı olan Semerkandî (v. 375) de tefsirinin birçok yerinde farazî sorular sormuştur.⁷¹ Fakat bir tefsirin tamamen soru cevap şeklinde seyretmesi, açıkçası ne o zamana, ne de şimdiye kadar şahit olduğumuz bir yöntemdir.

İbn Fûrek'in tefsirinde izlediği yönteme girmeden önce, tefsirimizin orijinal bulduğumuz taraflarını, genel özelliklerini ve müfessirin tefsir anlayışını kısaca özetlemek maksadıyla, gelen hususları sıralamayı, özet bir kanaat vermesi açısından yararlı bulmaktayız. Buradaki bazı başlıklar ikinci bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

1. **Âyetlerin Tamamı Tefsir Edilmemiştir.**

Müfessirimizin âyetlerin tamamını tefsir etmek gibi bir kasdının olmadığı çok açıktır. Kendince önemli gördüğü kelimelerin anlamlarını sorar. Her kelime için ya da her âyet için bir soru sormak gibi eğilimi tespit edilmemiştir. Bazen, bazı âyetlerin üzerinde uzun uzun açıklamalarda bulunurken bazen de birçok âyeti atlayarak diğer âyetlere geçer.

2. **Âyetleri Sırasına Göre Tefsir Etmeyebilir.**

Müfessirler, tefsirini normal olarak âyet sıralamasına göre yaparlar. Bir âyetle ilgili yapılacak olan izahlar bitmeden diğer âyete geçilmez. Tefsir edilen âyetler hakkında müfessir kendi görüşünü ve kayda değer bulduğu diğer görüşleri zikreder, bunlar arasında tercihlerde bulunur, bazı görüşlere itirazlarda bulunarak diğer âyetin tefsirine geçilir.

Genel olarak müfessirlerin izlediği bu yönteme İbn Fûrek'in her zaman riâyet etmediğini görürüz. Bir âyet ile ilgili yaptığı tefsir ve aktardığı görüşlerden sonra müfessirimizin, aynı mesele içerisinde olmak kaydı ile tekrar geriye dönerek açıklamalarda bulunduğu gözlenmiştir.

⁷⁰ Ebu'l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî b. Abdillâh er-Rummânî, **Şerhi'r-Rummânî Alâ Kitâbi Sîbeveyh**, tah: Mâzin el-Mübârek, 3. baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1993, ss. 350-456.

⁷¹ Semerkandî Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, **Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemmâ Bahru'l-Ulûm**, tah: Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, 1. baskı, Beyrut, 1413/1993, C.I, örnekler için bkz. ss. 93, 106, 216.

3. **Kırâat Farklılıklarına Önem Vermiştir.**

Nerede ise her bir mesele içerisinde kırâat farklılıklarına değinir. Çoğu zaman önem verdiği kırâat farklılıkları, anlama tesir edecek türden farklılıklardır. Kırâat farklılıklarını ele alırken dikkatimizi çeken bir konu, kendisinin kırâat konusuna her bir meselenin son kısmında temas edişi olmuştur. Hiçbir zaman mesele başında kırâat konusuna değinmez. Mesele sonunda bazı kelimeler üzerindeki farklılıklara değinir.

4. **Kavillerin Sahibi Çoğu Zaman Zikredilmemiştir..**

Tefsirinde birçok isnatsız kavil bulunmaktadır. Anladığımız kadarıyla müfessir zayıf bulduğu kavilleri قیل diyerek aktarmıştır. Bu sahipsiz kaviller kimi zaman arka arkaya sıralanmıştır.

5. **Tefsir Neredeyse Tamamen Müfessirin Kendi Sorduğu Sorular Etrafında Cereyan Etmektedir.**

Nadiren müfessirimiz sorduğu soruların dışına çıkarak konuyu başka bir mecraya taşımaktadır. Tefsir, başından sonuna kadar müfessirin sorduğu soruların etrafında cereyan etmektedir. Bu yönüyle tefsir, sanki bir diyalog havası içerisinde yazılmıştır. Bu soruların, öğrencileri tarafından sorulmuş sorular olup, bu soruları kıymetli bularak, herkes tarafından sorulabileceğini göz önünde bulundurarak böyle bir yöntem takip etmiş olduğu düşünülebilir.

6. **Kelimelerin Anlamlarına Son Derece Önem Verilmiştir.**

Müfessir, kelimelerin anlamlarına son derece önem vermiştir. Tefsiri esnasında en çok göze çarpan bu özelliğidir.. Vermiş olduğu bu anlamlar çoğu zaman âyetin bağlamına uygun olacak şekilde gelmiş, bazen de âyetin bağlamı düşünülmeden sadece sözlük anlamı ile yetinmiştir. Bir mesele içerisinde en çok yer alan konu kelimelerin anlamlarına dair olmaktadır.

7. **Arap Dili İlimlerini Etkin Bir Biçimde Tefsirde Kullanmıştır.**

Âyetler içerisinde geçen bazı kelime ve terkiplerin i'râpları, âyetlerin anlamlarına etki edebilmektedir. Bu itibarla iyi bir dilci olan müfessirimiz, tefsirinde

nahiv kurallarını etkin bir şekilde kullanmıştır. Tefsir esnasında çoğu zaman karşımıza i'râp çalışmaları çıkabilmektedir.

8. Nüzûl Sebeplerine Çok Az Önem Vermiştir.

Tefsirimize nüzûl sebeplerini zikretme açısından bakıldığında bu konuya çok önem verdiği söylenemez. Nüzûl sebeplerini zikrettiği yer, genelde âyetin kim ya da ne hakkında nazil olduğuna dair bir sorunun cevabıdır. Eğer tefsir nüzûl sebebinden bahsedecekse bu ilgili mesele içerisinde sorulmaktadır.

9. Bir Konu ile İlgili Kaviller Arasında, Çoğu Zaman Bir Tercihle Bulunmamıştır.

Yine tefsirimizin dikkat çeken bir özelliği, bir konu ile ilgili farklı görüşlerin zikredildiği yerlerde herhangi bir tercihte bulunulmayışıdır. Okuyucunun bu görüşlerden hangisini tercih edeceği kendi iradesine bırakılmıştır. Tefsir bu görüşlerden hangisinin daha isabetli olduğu hakkında çoğu zaman yönlendirmede bulunmaz.

10. Âyetler Arasındaki Zâhirî Çelişki Denilen Müşkilu'l-Kur'ân Bahsi, Tefsirde Önemli Bir Yer İşgal Etmiştir.

Tefsirin öne çıkan bir özelliği, anlaşılmasında zorluk bulunan ayetlerin tefsirine önem vermesidir. Okuyucuyu bu konuda bilgilendirmek ve yanlış anlayışlara sapmamaları hususunda ikaz etmek ister. Tefsir büyük ölçüde bu tür anlaşılma sorunlarını çözmek istemiştir.

11. Özellikle Mu'tezile Mezhebi'ne, Âyetlerden Reddiyeler Çıkarılmaya Çalışılmış, Tefsirde Kelâmî Tartışmalara Yer Verilmiştir.

Tefsirimiz, Eş'arî Mezhebi'nin önde gelen isimlerinden biri olan İbn Fûrek'in tefsiri olması itibarıyla içinde özellikle kelâm ilmi ile ilgili tartışmalar bulundurmaktadır. Bazen âyetler, Mu'tezile Mezhebi'nin görüşlerini çürütecek bir şekilde yorumlanmış ve bu yorumlama esnasında Eş'arî Mezhebi'nin görüşleri esas alınmıştır.

12. Herhangi Bir Konuda Uzun Mübâhaselere Girilmemiş, Genelde Tefsir Uzun Paragraflar Halinde Değil Kısa Cümleler Şeklinde Yapılmıştır.

Her bir mesele içerisinde sorulan sorulara gayet veciz cümleler ile verilmiştir. Açıklamalar genelde sorudan çok uzaklaşmaz. Bir âyetin tefsiri yapılırken nadiren cümleler uzar. Müellif konu dışına çıkmama konusunda gayet dikkatli davranır. Hatta cümleler ezberlenebilecek tarzda muhtasar gitmiştir. Bazen cümlelerin açıklamaya muhtaç olduğu görülür.

13. Tefsir, Rivâyet Tefsiri Dedirtecek Kadar Çok Rivâyet İçermektedir.

Tefsir rivâyet konusunda zengindir. Ele alınan âyet ya da konu ile ilgili birçok rivâyet zikredilmiştir. Çoğu zaman müfessirin kelime ya da âyetin tefsiri sadedinde bir şeyler söylerken, bunları bazı rivâyetlerle detaylandırdığı görülür. Müfessirin bir konuda sadece kendi görüşünü belirterek konu ile ilgili diğer rivâyetlere yer vermemesine çok rastlanmaz.

14. Müfessirin Tasavvufla İlgisi Bilindiği Halde Tefsirinde Tasavvufi Yaklaşımlara Neredeyse Hiç Rastlanmamıştır.

Tefsirin yazıldığı dönem tasavvufta tedvin hareketinin başladığı bir dönemdir. Müfessirimiz bu dönemde tasavvufa ilgi duymuş ve tasavvuf ile iştigal eden bir çevrede yaşamıştır.⁷² Bütün bunlara rağmen tefsir tasavvufi terimleri ya da tasavvufî eğilimleri yansıtacak ifadelerden uzaktır.

15. Rivâyet Tefsirlerinde Önem Arz Eden Hadisle Tefsire, Diğer Tefsirlere Oranla Daha Az Yer Verilmiştir.

Âyetin âyetle tefsirine çok yer vermeyen tefsirimiz, rivâyet tefsirlerinde ikinci sırada yer alan âyetin hadîsle tefsirine de çok değinmemiştir. Bazen müfessir konu ile ilgili olarak açıklayıcı olacağına inandığı hadîsleri tefsirinde zikreder. Bu hadîslerin isnatları da bulunmamaktadır. “Hz. Peygamber (asm) şöyle demiştir.” diyerek senedi hazfettiği görülür.

16. Nadiren De Olsa Sorulan Soruların Dışına Çıkararak, Fazladan İzahlara Yer Verilmiştir.

⁷² İbn Fûrek’in tasavvuf ile iştigali konusunda bkz: ASLAN, Abdülğaffar, “IV./V. Yüzyılda Kelam-Tasavvuf İlişkisi –İbn Fûrek Örneği-”, Dini Araştırmalar Dergisi, ed. Recep Kılıç, C. 05, s. 14, ss. 61-75.

Tefsir genel olarak müellifin sormuş olduğu sorulara verdiği cevaplardan müteşekkildir. Fakat bunun istisnaları bulunmaktadır. Nadiren de olsa tefsir mesele içerisinde yer alan soruların dışına çıkarak bir takım farklı konulara temas etmiştir.

17. **İbn Fûrek, Sûrelerin İsimlerine, Mekkî ve Medenî Oluşlarına, Âyet Sayısı ve Muhtevasına, Nüzûl Sırasına Hiç Değmemiştir. Bu Tür Teknik Bilgilere Tefsirinde Hiç Rastlanmaz.**

Tefsir, sûre başlarında sûrenin geneli ile ilgili bir bilgiye yer vermez. Hâlbuki, sûrenin mekkî ya da medenî oluşu, tefsir açısından önem arz etmektedir. Bu tür teknik konular hakkında hiçbir bilgi vermeden, tefsir doğrudan soruların yer aldığı meseleler ile başlar.

18. **Meseleler Ayrılırken Konunun Bütünlüğüne Dikkat Etmez.**

Tefsir *meseleler* halinde bölünmüştür. Her bir *meselenin* kaç âyeti ihtiva edeceği hakkında başta bir bilgi verilmez. Sadece “filan âyetten filan âyete kadar olan bölümde” diyerek tefsir edeceği bölümü ayırır. Her bir *mesele* belli bir konu bütünlüğünü içermeyebilir. Çoğu zaman bir *meselenin* bittiği yer, âyette bahsedilen konunun tam ortasıdır. Eğer Sûreler kısa ise bir *mesele* içerisinde yer alan âyet sayısı normal olarak artar. Hatta bütün sûreyi bir *mesele* içerisinde bitirme eğilimi göze çarpar. Söz gelimi, Nûh, Cin, Müddesir sûreleri on âyetten fazla olduğu halde bu sûreleri tek *mesele* içerisinde tefsir etmiş bunları *meseleler* halinde bölmemiştir. Bir *meseleden* sonra gelen diğer *mesele* içerisinde önceki *meseleye* dair herhangi bir konuya temas etmez. Her bir *mesele* kendi içerisinde müstakil olarak ele alınmıştır.

19. **Tefsirini Yapacağı Âyetleri Mesele İçerisinde Yazmaz.**

Her bir *mesele* içerisinde tefsir edilecek olan âyetler mesele başlangıcında yazılmamıştır. Okuyucunun bu âyetleri tefsirde görmesi mümkün değildir. Her bir *mesele*, tefsiri yapılacak olan âyetler grubunun ilk âyetinin baş kısmı ve bu âyetler grubunun son âyetinin baş kısmını ihtiva etmektedir. Tefsiri yapılan âyetlerin tümü yazılmamıştır. Hafız olmayan birinin, yanında mushaf bulunmadan bu tefsirden rahatlıkla istifade edebilmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü tefsir, tefsiri yapılan kelime ya da cümlenin bir bütün olarak sırasıyla görülebilmesine imkân vermemektedir.

5.1. SORU-CEVAP ÖZELLİĞİ AÇISINDAN TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN

Müfessirimiz her bir *mesele* içerisinde, bazen 5 bazen 10 kimi zaman da bir sûrenin tamamına ait sorular sormaktadır. Tefsir neredeyse tamamı müellifin kendi sorduğu sorulara verdiği cevaplar ve bu cevaplarla ilgili olarak bol miktarda rivâyetler ihtiva etmektedir.

Âyetlerin tefsirine söz gelimi, “**Onun şu âyetleri hakkında soru sorarsan**” diye başlayarak soruları sıralar. Soruların neler hakkında sorulduğu ise, onun tefsirindeki yöntemi hakkında önemli bir konudur. Zira sorduğu sorular kendi ilmi birikimini yansıtmakta ve ne tür konularla ilgili bilgi vermek istediği hakkında önem arz etmektedir.

Soruların büyük bir kısmı âyette geçen kelimelerin anlamları hakkındadır. Kelimelere verdiği anlamlara bakıldığında Arap diline olan hâkimiyetini tefsirine yansıtmıştır diyebiliriz. Örneğin, tefsirimizin 3. cildinin başlangıcı olan Mu'minûn Sûresi'nin tefsirinde sorduğu yaklaşık 50 sorunun takriben 30 tanesi âyetlerde geçen kelimelerin sözlük anlamları ile ilgili olduğunu tespit ettik. Bunun dışında İbn Fûrek kelimelerin i'râbı, kim ve ne hakkında âyetin nazil olduğu, eğer varsa fıkhi hükümlerin neler olduğu, bazen bir kelimenin kırâat vecihlerinin neler olduğu gibi çeşitli sorular sorar. Tefsirin okuyucusu kısa bir zaman sonra müellifin ne tür sorular sorabileceğine âşinâlık kazanabilir.

İbn Fûrek, neden böyle kendine has bir “soru-cevap” yöntemi ile tefsir yazdığını tefsirinin mukaddimesinde belirtmiş olmalıdır. Fakat tefsirin ilk iki cildi kayıp olduğu için bunu tam bilemiyoruz. Müellif tefsirinde eğitici bir yöntem izlemiş ve âyetlerle ilgili sorulması muhtemel olan ya da bir öğrenci için sorması gereken soruları kendisi sormuş ve bunları veciz ifadelerle cevaplamıştır.

Tefsirinde sormuş olduğu soruların bir kısmı ya da büyük bir çoğunluğu öğrencilerinin daha önceden sormuş olduğu sorular olabilir. Bu sorulara vermiş olduğu cevaplardan başka talebelerin de istifade etmesi amacını güderek tefsirini soru – cevap metodu üzerine bina etmiş olması muhtemeldir.

Sorduğu soruların içeriği hakkında genel bir bakış vermesi açısından, bu sorular aşağıda listelenecektir.

- a- Kelimelerin sözlük anlamı
- b- Benzer kelimeler arasındaki farklar
- c- Kelimenin bulunduğu i'râbın sebebi
- d- Âyetin bir önceki âyetle münâsebeti
- e- Âyette bazı kelâmî mezhep mensuplarının görüşlerine nasıl reddiye bulunduğu
- f- Müşkil âyetlerin nasıl izah edilebileceği
- g- Âyeti hangi kırâat imamının nasıl okuduğu
- h- Ahkâm âyetlerinde yer alan fikhi görüşlerin ne olduğu
- i- Âyetin kim hakkında nazil olduğu
- j- Kelimenin nahiv açısından nasıl değerlendirileceği
- k- Kelimenin i'râb açısından tahlilinin nasıl yapılacağı
- l- Belagat ilmi açısından âyetin edebi yönünün nasıl olduğu

Burada kategorize edemediğimiz daha başka konularda müfessirimizin sorduğu sorulara verdiği cevaplar hakkında aynı şekilde bilgi vermeye çalışacağız.

- a- Kelimelerin anlamını verirken hangi kaynaktan yararlandığını belirtmez.
- b- Âyetin bağlamına uygun düşecek şekilde anlam vermeye özen gösterir.
- c- Verilen cevaplar, soruların sırasına göre verilir.
- d- Daha önce cevabı verilmiş bir soruya tekrar dönebilir.
- e- Daha önce sorulmuş bir soruyu tekrar sorup, farklı bir şekilde cevap verebilir.

Araştırmanın bu kısmında tefsirin orijinal tarafı olan soru-cevap yöntemi hakkında tespitler yapılacaktır.

5.1.1. Kelime Anlamına Dair Sorular

Çalışmanın ikinci bölümü içerisinde detaylı olarak ele alacağımız soru türleridir. Daha önce izah edildiği gibi müfessirimiz bu konuya çok önem vermiştir. Âyetlerin manalarını anlayabilmek için âyeti oluşturan kelimelerin anlamlarını iyi bilmek gerektiği düşüncesine sahip olduğu, yönteminden anlaşılmaktadır. Her bir mesele

içerisinde birçok konuya dair sorular yer alırken, bunların önemli bir kısmının kelimelerin anlamlarına dair olması manidardır. Burada kelime anlamına dair sorduğu sorulara örnekler vereceğiz. Kelime anlamına dair sorduğu sorular çok fazla yer tuttuğu için, diğer konulara oranla bu konuda daha fazla örnek verilecektir.

Örnek 1: Nur Sûresi'nin tefsirine başlarken Sûre'nin ilk âyeti

سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (Bizim inzâl ettiğimiz

ve farz kıldığımız bir sûredir. Belki düşünüp öğüt alırsınız diye onda açık seçik âyetler indirdik)¹ âyetidir. Bu âyet ile ilgili olarak İbn Fûrek şu soruları sorar: “Sûre nedir? Vâcib ile farz arasında fark var mıdır? Âyetler nedir?

Cevaben: Sûre, başlangıcı ve sonu ile âyetleri kapsayan bir “menzile” yerdir. Onun manalarına göre, tertibinin iktiza ettiği şekilde kısa olanı vardır. Zira manalarından uzun olanı ve kısa olanı bulunmaktadır.

Farz ile vacip arasındaki fark; farz, bir câilin ca'li ile vâciptir. Zira o onu kendine vâcip kıldığı gibi sahibine farz kılmıştır. Vâcib ise; âlimin ilim sahibi olmasının, fâlinin bir fiil ile fâil olmasının vücûbu gibi bir câilin ca'li olmadan vâcib olmuştur.

Âyetler, bilinmesine ihtiyaç duyulan şeylere olan delâletlerdir.”²

Örnek 2: Kasas Sûresi'nde yer alan وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّىٰ

مُوسَىٰ يَا مُوسَىٰ أَفَبِلَ وَلَا تَخَفُ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ (Ve "Âsânı at!" (denildi). Mûsâ

(attığı) âsâyı yılan gibi deprenir görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı. Ey Mûsâ! Beri gel, korkma. Çünkü sen emniyette olanlardansın)³ âyetinin içerisinde yer alan الإلقاء ve العصاء ve الاهتزاز kelimelerinin anlamlarını sorar.

¹ Nûr 24/1.

² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 7b.

³ Kasas 55/31.

Cevaben: الإلقاء, bir şeyi aşağıya doğru çıkarmaktır. “Âsâ” ise; ağaçtan direk gibi bir çubuktur. “İhtizâz” ise; hareket yönünden şiddetli sarsılmadır.”⁴

Örnek 3: Kasas Sûresi’nde وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مِمَّا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (Seslendiğimiz zaman sen Tur’un yanında değildin. Ancak Rabbinden bir rahmet olarak, kendilerine senden önce bir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarasın diye (gönderildin). Umulur ki düşünürler.)⁵ âyeti içerisinde yer alan النداء ve الإنذار ve الطور ve التذكير kelimelerinin anlamlarını sorar.

Cevaben: “İnzâr”; sakınsın diye muhalefet etmenin durumunu bildirmek, “tezkîr”; düşünerek hatırlamasını talep etmek, “tûr”; dağ, “nidâ” ise; söz ile çağırma.”⁶

Örnek 4: Sebe Sûresi’nde geçen أَنْ اَعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاَعْمَلُوا صَالِحًا (Geniş zırhlar imal et, dokumasını ölçülü yap. (Ey Dâvûd hânedanı!) İyi işler yapın)⁷ âyeti içerisinde yer alan السابغ ve السرد ve العمل الصالح kelimelerinin anlamlarını sorar.

Cevaben: “Sâbiğ”; elbisenin tam olmasıdır. Burada zırh anlamındadır. “Serd”; zırhların boğaz kısımlarıdır. “el-Amelu’s-Sâlih”; hakkın istediği miktarda doğru olan şeydir.⁸

Dikkat edilirse İbn Fûrek, âyetler içerisinde geçen fiillerin masterlarının anlamlarını sorar. Gördüğümüz kadarı ile İbn Fûrek, âyet içerisinde geçen fiillerin master hallerini sormayı yöntem olarak benimsemiştir.

Örnek 5: Ğâşiye Sûresi’ni tek mesele içerisinde tefsir etmiştir. Mesele içerisinde İbn Fûrek’in sorduğu sorular tam olarak 16’dır. Bu soruların 14 tanesi sadece sûre

⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 45b.

⁵ Kasas 28/46.

⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 46a.

⁷ Sebe 34/12.

⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 74b.

içerisindeki kelimelerin anlamları hakkındadır.⁹ İbn Fûrek'in bu sure içerisinde anlamlarını verdiği kelimeler şunlardır:

الغاشية	خاشعة	الناصبة	آنية	الضريع	الجاري	حساب الكفار
السّر	الأكواب	اللاغية	النمارق	المسيطر	الإياب	التذكرة

Örnek 6: Mürselât Sûresi de müfessirimizin tek mesele içerisinde tefsir ettiği sûrelerdendir. Bu mesele içerisinde sorduğu soruların sayısı 37'dir.¹⁰ Bu soruların 32 tanesi kelime anlamlarına dairdir. Geriye sadece 5 soru kalmaktadır. Anlamını verdiği kelimeler:¹¹

الظّل	الظليل	الانطلاق	الإغناء	المرسلات	العاصفات	التأشرات	الفارقات
اللّهيب	الاعتذار	الإذن	جمالات	الملقيات	العذر	التندر	الطمس
المتقي	الركوع	الإجرام	الشر	الشعب	الفرات	التوقيت	التأجيل
						الكيفات	المهين

Geriyeye kalan beş soruya burada ayrıca yer vermenin uygun olacağını düşünmekteyiz. Bu kadar kelime bilgisinin dışında, müfessirin üzerinde özellikle durduğu konulara ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Bu beş soru şunlardır:

1- Vaîd neden yalancılara tahsis edilmiştir?

⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 212b.

¹⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 198b.

¹¹ 5. ve 6. örneklerde İbn Fûrek'in sadece anlamını verdiği kelimelere yer verilecektir. Kelime sayısı fazla olduğu için tablo kullanılmıştır.

- 2- Vaad edilenin “Fasl Günü” ne ertelenmesinin manası nedir?
- 3- Âyette geçen شرر neden قصر‘a benzetilmiştir?
- 4- Bir âyette قَالَوا رَبَّنَا اٰمَنَّا اٰنْتَيْنِ وَاٰحْيَيْتَنَا اٰنْتَيْنِ yani (Rabbimiz! Bizi iki kere öldürdün ve iki kere dirilttin.)¹² dendiği halde burada لا ينطقون (Bu onların konuşamayacağı bir gündür) denmesi nasıl câiz olabilir?
- 5- وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (O gün yalancılara yazıklar olsun!) âyetinin tekrar edilmesinin anlamı nedir?

Yüzlere ulaştırabileceğimiz bu örneklere bakıldığında İbn Fûrek’in sorduğu soruların büyük bir kısmının âyetlerde geçen kelimelerin anlamlarına dair olduğu görülmektedir. Bu örnekler dışında kalan sûrelerde durum çok farklı değildir. İbn Fûrek’in tefsirini ne tür bir ihtiyaca binaen yazdığı, öncelikli olarak neyi hedeflediği buradan daha iyi anlaşılacaktır.

Aynı kelimenin anlamını başka bir sûrede tekrar sorar. Ancak verdiği anlam o âyetin bağlamına uygun bir şekilde verilir. Bu konu araştırmamızın ilerleyen adımlarında detaylı olarak ele alınacaktır.

5.1.2. Kelimeler Arasındaki Farklar İle İlgili Sorular

Ayetlerde geçen kelimelerin ne anlama geldiğine önem veren İbn Fûrek, *meseleler* içerisinde, kelimeler arasındaki farkların ne olduğuna dair sorular sormaktadır. Bunu yapmasındaki sebebin “kelimenin manasını daha iyi kavrayabilme” olduğu açıktır.

Örnek 1: Furkan Sûresi’nde geçen وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ

ذَلِكَ قَوَامًا (O kullar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir

¹² Mü’min 40/11.

yol tutarlar)¹³ âyetindeki **قَوَامًا** kelimesi ile **قواما** kelimesi arasındaki farkın ne olduğunu sorar.

Cevaben: **القوام**, doğruluk, **القوام** ise adaletli olmaktır.”¹⁴ demiştir.

Örnek 2: Yine Furkan Sûresi’nde, bir *mesele* içerisinde **الإنسان** ve **البشر** kelimeleri arasındaki farkları sormuştur.

Cevaben: “İnsân”; **فعليان** vezninden olup **الإنس** kelimesinden türemiştir. Aslı **إنسيان** olmakla beraber **ي** harfi hafzedilmiştir. “**البشر**” ise görünen cildir.” diyerek cevap vermiştir.¹⁵

Örnek 3: Kasas Sûresi’nde geçen **أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعَدًّا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ كَمَا مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ** (Şu halde, kendisine güzel bir vaadde bulunduğumuz ve ardından ona kavuşan kimse, (sırf) dünya hayatının geçici menfaat ve zevkini yaşattığımız, sonra kıyamet gününde (azap için) huzurumuza getirilenler arasında bulunan kimse gibi midir?)¹⁶ âyeti içerisindeki **متعناه** fiili ile ilgili olarak **المتعة** ve **المنفعة** kelimeleri arasındaki farkın ne olduğunu sorar.

Cevaben: **المتعة**, menfaattir. Her menfaat **المتعة** değildir. Çünkü gelecekte lezzete götüren bir elemde menfaat bulunabilir. Güzel manzaraları görmek, şarkılar dinlemek “**متعة**” dir.”¹⁷ demiştir.

¹³ Furkan 25/67.

¹⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 21b.

¹⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 31a.

¹⁶ Kasas 28/ 61.

¹⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 47b.

5.1.3. Nüzûl Sebebine Dair Sorular

İbn Fûrek'in sorduğu sorular arasında çok olmasa da âyetlerin nüzûl sebepleri de vardır. Bu durumda tercih ettiği sorular “Ne hakkında nazil oldu?” ya da “kim hakkında nazil oldu?” gibi soru türleridir. Buna dair birkaç örnek yeterli olacaktır.

5.1.3.1. Sûrelerin Nüzûl Sebebine Dair Sorular

Müfessirimizin sormuş olduğu soru türlerinden birisi de, sûre hakkında kim için ya da neden nâzil olduğunu sormasıdır. Önceki örmekler kadar sık olmasa da bu konuya dair soru örnekleri bulunmaktadır. Ancak müfessirin nüzûl sebeplerine değinmesi sadece sormuş olduğu sorular ile sınırlı değildir. Araştırmanın dördüncü bölümünde ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz için burada sadece sorular hakkında bilgi verilecektir.

Örnek1: Hümeze Sûresi'nin tefsirini yaparken, “Bu sûre kim hakkında nazil olmuştur” sorusu bulunmaktadır.

Cevaben, “Cemîl b. Âmir hakkında nazil olduğuna dair bir kavle yer vermiştir.¹⁸

Örnek 2: Kafirûn Sûresi tefsirinde “Bu sûre kim hakkında nazil olmuştur.” diye bir soru bulunmaktadır.

Cevaben, “Müşriklerden bir kavim hakkında nazil olmuştur.” şeklindeki bir kavle yer vermiştir.¹⁹

Örnek 3: Leheb Sûresi için de “Bu sûre kim hakkında nazil olmuştur” diyerek sûrenin nüzûl sebebini sormuştur.²⁰

5.1.3.2. Âyetlerin Nüzûl Sebebine Dair Sorular

İbn Fûrek sûrelerin nüzûl sebebini sorduğu gibi, âyetlerin de nüzûl sebebine dair sorular sormuştur.

¹⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 222b.

¹⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 224b.

²⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 226b.

Örnek 1: Nûr Sûresi'nde geçen وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِيَعْفُوا وَيُلِصَّفُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler; bağışlasınlar; feragat göstereyin. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir)²¹ âyetinin kim hakkında nazil olduğunu sormuştur.

Cevaben, bunun Ebû Bekir Sıddîk hakkında nâzil olduğunu belirtmiştir.²²

Örnek 2: Hucurât Sûresi'nde geçen يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا²³ âyetinin kim hakkında nâzil olduğunu sormuştur.

Cevaben, bu âyetin münâfiklar hakkında nâzil olduğuna dair bir kavle yer vermiştir.²⁴

5.1.4. Müşkil Âyetlere Dair Sorular

Kur'an'da bazı âyetler arasında ilk bakışta çelişkili bir durum olması şeklinde tanımlanan²⁵ bu konu üzerinde İbn Fûrek özellikle durmuş ve gösterdiği bu önemi sorularına yansıtmıştır. İbn Fûrek'in sorduğu soruların arasında müşkil âyetler önemli bir yer tutmaktadır. Nahiv ya da kelâmî açıdan ilk bakışta çelişkili bulunduğu konularda sorular sormaktadır. Hemen hemen her mesele içerisinde İbn Fûrek bu konuda bir ya da daha fazla sorular sormaktadır. Aşağıda bu sorulara dair örnekler bulunmaktadır. Bu konu detaylı olarak ikinci bölümde incelenecektir.

²¹ Nur 24/22.

²² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 10a.

²³ Hucurât 49/17.

²⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 142a.

²⁵ ez-Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, tah: Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1422/2006, s.357.

Örnek 1: Ahzâb Sûresi'nde geçen **إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا**

وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا (Gerçekten Allah'a ve Peygamberine eziyet edenler (var ya);

Allah onlara dünyada da ahirette de lanet etmiş ve onlar için aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.)²⁶ âyetinde “Allah’a ve Resûlu’ne eziyet verenler”den bahsedilmektedir. Burada İbn Fûrek “Allah eza verilmekten münezzehtir. Bu nasıl olur?” diyerek soru sorar.

Cevaben, yapılan işin çirkinliğini mübâlağalı bir biçimde göstermek için bu ifadenin kullanılmasının câiz olduğunu belirtmiştir.²⁷

Örnek 2: Mu'minûn Sûresi'nde geçen **فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ** ifadesi hakkında

“Hâlık (yaratıcı) bir olduğu halde, çoğul olarak –hâlıklar- nasıl denebilir?” diyerek soru yöneltir.²⁸ Ancak İbn Fûrek bu sorunun cevâbını vermemiştir.

Örnek 3: Yine aynı Sûrede İbrahim (as) hakkında “Babası kâfir olduğu halde ona dua etmesi nasıl olabilir?” diyerek diğer bir soruyu sorar.

Cevaben, bu duasının ondan aldığı bir vaade binâen olduğunu söylemiştir.²⁹

5.1.5. İ'râb ile Alakalı Sorular

Çok sık olmamakla beraber soruların bir kısmı âyetler içerisindeki kelime ve cümlelerin i'râpları hakkında olmaktadır.

Örnek 1: Sâd Sûresi'nde yer alan **لَاتَ حِينَ** ifadesinin nasıl mansûb okunduğunu sormuştur.

Cevaben, bu kelimenin nefiy yönünden **ليس** ye benzediğini belirtmiştir.³⁰

²⁶ Ahzâb 33/57.

²⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 71b.

²⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 2a.

²⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 27a.

Örnek 2: Nûh Sûresi'nde geçen **أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طَبَاقًا**

âyetindeki **طَبَاقًا** kelimesini mansûb yapanın ne olduğunu sorar.

Cevâbında iki vecihe yer verir. Biri fiil üzere mansûptur. Diğer ise **سَبْعَ** kelimesinin sıfatı olarak mansûp olmuştur.³¹

5.1.6. Âyetlerin Münâsebetleri ile İlgili Sorular

İbn Fûrek'in üzerinde önem verdiği diğer bir konu âyetlerin birbirleri ile olan münâsebetleri hakkındadır. Sorduğu sorular arasında bu tür sorular sıklıkla bulunmaktadır.

Mü'min Sûresi'nde geçen **قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ**

إِلَىٰ خُرُوجٍ مِن سَبِيلٍ (Onlar: Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz de günahlarımızı itiraf ettik. Bir daha (bu ateşten) çıkmaya yol var mıdır? derler)³² âyeti içerisinde yer alan **فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا** yani “günahlarımızı itiraf ettik.” cümlesinin âyetin önceki kısmı ile olan münâsebetinin ne olduğunu sorar.

Cevâbında “Kendi günahlarını kabul etmeleri “Rab” sıfatını kabul ettikten sonra olmuş olmasıdır.” diyerek cevap vermiştir.³³

Bu konu ile ilgili örnekler araştırmanın ikinci bölümünde detaylı olarak ele alınacaktır.

³⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 92b.

³¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 188a.

³² Mü'min 40/11.

³³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr.103b.

5.1.7. Mezhebî Tatışmalara Dair Sorular

İbn Fûrek'in sorular arasında önem verdiği diğer bir konuda âyetler içerisinde diğer bir mezhebin görüşlerine nasıl bir red olduğudur. Eğer âyet kendine göre böyle bir mana içeriyor ise İbn Fûrek konu ile ilgili soru sormaya önem verdiği görülür.

Fâtır Sûresi'nde geçen **يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ** (Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı var mı? O'ndan başka ilah yoktur. Nasıl oluyor da “tevhidden küfre” çevriliyorsunuz!)³⁴ âyeti içerisindeki **هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ** istifhamında Mu'tezile Mezhebi'ne nasıl bir reddiye bulunmaktadır diye bir soru sorar.

Bu sorunun cevâbında Kaderiyye Mezhebi'ne cevap olduğundan bahseder. Allah her şeyi yaratmış olduğunu burada açıkça belirtmektedir. Onlar ise Allah'tan başka çok yaratıcılar olduğunu söylemektedirler.³⁵

5.1.8. Bir Kırâatin Kime Ait Olduğunu Sorar

Kırâatler konusunda titiz olan müfessirimiz, bu konudaki açıklamalarını büyük çoğunlukla soru sormadan yapmıştır. Sadece bir kez belirli bir okuyuşun kime ait olduğunu sormuştur.

Mesela, Mu'minûn Sûresi'nde **وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ** (Yine onlar (o müminler) ki, emanetlerine ve ahidlerine riâyet ederler)³⁶ âyetindeki **لأماناتهم** ifadesini **لأمانتهم** şeklinde kimin okuduğunu sormuştur.

Cevaben, bu şekilde bir okuyuşun sadece İbn Kesîr'e ait olduğunu söylemiştir.³⁷

³⁴ Fâtır 35/3.

³⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 77b.

³⁶ Mu'minûn 23/8.

5.1.9. Âyetin Manasını Sorması

İbn Fûrek'in en çok sorduğu sorular arasında, âyetin içerisinde bir kelimenin değil de âyetin tamamının ya da bir kısmının manasını sormasıdır. Buna dair birçok örnek bulunmaktadır.

Furkan Sûresi'nde yer alan **أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا** (Kötü duygularını kendisine tanrı edinen kimseyi gördün mü? Sen (Resûlüm!) ona koruyucu olabilir misin?)³⁸ âyetindeki **هَوَاهُ** cümlesinin manasını sormuştur.

Cevabında şöyle demiştir: “ yani; arzu ettiği şeyi ilah edinmiştir. Bu ise cehâletin son derecesidir. Zira hevânın çağıracağı şey bâtıldır.”³⁹

Neml Sûresi'nde geçen **وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ** (O söz başlarına geldiği -kıyamet yaklaştığı- zaman, onlara yerden bir dâbbe -*mahlûk*- çıkarırız da, bu onlara insanların âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler)⁴⁰ âyetindeki **وقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ** 'in manasını sorar.

Cevabında; bunun manasının onların iflah olmayacaklarına dair hükmün Allah tarafından verilmiş olduğunu söylemiştir.⁴¹

Kasas Sûresi'nde geçen **وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِّنَ النَّاسِ يَسْتَقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصَدِرَ الرِّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ** (Mûsâ, Medyen suyuna varınca, orada (hayvanlarını) sulayan birçok insan buldu. Onların gerisinde de, (hayvanlarını) engelleyen iki kadın gördü. Onlara: Derdiniz nedir? dedi. Şöyle cevap verdiler: Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (onların içine sokulup

³⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 2a.

³⁸ Furkan 25/43.

³⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 20a.

⁴⁰ Neml 27/82.

⁴¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 41a.

hayvanlarımızı) sulamayız; babamız da çok yaşlıdır)⁴² âyeti içerisindeki **قَالْنَا لَا نَسْقِي**

حَتَّى يُصَدِّرَ الرَّعَاءُ cümlesinin manasını sormuştur.

Cevâben bunun “Bizim su elde etmeye gücümüz yok.” Anlamına geldiğini belirtmiştir.⁴³

Kelime anlamına dair sorular çok fazla olduğu gibi kelime grupları ya da müstakil olarak âyetin manasına dair sorduğu soruların çokluğundan dolayı bu kadar örneğin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

5.2. SÛRE BAZINDA SORU DAĞILIMI

Şimdiye kadar İbn Fûrek’in konulara göre ne tür sorular sorduğuna dair bilgiler verildi. Ayrıca, bütün olarak bir sûrede soruların içeriğini araştırmanın faydalı olacağını düşündük. Örnek olarak Sâffât Sûresi incelenecektir. Bu sûrede İbn Fûrek tefsiri beş mesele içerisinde yapmıştır. Bu sûrede müfessirimizin sorduğu soruları incelemeye alacağız.⁴⁴

KELİME ANLAMINA DAİR SORULAR

⁴² Kasas 28/23.

⁴³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 44b. Bu meselede, asıl nüshada soru ile cevabın farklı âyetleri içerdiğini farkettilik

⁴⁴ Sâffât Sûresi tefsirinin incelenmesi, İbn Fûrek’in soru sormadaki yöntemini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bir sûre içerisinde İbn Fûrek’in özellikle hangi kelimelerin anlamını sorduğu bu açıdan önemli görülmüştür.

1. الاستسلام	19. الإغراق	37. القرين
2. التساؤل	20. الآخر	38. الإحضار
3. اليمين	21. الشيعة	39. المثل
4. الطاغي	22. الإفك	40. الشوب
5. الإغواء	23. الروغ	41. الجحيم
6. الاغواء	24. الخلق	42. الإهراع
7. الاشتراك	25. العمل	43. الضلال
8. الاستكثار	26. البناء	44. الكرب
9. الترك	27. الحليم	45. الجعل
10. الجنون	28. البلاء	
11. الإخلاص	29. البيان	
12. الفاكهة	30. الفداء	
13. الإكرام	31. العظيم	
14. اللذة	32. الإحسان	
15. الشراب	33. البلاء	
16. الغول	34. المبين	
17. العبد	35. المن	
18. المؤمن	36. البركة	

DİĞER SORULAR¹

- 1- Yıldızlar ile kovulacaklarını bildikleri halde kulak hırsızlığı yapmak için gelmeleri neden câiz olmuştur?
- 2- فَاسْتَفْتِهِمْ 'in anlamı nedir?
- 3- أَمْ مَنْ خَلَقْنَا 'in anlamı nedir?
- 4- Her şeyi yaratan kimdir?
- 5- بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ 'in manası nedir?
- 6- فَأَهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ demek nasıl câiz olmuştur?
- 7- وَأَزْوَاجَهُمْ 'in manası nedir?
- 8- بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ 'in manası nedir?
- 9- بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ 'in manası nedir?
- 10- İçki neden بيضاء olarak zikredilmiştir?
- 11- يُنَزِّلُونَ 'nin anlamı nedir?
- 12- كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ 'in anlamı nedir?
- 13- لَمَدِينُونَ 'in anlamı nedir?

¹ İbn Fûrek'in kelime anlamından başka sormuş olduğu sorular, soru sorma yöntemi hakkında bir fikir vermesi açısından buraya kaydedilmiştir.

- 14- فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ in anlamı nedir?
- 15- إِنَّ كِدْتَ لَتُرْدِينَ in anlamı nedir?
- 16- أَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَ in anlamı nedir?
- 17- أَذَلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الرَّقُومِ nasıl câiz olmuştur?
- 18- إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ nin anlamı nedir?
- 19- Şeytanların başları hiç görünmediği halde, nasıl onların başlarına benzetilmiştir?
- 20- ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ in anlamı nedir?
- 21- وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ ل harfinin manası nedir?
- 22- وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ in manası nedir?
- 23- Hakikati olmayan bir şeyin çoğul olarak zikredilmesi nasıl câiz olmuştur?
- 24- فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ nin manası nedir?
- 25- İlahlar gerçekte olmadığı halde اللَّهُ تُرِيدُونَ demek nasıl câiz olmuştur?
- 26- إِنِّي سَقِيمٌ in manası nedir?
- 27- Hakikatte olmadığı halde إِلَى آلِهَتِهِمْ demek nasıl câiz olmuştur?

- 28- Cansızlara مَا لَكُمْ لَا تَنْطُقُونَ demek nasıl câiz olmuştur?
- 29- فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ in manası nedir?
- 30- يَرْفُونَ in manası nedir?
- 31- إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي in manası nedir?
- 32- فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ in manası nedir?
- 33- وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ in manası nedir?
- 34- Bir peygambere “müminlerden idi” demek nasıl câiz olabilir?
- 35- نصر ve معونة arasındaki fark nedir?
- 36- أَتَدْعُونَ بَعْلًا in manası nedir?
- 37- الْبَاقِينَ in manası nedir?
- 38- Onların atalarının rabbi olduğunun delili nedir?
- 39- فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ da hazfedilen nedir?
- 40- إِلَيَّاسِينَ okumak nasıl câiz olabilir?
- 41- Bu hikâyeleri zikretmenin manası nedir?
- 42- إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ in manası nedir?

- 43- Bu sözde gece ve sabahı zikretmenin manası nedir?
- 44- **الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ** manası nedir?
- 45- **فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ** manası nedir?
- 46- **سَاهَمَ** manası nedir?
- 47- **مِنَ الْمُسَبِّحِينَ**'nin manası nedir?
- 48- **أَوْ يَزِيدُو** manası nedir?
- 49- Çocuk edinmekte kadîm sıfatını zikretmekten neden çekindi?
- 50- **وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَسْبًا** manası nedir?
- 51- **وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ** manası nedir?
- 52- **وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُونَ**'nin manası nedir?
- 53- **المقام** kendisini nasıl **معلوم** ile niteledi?
- 54- **صلاة** nasıl teşbih olarak isimlendirilmiştir?
- 55- **وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ** âyetindeki **ل** harfinin manası nedir?
- 56- **فَكْفَرُوا بِهِ** ifadesindeki zamir nereye aittir?

57- سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ‘nin manası nedir?

58- Peygamberlerden öldürülenler olduğu halde onlara yardım edilmiş olması nasıl câiz olabilir?

59- وَأَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ neden tekrar edilmiştir?

Sâffât Sûresi'nde müfessirimiz görüldüğü kadarıyla kelime bilgisine önem verdiği kadar âyetlerin manalarına, nahiv ve sarf konularına ve âyetler içerisinde ilk bakışta anlaşılması zor olan ifadelerle önem vermiştir.

5.3. CEVABINI VERMEDİĞİ SORULAR

Nadiren de olsa İbn Fûrek sorduğu bazı soruların cevabını vermez. Sorduğu soru tefsiri içerisinde cevapsız kalmıştır.

Mesela, Fâtır Sûresi'nde meleklerin iki, üç ve dört kanatlı olmalarını ifade eden âyet ile ilgili olarak² güzel bulduğumuz bir soru sorar. “Meleklerin kanatlara sahip olmasındaki ihsan veçhi nedir?” Bu soru gerçekten âyet hakkında sorulabilecek güzel bir sorudur. Fakat bu soru ile ilgili olarak cevâben “Melekleri, kendisinin Hayy ve Kadîr olduğu ve mahlûkatında istediği gibi tasarruf ettiği itibarıyla kanatlı olarak yaratmıştır. Katâde şöyle demiştir: “Onlardan bazısı iki, bazısı üç ve diğer bir kısmı ise dört kanatlıdır.”³ diyerek sorudan okuyucunun beklediği cevabı vermemiştir.⁴ Zira soru, meleklerin birden fazla kanada sahip olmasındaki ihsanın ne olduğuna dairdir. Ancak cevapta sadece melekleri bu şekilde yaratan Allah'ın kudretine işaret edilmiştir.

Sorusunu sorarak cevabını vermediği duruma bir diğer örnek olarak, Mu'minûn Sûresi'nin ilk meselesinde yer alan bir soru gösterilebilir. Sûre mü'minlerin özelliklerinden bahsetmektedir. Onların namazlarında huşu' içerisinde olduklarından,

² Fâtır 35/1.

³ İbn Ebî Hâtim Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, tah: Es'ad Muhammed et-Tayyip, Mektebetu Tezekkur Mustafâ el-Bâz, Mekke, 1417/1997, C.X, s. 3170.

⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 77b.

zekâtlarını verdiklerinden, boş söz ve fiilden uzak durduklarından bahseder. Burada gerçekten güzel bir soru sorar: “Bu özelliklerin burada zikredilmesi ile mü’minlere bu özellikler emredilmiş midir”⁵ Bu soru müfessirimiz tarafından cevaplandırılmamıştır.

Yukarıdaki örneklere bakıldığında müfessirimizin bu soruları neden cevaplandırmadığının sebebini bilmemiz teknik açıdan mümkün değildir. Zira unutmuş olması ya da cevap vermek istememiş olması muhtemeldir. Ancak İbn Fûrek’in bu yaklaşımı, tefsirinde titiz olmadığı, çalışmasını tekrar gözden geçirmediği kanaatini vermektedir.

5.4. SORU SORMADAN TEFSİRDE BULUNMASI

Tefsir üzerinde yaptığımız inceleme sonucunda sadece bir sûrede müfessirimiz tüm tefsirde uyguladığı soru-cevap yöntemini kullanmamıştır. Alak Sûresi’nin tefsirinde sadece bir soru sorulmuştur. Bu soruya cevap verdikten sonra tefsire devam edilmiştir.⁶ Asıl nüshadan istinsah eden müstensihin gözünden meselenin sorular kısmı kaçmış olabilir.

5.5. TEFSİRÜ’L-KUR’ÂN’IN SORU CEVAP YÖNTEMİ HAKKINDA DEĞERLENDİRME

Tefsirde en çok göze çarpan özellik, soru cevap yöntemidir. Bu yöntemin bir tefsir açısından olumlu olumsuz yönlerinin değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir.

Kanaatimizce İbn Fûrek’in tefsirinde geliştirdiği kendine has bu yöntem, eğitim açısından son derece yararlı görünmektedir. Zira, bu yöntemle öğrencinin bazı konulara dikkati çekilmekte ve merakı uyandırılmaktadır. Tefsirin okuyucularının, muhtemelen aklına gelmeyecek ayrıntılara dikkati çekilmiş ve özellikle analitik düşünmeye meyilli olan kabiliyet sahiplerinin ilgileri uyandırılmıştır.

Tefsirin soru-cevap yöntemi, okuyucunun âyetlere dikkatini çekmektedir. Hatta bu yöntemle tefsirin okuyucusu bir müddet sonra kendisi sorular sormaya başlayabilir.

⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 1b.

⁶ İbn Fûrek, a.g.e.,III vr. 218b

Tefsirde gördüğü bu yöntem kendisinde de meleke haline gelebilir ve her ayet ile ilgili sorular zihninde belirmeye başlar. *Meseleye* başlamadan önce okuyucunun zihninde, müfessirin buradaki âyetler hakkında nasıl bir soru soracağı düşüncesi hâkim olmaya başlar. İbn Fûrek bu suretle okuyucunun zihnini ayetlerin manaları ile meşgul etmekte başarı sağlamış olmaktadır.

Soruların önemli bir kısmı ayetler arasında zâhiren görünen çelişkiler hakkındadır. Bu, şu anlama gelmektedir. Bir müslüman olarak tefsirin okuyucusu bu konularla ilgilenmeyebilir. Zira Kur'ân'ın hak kelimullah olduğuna inancı bu tür çelişki vehimlerine galebe çalar. Bu yüzden bu tür konularda kendini geliştirme lüzumu hissetmez. Soru-cevap yöntemi ile müfessirimiz bu tür konularda okuyucunun ilmi eksikliğini hissettirmede başarılı olmaktadır. Bu sorulara cevap veremeyen okuyucu kendini geliştirme ihtiyacı hissedecektir.

Ayrıca bu yöntem ile tefsir okuyucusunun ayetlere kelime odaklı yaklaşması sağlanmaktadır. Zaten biliyorum diyerek ülfet ile yaklaştığı kelimelerin, anlam derinliğine vâkıf olarak bu anlamın ayetin kastettiği bağlama uygunluğunu görerek, kendi ilmi yetersizliğini görmesi sağlanabilir.

Öğrencinin bu yöntem ile ilmi eksikliği hissettirilmiş ve dikkati çekilmiş bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN'IN RİVÂYET, DİRÂYET VE KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN'IN RİVÂYET YÖNÜ

Tefsir tarihi üzerine çalışanlar, Kur'ân tefsirlerini içeriğine göre kategorize etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Özellikle ünlü müsteşrik Ignaz Goldziher (v. 1921) ile başlayan ve Muhammed Huseyn ez-Zehebî ile devam eden bu kategorize çalışmaları, bize tefsirlerin değişik açılardan türlerini göstermek istemişlerdir.

Eğer bir müfessir, ağırlıklı olarak âyetleri yine âyetlerle, Hz. Peygamber'in (sav) Sünneti, Sahâbe ve Tâbiûn efendilerimizin kavilleri ile tefsir ediyor ve azami ölçüde kendi görüşünü belirtmeden nakiller ile yetiniyorsa, bu tür tefsirleri “*Rivâyet Tefsiri*, *Nakli Tefsir* ya da *Me'sûr Tefsir*” olarak isimlendirmişlerdir.¹

Bu tanım çerçevesinde müfessirimizin tefsirine baktığımızda, tefsirin rivâyet tefsiri olduğu fikrini verecek kadar rivâyetlere yer verdiğini görmekteyiz. Fakat çoğu zaman bu rivayetleri herhangi bir kişiye isnat etmeksizin zikretmektedir.

Çalışmamızın bu kısmında müfessirimizin, tefsirinde bu rivâyetleri ne şekilde kullandığını, kimlerin rivâyetlerine daha ziyade önem verdiğini ve bu rivâyetlere yer verirken izlediği metodu, genel olarak ortaya koymaya çalışacağız.

1 Bkz. Abdurrahman Çetin, **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi**, 313, Dergâh Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2012, Menna' Halil el-Kattân, **Mebâhis fî Ulûmi'l- Kur'ân**, Mektebetu Vehbiyye, Kahire, ty., s. 337, Ignaz Goldziher, **İslâm Tefsir Ekolleri**, çev. Mustafa İslâmoğlu, Denge Yayınları İstanbul, 1997, s.90.

1.1. KUR'ÂN'IN KUR'ÂN İLE TEFSİRİ

Müfessirlerin bir âyeti tefsir ederken, bazen başka bir âyet ile bu ayeti tefsir ettiği görülür. Bunun tefsirlerde örneklerine sıklıkla rastlamak mümkündür.

Mesela; İbn Kesîr, tefsirinin mukaddemesinde “Tefsir tariklerinin en güzel olanı nedir?” diye sorduğu bir soruya cevâben “En doğru olan tarik Kur’ân’ın yine Kur’ân ile tefsir edilmesidir.” diyerek cevap vermiştir.²

Kur’ân’ın bir âyetinden ne kastedildiğini en iyi anlama yolunun, yine Kur’ân’a müracaat etmek olduğunu düşünen İbn Kesir ألم نشرح لك صدرك (Biz senin göğsünü açmadık mı?)³ âyetinin tefsirini yaparken buradaki “şerh” in فمن يرد الله أن يهديه يشرح صدره للإسلام (Allah, kimi hidâyete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar)⁴ âyetinde tefsir edildiğini belirtmiştir.⁵

Yine son dönem müfessirlerden Şinkîî (v.1393) مَا لِكِ يَوْمِ الدِّينِ (Din gününün sahibi)⁶ âyetinin burada açıklanmadığını, bu âyete يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ لِلَّهِ (O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah'a kalmıştır.)⁷ âyeti ile açıklık getirildiğini ifade etmiştir.⁸

Sayısını daha çok artırabileceğimiz bu örneklerden anlaşılacağı kadarıyla özellikle rivâyet ağırlıklı tefsirlerde müfessirlerin, âyetlerin tefsirinde birinci sırayı yine öncelikli olarak- mümkünse- bir başka âyete ya da âyetlere verdiği görülmektedir.

² İbn Kesîr, a.g.e., C. I, s.3.

³ İnşirâh 94/1.

⁴ En’âm 6/125.

⁵ İbn Kesir, a.g.e., C. IV, 524.

⁶ Fâtiha 1/4.

⁷ İnfitâr 82/19.

⁸ eş-Şinkîî, Muhammed el-Emîn b. Muhtâr el-Ciknî, *Edvâu’l-Beyân fi İdâhi’l-Kur’ân bil’-Kur’ân*, Dâru Âlemi’l-Fevâid, ty., C.I, s. 49.

Müfessirimiz İbn Fûrek'in tefsirinde, âyetler ile âyetleri tefsir etmeye çalıştığına dair örneklere rastladık. Fakat bu tür örneklere sık rastladığımızı söyleyemeyiz. Zira rivâyet tefsirlerinde biraz önce bahsettiğimiz özellik olan âyeti âyet ile tefsir etme hassasiyetini gösterecek kadar çok örneğe şahit olmadık.

Araştırmanın bu kısmında, âyetleri yine başka âyetlerle tefsir etmesinde nasıl bir yaklaşım içinde olduğunu tespit edilecektir.

1.1.1. Bir Âyetin Anlamındaki Kapalılığı Başka Bir Âyetle İzah Etmesi

Örnek1: Sebe Sûresi'nde geçen **قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِيُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ** (De ki: Hak geldi; artık batıl ne bir şeyi ortaya çıkarabilir ne de geri getirebilir)⁹ âyetinin manası **بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ** (Bilakis biz, hakkı batılın tepesine bindiririz de o, batılın işini bitirir)¹⁰ âyetinde Allah'ın buyurduğu gibi “hak geldiği zaman batıldan kendisi ile ne tekrar vücuda geleceği ne de ortaya çıkacağı bir eser kalacaktır”¹¹ anlamına gelmektedir demiştir.¹²

Örnek2: Buna benzer bir diğer örnek; Mu'min Sûresi'nin tefsirinde yer almaktadır. Bu sûrede yer alan **يَوْمَ التَّنَادِ**'in manasının ne olduğu sorusuna “Cennet ashâbının Cehennem ashabına sesleneceği gündür.” diyerek “Bir de Cennetlik olanlar Cehennemliklere şöyle çağırırlar: Gerçekten biz, Rabbimizin bize vaad buyurduğu sevabı hak bulduk. Siz de Rabbinizin vaad buyurduğu cezayı hak buldunuz mu?”¹³ ve

⁹ Sebe 34/49.

¹⁰ Enbiyâ 21/18.

¹¹ Nur 24/61.

¹² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 77a.

¹³ Araf, 7/44.

“Cehennem ehli, Cennet ehline -bize biraz su verin, yahut Allah'ın sizi rızıklandığı şeylerden bize de ihsan edin- diye bağırlar”¹⁴ âyetleri ile tefsir etmiştir.¹⁵

Örnek3: Mesela ذِكْرَى الدَّارِ âyetindeki الدَّارِ kelimesinden maksadın ne olduğunu “وَلِنِعْمِ دَارُ الْمُتَّقِينَ” (Takva sahiplerinin yurdu ne güzeldir!)¹⁶ âyeti ile beyan etmiştir.¹⁷

1.1.2. Edatların Hangi Anlamda Kullanıldığına Âyetle Örnek

Vermesi

Bazen müfessirimiz, âyet içerisinde geçen bir edatın nasıl anlaşılması gerektiğine dair soru sorar. Zira bu edatın âyet içerisinde hangi anlamda kullanıldığı ilk bakışta anlaşılabilir. Bu durumda müfessirimiz, aynı edatın başka bir âyette aynı şekilde kullanıldığını belirtir.

Mesela; ” أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَا عَلَىٰ مَا فَرَطْتُ فِي اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّٰخِرِينَ ”¹⁸âyetinin tefsirinde "أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ" ifadesinde maksadın ne olduğuna dair sorduğu soruda, buradaki لَنَا¹⁹ âyetindeki gibi وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيًا أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ , أَنْ manasındadır demiştir.²⁰

Görüldüğü gibi bir âyette bir edatın hangi anlamda kullanıldığını başka bir âyet ile tefsir etmiştir. Edatın başka bir âyette bu anlamda kullanıldığını göstererek, anlamaya yardımcı olmaya çalışmaktadır.

¹⁴ Araf 7/50.

¹⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 105a.

¹⁶ Nahl 16/30.

¹⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 96a.

¹⁸ Zümer 101/56.

¹⁹ Nahl 16/15.

²⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 101b.

1.1.3. Kelime Anlamında Âyetle Tefsirde Bulunması

Çalışmamızın giriş kısmında tefsirin genel özelliklerinden bahsetmiştik. Orada da değindiğimiz gibi tefsirin en belirgin özelliği, kelime odaklı bir tefsir olmasıdır. Âyetler içerisinde geçen kelimelerin sözlük anlamlarına ve bu kelimelerin âyet içerisinde ne anlama geldiğine, kelimenin sözlük anlamı ile âyet içerisinde kullanılan anlam arasındaki ilişki gibi kelime etrafında tefsir cereyan etmektedir.

Kelimelerin anlamlarına bu derece önem veren müfessirimiz, kelimeye anlam verirken, âyetlere müracaat etmiştir. Buna dair birçok örnek vermek mümkündür. Bu sebeple, bu konu ile ilgili örnekler üzerinde daha çok durulacaktır.

Örnek1: Sâd Sûresi'nde ki إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ (Ona bir akşamüstü, üç ayak üzerine duran, soylu atlar sunulmuştu.)²¹ âyetinin içinde yer alan **العرض** kelimesinin anlamını sorar. Cevabında şöyle der: “Bir şeyi halinin gerektirdiği şekilde durumunun ayırt edilebilmesi için görülecek şekilde gösterilmesidir.”

Bu şekilde kelimenin sözlük anlamını verdikten sonra, bu kelimenin aynı anlamda bir başka âyette kullanıldığına işaret eder ve der: “Bunun anlamı **وَعَرَضُوا عَلَى رَبِّكَ صَفًّا** (Onlar senin Rabbine sıra sıra sunulmuşlardır.)²² âyetinde geçtiği gibidir.”²³

Bu örnekte müfessirimiz **العرض** kelimesinin anlamını izah ederken başka bir âyette aynı anlamda kullanıldığına işaret etmiştir.

Örnek2: Yine kelimenin anlamını verirken bir başka âyetten yararlandığına örnek olarak, **جَزَاءُ الضَّعْفِ** ifadesindeki **الإضعاف** kelimesine verdiği anlamı gösterebiliriz. Burada müfessirimiz, kelimenin anlamını açıklamak için **مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ**

²¹ Sâd 38/31.

²² Kehf 18/48.

²³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 94b.

فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهِ (Kim Allah'ın huzuruna işlediği iyi amellerle gelirse, ona getirdiğinin on katı vardır)²⁴ âyetini delil göstererek tefsir etmiştir.²⁵

Burada dikkat çeken husus الضعف kelimesinin diğer âyette lafzının yer almamasıdır. Burada müfessir kelimenin lafzını diğer âyetteki mana ile açıklamak istemiştir.

Örnek3: Bu konuda ki diğer bir örnek Nâs Sûresi'nde yer almaktadır. Burada خنس kelimesinin tefsirini yaparken فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنُوسِ²⁶ âyetindeki خنس kelimesinin de bu bağlamda kullanıldığına işaret eder. Yani **yıldızların ortaya çıktıktan sonra gizlenmelerini** ifade etmektedir. Zira kelimenin tefsirinde **Allah'ın hikmetiyle tasrif edilip ortaya çıktıktan sonra gizlenen yıldızlara yemin** edilmiştir.²⁷

Müfessirmize göre şeytanın “**Hannâs**” oluşu yani ortaya çıkıp sonra tekrar gizlenmesi, yıldızların ortaya çıkıp gizlenmesi gibidir. Bu iki خنس arasında anlamca ilişki bulunmaktadır.²⁸

Örnek4: Diğer bir örnek Felak Sûresi'nde bulunmaktadır. Bu sûrede geçen الفلق kelimesinin tefsirinde bu kelimenin “**geniş bir fark, ayrılık**” anlamından, sabah anlamına geldiğini belirttikten sonra “Karanlığı yarıp, tan yerini ağartan, O'dur”²⁹ ve “Taneyi ve çekirdeği yaran şüphesiz Allah'tır.”³⁰ âyetlerinde geçen الفالق kelimesinin aynı anlama geldiğini zikreder.³¹

²⁴ Enam 6/164.

²⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 76b.

²⁶ Tekvir 81/15.

²⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 228a.

²⁸ Aynı ilişkiye Zemahşerî de işaret etmektedir. Bkz: Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâga**, tah: Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut, 1419/1998, C.I, s.268.

²⁹ Enam 60/96.

³⁰ Enam 60/95.

³¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 227b.

Örnek5: Yine kelime anlamında bir başka âyete başvurmasına örnek olarak, مدحضين kelimesinin anlamını nasıl verdiğini gösterebiliriz. Burada müfessir; bu kelimenin حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ³² âyetinde aynı anlamda kullanıldığını belirtir. ‘Onların delilleri sâkıttır’ yani hükümsüzdür âyetini zikreder.³³

Örnek6: Aynı bağlamda bir başka örnek olarak أكفليها ifadesi gösterilebilir. Bu kelimenin ne anlama geldiğine işaret olarak müfessir, “وَكَفَّلَهَا زَكْرِيَّا”³⁴ âyetini zikretmiştir. كفل fiilinin anlamının كفل fiilindeki anlam ile aynı olduğuna işaret etmiştir.³⁵

Örnek7: Bu konudaki diğer bir örnek Şuarâ Sûresi’nde geçen bir kelime ile ilgilidir. وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأُولِينَ (Sizi ve önceki nesilleri yaratandan sakının!)³⁶ âyetinde geçen الجبله kelimesinin ne anlama geldiğini izah ettikten sonra Yâsin Sûresi’nde geçen وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا (And olsun ki, o sizden nice nesilleri saptırmıştı, akletmez miydiniz?)³⁷ âyetinde de kelimenin bu anlamda kullanıldığını işaret eder.³⁸

Örnek8: Rahmân Sûresi’nde geçen سيما kelimesine “alâmettir” demiş ve Fetih Sûresi’nde geçen سِيَمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ ayetinde olduğu gibi burada da “alâmet” anlamında kullanıldığını işaret etmiştir.³⁹

³² Şûrâ 42/16.

³³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 91a.

³⁴ Âl-i İmran 3/37.

³⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 94a.

³⁶ Şuarâ 26/ 184.

³⁷ Yâsin 36/62.

³⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 32b.

³⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 162a.

1.2. KUR'ÂN'IN SÜNNETLE TEFSİRİ

Müfessirimiz, âyetlerin tefsirinde sahâbe ve tâbiîn kavillerine son derece önem vermiş ve onlara ait kaviller, tefsirinde büyük bir yer işgal etmiş olduğu halde tefsir açısından daha güvenilir ve önem arz eden sünnetle tefsire gayet az yer vermiştir. Tefsirinde izlediği soru- cevap metodu açısından hadîslere yer verme ihtiyacı duymamış veya tefsirin kayıp olan ilk cildinde bu konudaki yaklaşımının sebebini izah etmiş olabilir. İbn Fûrek'e ait haberi sıfatların te'villerine dair bir eserinin varlığından giriş kısmında bahsetmiştik. Bu eserde de gördüğümüz kadarı ile İbn Fûrek gelişi güzel her hadîs ile ilgili bir şerh yapmamıştır. Bu eserde İbn Fûrek kelâmî açıdan üzerinde tartışma bulunan hadîslere odaklanmıştır.

Netice olarak İbn Fûrek'in genel anlamda hadîşçiliğine dair elimizde bir veri bulunmamaktadır. Tefsirinde hadîslere az yer vermesinin sebebine dair yapabileceğimiz sadece tahminde bulunmaktır.

- Kelime odaklı bir tefsir olması açısından hadîslere çok ihtiyaç duymamış olabilir.
- Kur'ân'ın tamamını tefsir etme gibi bir niyeti olmadığı için tefsir ettiği yerler ile ilgili hadîsler bulunmamış olabilir.
- Tefsirinde yer alan soruların, sorulmuş olan gerçek sorular olması ihtimaline binaen hadîsle cevaba ihtiyaç olacak soru az sorulmuş olabilir.

İbn Fûrek tefsirinde hadîslere yer verirken dikkatimizi çeken bir konu, hadîsleri isnatsız bırakmasıdır. Hadîs olsun sahâbe kavli olsun, müfessirimizin isnat konusunda titiz davranmadığından daha önce bahsetmiştik. Müfessirimiz isnat konusundaki yaklaşımını elimizdeki üçüncü cildin tamamında yansıtmıştır.

Burada müfessirimizin tefsirinde yer verdiği bazı hadîslere ve hadîsler ile istiḥat konusundaki yöntemine dair bazı örnekler vereceğiz.

Kadir Gecesi'nin hangi gece olduğu konusunda farklı görüşlere yer verdikten sonra "Hadîste onun Ramazan Ayı'nın son on gecesinin tek olanlarında" rivâyetini⁴⁰ zikreder.⁴¹

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ (sizi bir nefisten yarattı)⁴² âyetinin tefsirinde "burada üç kavil vardır. Birincisi: Âdem'in zürriyetini sırtından çıkardı. Bundan sonra merfu' hadîste geçtiği gibi⁴³ kaburga kemiklerinden de Havvâ'yı yarattı."⁴⁴

Müfessirin yukarıdaki iki örnekte yaklaşımı birbirine benzerlik arz etmektedir. Bir konuda farklı görüşlerin arasında isabetli gördüğü görüşü hadîs ile teyit etmektedir.

Yine Yâsîn Sûresi'nde geçen وَيُنْفَخِ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ (Sura üflenince, kabirlerinden Rablerine koşarak çıkarlar.)⁴⁵ âyetinin tefsirini yaparken merfu' olduğunu söylediği bir hadîs ile konuya açıklık getirmek ister ve der: "Merfû' bir hadîste şöyle geçmektedir. "Nefh(Sur'a üfleme) üçtür: korku, çarpılma ve âlemlerin Rabbi için dirilme olarak üç nefhadır."⁴⁶

İbn Fûrek'in Tefsiri büyük ölçüde sorduğu sorular etrafında cereyan etmektedir. Nadiren de olsa soruların dışına çıkarak âyetler ile ilgili bilgiler vermeye çalışır. Soru sormadan yaptığı tefsirler arasında, bazen hadîslere de yer verir. Mesela Furkân Sûresi'nde الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ سُورَتْ مَكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا (O yüzleri üstü cehenneme sürüklenenler, işte bunlar, yer bakımından çok fena, yolca da en sapıktırlar)⁴⁷ âyeti ile ilgili herhangi bir soru sormadığı halde **merfu** olduğunu söylediği

⁴⁰ Buhârî, **İ'tikâf**, 3.

⁴¹ İbn Fûrek, a.g.e., vr.220a.

⁴² Zümer 39/6.

⁴³ İbn Mâce, **Tahêra**, 77.

⁴⁴ İbn Fûrek, a.g.e., vr.98a.

⁴⁵ Yâsîn 36/51.

⁴⁶ İbn Fûrek, a.g.e., vr. 83a; İshâk b. İbrâhîm b. Mahled el-Hanzalî el-Mervezî, **Müsnedü İshâk b.**

Râhivayh, Mektebetu'l-İmân, 1. Baskı, Medîne, 1416/1991, C. I, s. 85. (Hadis no: 10)

⁴⁷ Furkan 25/34.

bir hadîse yer vererek şöyle demiştir. “Onları, ayakları üzerinde yürütmeye muktedir olan yüzüstü de yürütmeye gücü yeter.”⁴⁸

Bir başka örnek **وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ** (İnsanlardan öylesi var ki, herhangi bir ilmi delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş lafı satın alır. İşte onlara rüsvay edici bir azap vardır.)⁴⁹ âyetinin tefsirinde bulunmaktadır. Burada müfessirimiz **لهو الحديث**’in manasını verirken “Şarkı satan” demiş ve bu satışın **merfu bir haberde** haram olduğunu söyleyen bir kavle⁵⁰ yer vermiştir.⁵¹

Yukarıdaki örneklerde daha önce belirttiğimiz gibi dikkat çeken konu İbn Fûrek’in tefsirinde hadîslere yer verirken onun Hz. Peygamber (sav)’e isnâdının türünü zikrederek senedini vermeyişidir.

Diğer bir örnek Nûr Sûresi’nde göze çarpmaktadır. Bu sûredeki **فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ** (Eğer evlerde bir kimse bulmazsanız, size izin verilmedikçe içeri girmeyin. Eğer size geri dönün derlerse, dönün. Bu sizin için (kapıda beklemekten) daha temizdir ve Allah, yapmakta olduğunuz bütün işleri bilendir.)⁵² âyetinde zikredilen “izin isteme” ile bir soru sorar. Bu soruya cevâben şöyle der:

“İzin isteme hakkında Hasan şöyle demiştir: Ebû Mûsa, Hz. Peygamber (sav)’den şöyle rivâyet etmiştir. İzin isteme üçtür. İzin verilirse girin. Yoksa geri dön!”⁵³

⁴⁸ İbn Fûrek, a.g.e., vr. 19b; Tirmîzî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 18.

⁴⁹ Lokmân 31/6.

⁵⁰ Tirmîzî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 32; Et-Taberî Ca'fer Muhammed b. Cerîr, a.g.e., C.XVIII, s.533.

⁵¹ İbn Fûrek, a.g.e., vr. 62a.

⁵² Nur 24/28.

⁵³ İbn Fûrek, a.g.e., vr. 11b, Buhârî, **İsti'zân**, 13.

Bu kadar örneğin İbn Fûrek'in hadîslere ne ölçüde, nasıl yer verdiğini göstermesi açısından yeterli buluyoruz.

1.3. SAHÂBE KAVLİ İLE TEFSİRİ

Hiz. Peygamber (sav)'den sonra insanlar içerisinde Kur'ân'ın manalarına en iyi vâkıf olanlar sahâbedir. Özellikle İbn Haldûn'un bu konu ile ilgili olarak, "Kur'ân Arap diliyle, onların belagat ve üsluplarıyla nazil oldu. Onların tümü Kur'ânı anlıyor ve terkiplerini, anlamlarını biliyorlardı" demiştir.⁵⁴

Ebû Ubeyde (v.210) meşhur eseri Mecâzu'l-Kur'ân'da seleften inen vahye şahit olanların onu anladıklarını ve Hiz. Peygamber (sav)'e sormaya ihtiyaç hissetmediklerini belirtir.⁵⁵

İbn Teymiyye, özellikle Hülefâ-i Râşidîn ve sahâbîlerin büyükleri ve âlim olanları için *Kur'an hakkında en bilgili insanlar* olduklarını belirtmiştir. Bu yüzden Kur'ân ve sünnette bir tefsir bulamadığımız zaman onların kavillerine başvurulmaktadır.⁵⁶

Ezherî (v.370) de eserinde şöyle demiştir: "Kur'ân indiğinde onun muhatabı Araplardı. Bunlar üstün beyan ve kavrama gücünce sahiptiler. Onun hitap şekillerini ve üslubunu biliyorlardı. Sonradan gelenler gibi Kur'ân'ın müşkil ve garib lafızlarını öğrenmeye ihtiyaçları yoktu. Hiz. Peygamber (sav)'de ihtiyaç duyulduğu ölçüde onun mücmel, kapalı ve müteşâbihlerini onlara izah ediyordu. Bizim muhtaç olduğumuz gibi Kur'ân'ın indiği dili olan Arapçayı öğrenmeye ve bu konuda derinleşmeye ihtiyaçları yoktu."⁵⁷

Müfessirimiz İbn Fûrek, tefsirinde geniş çapta sahâbenin âyetlerle ilgili yaptığı izahlara ehemmiyet vermiş bunları tefsirinde belirtmiştir. Söz konusu sahâbe kavli ise,

⁵⁴ İbn Haldûn, **Mukaddime**, Dergah Yayınları, Haz. Süleyman Uludağ, 1. Baskı, İstanbul,2011, C.II, s. 786.

⁵⁵ Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, **Mecâzu'l- Kur'ân**, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, ty., C. I, s.8.

⁵⁶ İbn Teymiyye, a.g.e., 95.

⁵⁷ El-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b Ahmed, **Tehzibu'l-Luga**, Dâru'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye, Mısır 1964, C. I, s.3-4.

İbn Fûrek'in genel anlamda sahâbelerin kavillerini, isimlerini zikrederek naklettiği görülür.

Sahâbe ve Tâbiûn kavillerine müfessirimizin tefsirinde yer vermesine girmeden önce onun bu konudaki yaklaşımına değinmek istiyoruz. Zira bu konu müfessirler arasında farklı şekillerde ele alınmaktadır.

- Sahâbe ve Tâbiûn kavillerine yer verirken müfessirlerin bir kısmı senetleri zikreder, hafzetmez; diğer bir kısmı bu senetlere yer verir, kavli isnatsız bırakmaz.
- Bir kısım müfessirler naklettikleri rivâyetleri yorumsuz olarak aktarır; tenkid, tercih ve re'y gibi eleştiriye tabi tutmaksızın naklederken, diğer bir kısım müfessirler ise rivâyetleri kendi anlayış ve süzgeçlerinden geçirerek tercih ve tenkidde bulunurlar.

Bu iki özellik esas alınarak tefsirimize göz gezdirdiğimizde; İbn Fûrek'in kuşkusuz isnatlara tefsirinde yer vermeyen ve aldığı rivâyetleri neredeyse hiçbir zaman tenkide tabi tutmayan bir müfessir olduğunu görürüz. Tefsirinde yoğun bir şekilde sahâbe ve tâbiûn kavilleri yer alırken bu kavillerin kimler tarafından rivâyet edildiğini bilmemiz mümkün olmamaktadır.

Rivâyetler arasında tercih konusuna gelince İbn Fûrek bazı tefsirlerde yer alan "Bu benim tercihimdir." gibi kavilleri zikretmez. Fakat çoğu zaman farklı kavilleri zikrederken birinci sırada yer alan kavle daha ziyade önem verdiği ve kavlin sahibinin ismini verirken sonraki kavillerin sadece قیل ile aktarıldığını görürüz. Bunun bir tercih ölçüsü olma ihtimali mümkündür. Daha önce de belirttiğimiz gibi İbn Fûrek tefsirinin ilk cildinde tefsirini hangi ihtiyaca binaen yazdığını ve izleyeceği yöntemi, okuyucunun kafasında kalabilecek melhuz istifhâmlara verilecek cevapları ve neden görüşler arasında tercihte bulunmadığını ve neden rivâyetleri isnatsız bıraktığını izah etmiş olmalıdır.

İbn Fûrek'in tefsirinde başvurduğu sahâbî kavillerine dair araştırmamız, en çok kavline başvurduğu ve tefsir alanındaki rivayetleriyle meşhur olan üç sahabîden aktardığı kaviller ile sınırlı tutulacaktır.

1.3.1. İbn Abbâs Kavilleri

İbn Fûrek, birçok müfessir gibi tefsirinde İbn Abbâs'ın kavillerine (v. 68/687) önem vermiştir.

İbn Abbâs'ın Kur'ân tefsiri üzerinde uzmanlaştığı, bu konuda kendisin, Hz. Peygamber (sav)'in olduğu gibi sahebe efendilerimizin (ra) de takdirine nâil olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Hz. Ali b. Ebi Talib Onun hakkında “sanki gayb âlemine ince bir perdeden bakıyormuş ta oradan tefsir yapıyormuş gibidir.” diyordu. Yine İbn Ömer Onun hakkında “İbn Abbâs Hz. Peygamber (sav)'e nazil olan hakkında bu ümmetin en bilgili olanı idi.” demiş idi. Hz. Ömer'in bir âyetin manasını bilemediği zaman İbn Abbâs'a müracaat ettiği görülmekte idi.⁵⁸

Bu bölümde İbn Abbâs'tan başlayarak İbn Fûrek'in sahâbe kavillerine tefsirinde ne oranda yer verdiğine göz atacağız. Bir önceki başlığımızda müfessirimizin bir yöntem olarak sahâbe ve tâbiûn kavillerine yer verirken rivâyetleri isnatsız bıraktığından bahsetmiştik. Biz, İbn Abbâs'a ait olan rivâyetleri araştırarak bu rivâyetlerin hangi tariklere ait olduğunu belirlemeye çalıştık.

Mu'minûn Sûresin'nde “الغو” kelimesinin manasının ne olduğuna açıklık getirdikten sonra İbn Abbâs'ın bu kelime için “**bâtıl**”⁵⁹ dediğini aktarır.⁶⁰ Yine aynı sûrede geçen طُورِ سَيْنَاءِ ifadesi bunun ne anlama geldiği sorusuna “Berekettir. Sanki ona bereket dağı denmiştir” diyerek bu kavlin İbn Abbâs'a ait olduğunu söyler. Yine aynı kelime hakkında İbn Abbâs'a isnat edilen “Mûsâ (as)'a çok ağaçlı bir halde iken nida edildiği dağın ismidir.” kavlini zikreder.⁶¹ Anlaşılan İbn Fûrek birinci rivâyeti daha güvenilir bulmaktadır. Zira ikinci rivâyeti zikrederken قيل diyerek aktarır.

⁵⁸ ez- Zehebî, Muhammed Hüseyin, a.g.e., C. I, s.53.

⁵⁹ İbn Abbâs, **Tefsîru'bn-i Abbâs el-Müsemmâ Sahîfetu Aliyyi'bn-i Ebî Talha an İbni Abbâs fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm**, Edâ Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 363.

⁶⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 1b.

⁶¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 3a; Et-Taberî, a.g.e., C. XVII, s. 29.

Nûr Sûresi'nde yer alan المشكاة kelimesinin anlamını verirken kendi yorumunu yapmayarak İbn Abbâs'ın "menfezi olmayan lamba" kavli ile yetinir.⁶²

Aynı kelimenin geçtiği ayet içerisinde yer alan اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ayetinin hakkında İbn Abbâs'ın **semavat ve arz ehlini hidayete erdirici**⁶³ kavlini nakletmiştir.⁶⁴

İbn Fûrek'in kavil nakillerinde muhtelif rivâyetleri sıralarken birincilik hakkını İbn Abbâs'a vererek diğer kavilleri قيل kaydı ile aktarması dikkat çekicidir.

يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا ifadesinin⁶⁵ tefsirinde müfessirimiz, bu ifadenin tefsirini yaptıktan sonra İbn Abbâs'ın "Sabah akşam Ona salâta bulunur"⁶⁶ ifadesini **onun ismini vermeden** nakleder.⁶⁷

أذنت لربها âyetinin⁶⁸ tefsirinde أذنت fiilinin ne anlama geldiğine dair İbn Abbâs'ın "işitip itaat etmiştir" kavlini zikreder.⁶⁹

Hurûf-u mukattaa konusunda müfessirimizin İbn Abbâs'ın görüşüne öncelik verdiği ve kendi görüşünü belirtmediği görülür. Mesela Sâd Sûresi'nde hurûf-u mukatta ile ilgili verdiği bilgilerde önce İbn Abbâs'ın görüşünü zikreder ve der: "Bu konuda görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerin biri İbn Abbâs'a aittir ve bu harfin Allah'ın isimlerinden biri olduğunu ve kasem ifade ettiğini⁷⁰ söyler."⁷¹

⁶² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 12b.

⁶³ İbn Abbâs, a.g.e., s. 375.

⁶⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 12b.

⁶⁵ Nûr 24/36.

⁶⁶ İbn Abbâs, a.g.e., s. 376.

⁶⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 13a.

⁶⁸ İnşikâk 84/2.

⁶⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 209a.

⁷⁰ İbn Abbâs, a.g.e., s. 77.

⁷¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 92b.

Bazen İbn Fûrek'in kendi görüşünü İbn Abbâs'ın görüşüne öncelendiği de görülür. Mesela, Abese Sûresi'nde geçen **ثُمَّ السَّبِيلَ يَسْرُهُ** (Sonra ona yolu kolaylaştırdı)⁷² âyeti hakkında kendi görüşü olan “hayır ve şer yoluna gitmesine imkan veren” ifadesini, İbn Abbâs, Katâde b. Diâme (v. 117/735) ve Süddi'nin görüşleri olan “onun anlamı; annesinin karnından çıkışıdır”⁷³ ifadesine takdim ederek öne almıştır. Daha sonra kendi görüşüne yakın bulduğu Mücâhid b. Cebr'in (v. 103/721) görüşünü de aktararak **إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا** (Şüphesiz biz ona yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör.)⁷⁴ âyeti ile kendi görüşünü teyit eder.⁷⁵

Müfessirimiz yukarıda işaret ettiğimiz İbn Abbâs görüşlerine karşı tutumunda tam tersi bir yaklaşım içerisinde olduğu da görülür. Bazen, kendi görüşünden önce İbn Abbâs'ın görüşüne yer vererek kendi kanaatini sonra belirtir.

Mesela; **وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ** (Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme)⁷⁶ âyetinin tefsirinde önce “Kibirlenerek insanlardan yüz çevirme” olan İbn Abbâs'ın görüşünü verir. Daha sonra âyette geçen **صَعْر** isminin ne anlama geldiğini ve ne açıdan bu kelimenin mütekebbir olan insana benzediğini izah ederek akabinde bir beyit ile bu anlamı teyit eder.⁷⁷

İbn Abbâs kavillerine müfessirimizin önem verdiğini ifade etme bakımından bu örneklerin yeterli olacağını düşünüyoruz.

1.3.2. Abdullâh b. Mes'ûd Kavilleri

Sahâbe içerisinde Kur'ân bilgisi ile öne çıkan isimlerden biri de Abdullâh b. Mes'ûd'dur. (v. 32/652) İbn Fûrek, İbn Abbâs kadar olmasa da İbn Mes'ud

⁷² Abese 80/20.

⁷³ İbn Kesîr, a.g.e., C. IV, s. 472.

⁷⁴ İnsân 76/3.

⁷⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 205a.

⁷⁶ Lokmân 31/18.

⁷⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 63a.

rivâyetlerine zaman zaman yer vermiştir. Buna dair birkaç örnek vermek yeterli olacaktır diye düşünüyoruz.

Mesela ; وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا

ظَهَرَ مِنْهَا (Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler.)⁷⁸ âyetinin tefsirinde “mahrem olmayanlara gösterilmesi haram olan ziynet nedir?” sorusuna cevap verirken muhtelif görüşleri kaydeder. Bu görüşlerin içerisinde İbn Mes’ûd’un görüşüne⁷⁹ öncelik vererek cevaba şöyle başlar: “İbn Mes’ûd şöyle demiştir: “Mahrem olmayana gösterilmesi haram olan ziynet ikidir: Zahir olanı elbise, görünmeyeni olan ise halhal, küpe ve bileziktir.”⁸⁰

İbn Mes’ûd’un bu görüşünden sonra İbn Abbâs ve Hasen el-Basrî’nin (v. 110/728) görüşlerine yer verir.

Bir başka örneğine Neml sûresi’nde rastlamaktayız. Burada İbn Fûrek وَأَدْخِلْ يَدَكَ

فِي جَيْبِكَ تَخْرُجَ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سَوْءٍ (Elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz çıksın)⁸¹

âyetinin tefsirinde İbn Mesud’un bu âyet hakkındaki tefsirini nakleder ve der: “İbn Mesud şöyle demiştir: “Mûsâ (as) Firavun’a üzerinde yünden bir cübbe olduğu halde geldi.”⁸² Bu görüşten sonra Mücâhid’in görüşüne yer verir. Bu ikisi ile yetinerek kendisi görüş bildirmez.

إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ

يَتَفَتَتَا (Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor.

Andolsun ki onların nizamı eğer bir bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları

⁷⁸ Nûr 24/31.

⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., C.VIII, s. 2573.

⁸⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 11.

⁸¹ Neml 27/12.

⁸² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 36a.

tutamaz. Şüphesiz O, halîmdir, çok bağışlayıcıdır.)⁸³ âyetinin içinde yer aldığı meselede,⁸⁴ bu âyette geçen “الإمساكُ nedir?” sorusunun cevabında şöyle der: “Zevâl bulmasını engelleyen bir teskindir. Arz Allah’ın tutması ile hareketsizdir. Ağır bir cisim direksiz olarak Allah’tan başka kimse tutamaz. Semâvat da Onun tutması ile hareketsizdir.”

Bu cevabı verdikten sonra İbn Mes’ûd’un bu konu ile ilgili sözüne yer verir ve der: “Abdullâh İbn Mes’ûd şöyle demiştir: “Semavat dönmüyor. Eğer dönüyor olsa idi zeval bulurdu.”⁸⁵

Abdullah İbn Mes’ûd’un bu kavli, o dönemin mevcut ilmi verilerine dayanmaktadır. Zira o dönemde, yeryüzünün sabit oduğu kabul edilmekteydi. Bugün astronomi bilginleri tarafından tespit edildiğine göre ise, yeryüzü ve gökler/gök cisimleri hareket halindedir ve dönmektedir.

1.3.3. Abdullâh b. Zübeyr Kavilleri

Tefsirimizde, sahâbenin müfessir olanları arasında yer alan Abdullâh b. Zübeyr’den (v. 73/692) rivâyetler bulunmaktadır.

Mesela: وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ (Çifte ve teke)⁸⁶ âyetindeki “çift ve tek” in ne anlama geldiğine dair sorduğu soruların cevabında, Abdullâh b. Zübeyr’e ait olan şu görüşe yer verir. “Çift, kurban gününün ilk iki günüdür, tek ise üçüncü gündür”⁸⁷

1.4. TÂBÎÛN KAVLİ İLE TEFSİRİ

Rivâyet ağırlıklı tefsirlerde, Kur’ân’ın yine Kur’ân’la, eğer Kur’ân’da bir izahı bulunamaz ise Hz. Muhammed (sav)’in hadîsleri eğer bu ikisinde de bir tefsire rastlanamaz ise sahâbe kavillerine müracaat edildiğinden daha önce bahsedilmiştir.

⁸³ Fâtır 35/41.

⁸⁴ Bu araştırmada “mesele” nin hangi anlamda kullanıldığına dair bkz: s. 18.

⁸⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 80a; et-Taberî, a.g.e., C. XIX, s. 392. İbn Mes’ûd’un kavli şöyledir: “وكفى بها زوالا أن تدور” (Zeval bulması için dönmesi yeterlidir.)

⁸⁶ Fecr 89/3.

⁸⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 213b.

Peki bir konuda sahâbe kavli de yok ya da yeterli değilse bu durumda ne yapılacaktır? Bu sorunun cevabı bazı bilginlere göre, sahâbeyi takip eden tâbiûna müracaat etmektir. Zira sahâbe ile görüşen tâbiûn hakkında bizlere tefsir alanında ciddi iddialar ulaşmıştır. Mesela tâbiûnun ileri gelenlerinden Mücahid şöyle demiştir: “Kur’an’ı Fâtiha’dan sonuna kadar üç kez İbn Abbâs’a arzettim. Her konuyu kendisine sordum.”⁸⁸

Yine tâbiûnun önde gelen isimlerinden Katâde’nin şöyle dediği nakledilmiştir. “Kur’ân’da hiçbir âyet yoktur ki onun hakkında bir şey işitmemiş olayım.”⁸⁹

Süfyan-ı Sevrî şöyle demiştir. “Eğer sana Mücâhid’den bir şey ulaşmışsa bu sana tefsir olarak yeter.”⁹⁰

İbn Fûrek, tefsirinde başta Mücâhid ve Katâde olmak üzere tâbiûn kavillerine çok geniş bir yer vermiştir. Tefsirinin her bir meselesinde, birçok tâbiûn kavline rastlamak mümkündür. Tefsire bu açıdan bakıldığında, özellikle tâbiûn kavillerine ağırlık verdiği görülmektedir. Kavline başvurduğu tâbiûn içerisinden örnek olarak üç tanesi ele alınacaktır.

1.4.1. Mücâhid Kavilleri

Müfessirimizin tefsirini bu isim isim baştan sona kadar takip etmiş, neredeyse her varakta karşımıza bu isim çıkmıştır. İbn Abbâs’tan sonra İbn Fûrek’in, görüşlerine en çok atıfta bulunduğu isim olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Özellikle Mücâhid’in İbn Abbâs’ın yanında uzun süre beraber kalması ve onun ilim halkasından kopmadan ders almaya devam etmesi kendisinin dilbilgisi konusunda adını ön plana çıkarmıştır.⁹¹

Mücâhid ile ilgili örneklere bakacak olursak, müfessirimizin genelde kendisine Ğarîbu’l- Kur’ân konusunda atıfta bulunduğunu fark ederiz.

⁸⁸ İbn Teymiye, a.g.e., s. 102.

⁸⁹ İbn Teymiye, a.g.e., s. 103.

⁹⁰ İbn Teymiye, a.g.e., s. 103.

⁹¹ İsmail Aydın, **Kur’ân’ın Filolojik Yorumu**, Tıbyan Yayıncılık, 2012, s.94

Yine Sâffât Sûresi'nde yer alan **الراجرات** kimler olduğu ile ilgili sorduğu sorunun cevabında Mücâhid ve Süddî'den onların “**melekler**” olduğuna dair görüşlerini⁹² zikreder.⁹³

Aynı sûre içerisinde yer alan **لازب** kelimesinin ne olduğu sualine cevap verirken Katâde'nin “O, ele yapışan şeydir.” dediğini aktarır.⁹⁴

Âdiyât Sûresi'nde yer alan **العاديات ضيحاً** ifadesi için bunun “**atlar**” olduğunu belirten Mücâhid'in görüşüne⁹⁵ yer verir.⁹⁶

Sâd Suresi'nde yer alan **مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ** (Son dinde de bunu işitmedik.)⁹⁷ ayetindeki **الملة الآخرة** ifadesi ile Mücâhid'in kastedilenin “Kureyş Milleti” olduğunu yönündeki görüşünü⁹⁸ aktarmıştır.⁹⁹

1.4.2. Katâde Kavilleri

Cin Sûresi'nde yer alan **يقول سفيها** ifadesindeki “sefih” olanın Mücâhid ve Katâde'nin “İblîs” olduğu yönündeki görüşlerine¹⁰⁰ yer vermiştir.¹⁰¹

Rûm Sûresi'nde yer alan **يُخْرِجُ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ** ayetinden maksadın; Katâde'nin “kafırdan mü'min, mü'minden kafir çıkarmaktır.” şeklindeki görüşüne¹⁰² yer vermiştir.¹⁰³

⁹² Mücâhid b. Cebr, a.g.e., s.225.

⁹³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 85a.

⁹⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 85b.

⁹⁵ Mücâhid b. Cebr, a.g.e., s. 349.

⁹⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 221a.

⁹⁷ Sâd 38/7.

⁹⁸ Mücâhid b. Cebr, a.g.e., , s. 230.

⁹⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 93a.

¹⁰⁰ Et-Taberî, a.g.e., C.XXIII , s. 320.

¹⁰¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 189b.

¹⁰² Et-Taberî, a.g.e., C. XVIII , s. 477.

1.4.3. Süddî Kavilleri

Zümer Sûresinde geçen **زلفى** kelimesinin anlamını verirken Süddî'ye ait olan **منزلة** yani “yer, konum” kavlini¹⁰⁴ aktarmıştır.¹⁰⁵

Kıyâmet Sûresi'nde geçen **وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ** âyeti'nin tefsirinde Süddî'ye ait olan **ولو أرخى الستور وأغلق الأبواب** (perdeleri de indirse, kapılarında kapasa) kavline¹⁰⁶ yer vermiştir.¹⁰⁷

1.4.4. Kaviller Arasında Tercih Yapmaması

Araştırma esnasında dikkatimizi çeken en önemli konulardan bir tanesi, müfessirimizin yer verdiği kaviller arasında çoğu zaman tercihte bulunmayışıdır. Bunun örneklerini birçok yerde görmemiz mümkündür. Bir kelimenin anlamına, nüzûl sebebine, i'râb farklılıkları ve diğer konulara dair birbirinden farklı görüşler bulunduğu bir yerde, bu görüşleri zikredip içinden bir tanesini tercih etmek, müfessirlerin genelde takip ettiği bir yöntemdir. Fakat müfessirimiz bu konuda genel çizgiden ayrılmış ve genelde kaviller arasında bir tercihte bulunmamıştır.

Örneğin; Yâsîn Sûresi'nde **من يحيى العظام و هي رميم** (Çürümüş kemikleri kim diriltecek?!)¹⁰⁸ âyetinde, bunu söyleyenin kim olduğuna dair sorduğu sorunun cevabında, birbirinden farklı dört görüşe yer verir. Dikkatimizi çeken bu dört görüşten sonra ne bir tercihte bulunmuş ne de kendine ait bir görüş bildirmiştir.

¹⁰³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 58a.

¹⁰⁴ Ebû Muhammed İsmâil b. Abdurrahman es-Süddî el-Kebîr, **Tefsîru Süddî'l-Kebîr**, 1. Baskı, Dâru'l-Vefâ, 1414/1993, s.416.

¹⁰⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 98a.

¹⁰⁶ es-Süddî, a.g.e., s. 468.

¹⁰⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 196a.

¹⁰⁸ Yâsîn 36/78.

“من يحيي العظام و هي رميم” sözü kime aittir? Bu konuda ihtilaf edilmiştir.

Katâde'den bir grubun Ubeyy b. Halef dediği aktarılmıştır. Saîd b. Cübeyr ise bunu söyleyenin Âs b. Halef olduğunu söylemiştir. Abdullâh b. Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre ise bu söz Abdullâh b. Übeyy'e aittir.

Hasenu'l-Basrî ise şöyle demiştir. “Ümeyye b. Halef Hz. Peygamber'in yanına çürümüş bir kemik alarak geldi ve dedi: “Ey Muhammed! Sen bu kemiğin çürüdükten sonra diriltileceğini mi iddia ediyorsun? Hz. Peygamber (sav) şöyle dedi: ‘Evet’ ve bu âyet nazil oldu.”¹⁰⁹

Yine Yâsîn Sûresi'nde diğer bir örneğe rastlıyoruz. Burada müfessirimiz **و ما عملت أيديهم** ifadesindeki **ما** hakkında üç vecih bulunduğunu belirtir. Cahd yani inkar, **الذي** anlamında ism-i mevsûl ya da üçüncü olarak mastar olması yönündeki üç vecihi söyledikten sonra bunlar arasında kendi tercihini belirtmemiştir.¹¹⁰

1.4.5. Kavillerden Sonra Bazen Kendi Görüşünü Zikretmesi

Müfessirimiz bazen herhangi bir konu ile ilgili farklı görüşleri belirttikten sonra kendi görüşü zikreder. Yer verdiği görüşlerin kabul edilebilir olduğu kanatini taşıdığı açıktır. Zira herhangi bir itiraz da bulunmamıştır. Ancak bundan sonra kendi görüşünü belirtmiştir.

Mesela Nûh Sûresi'nde geçen **يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ** (Sizin günahlarınızı affeder)¹¹¹ âyetinde geçen **من** harf-i cerinin ne anlama geldiğine dair sorduğu soruya cevâben iki görüşe yer verir. Burada dikkat çeken konu gerçekten de bu harf-i cerin neden kullanıldığının sorulması gerektiğidir. Zira **غفر** fiili zaten müteaddî yani

¹⁰⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 85a.

¹¹⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 82a.

¹¹¹ Nûh 71/4.

geçişlidir ve harf-i cere ihtiyacı yoktur. Cevâben müfessirmiz şöyle der: “Bu harf-i cerin kullanımı ile ilgili iki görüş bulunmaktadır. Birincisi: sizin günahlarınızı affeder. Buradaki من harf-i ceri عن takdirindedir. Bu takdire göre af bütün günahları kapsamaktadır. İkincisi: sizin geçmiş günahlarınızı affeder ki onlarda kendilerine eklenecek olan günahlardır.”

Bu iki görüşü belirttikten sonra müfessirimiz kendi görüşünü takdim eder ve der: “Günahları devam edince onlara mutlak olarak af vad etmek câiz değildir. Bu ibâha gibi değildir. Bu harf-i cer, affi kayıtlamaktadır. Bu açıdan mana şöyledir: ‘Onlar, günahları terk ettikleri ölçüde af edilecektir.’ Bu af, günahlarının bir kısmını terk etmeleri ihtimali üzerinedir.”¹¹²

1.4.6. Kavillerin Kime Ait Olduğunu Bildirmemesi

Tefsîru'l-Kur'ân'ın en belirgin özelliklerinden biri çoğu zaman kavilleri isnatsız bırakmasıdır. Tefsirin genel özelliklerinden bahsederken, قيل (denilmiştir) diyerek kavillerin sahiplerini çoğu zaman zikretmemektedir demiştik.

Şimdi İbn Fûrek'in bu konudaki metodunu daha da ayrıntılı ortaya koymak için örnekler vermeye çalışacağız.

Bu konuya dair bir örneğe Sâffat Sûresi'nde rastlıyoruz. Sâffat Sûresi'nde yer alan إني سقيم ifadesi hakkında yer verdiği dört farklı görüşün kime ait olduğunu belirtmemiştir.

“Bu ifadenin manası hakkında kaviller vardır. *Birincisi*, ölüm hastalığı ile hastayım. *Diğeri*, Allah'tan başkasına ibadet etmeniz konusunda çirkin hallerinizi gördüğümden dolayı hastayım. *Diğeri*, maruz kaldığım bir illetten dolayı hastayım. *Diğeri*, yıldızlara baktı ve onlarla sıtma hastalığına yakalanacağı bir vakitte yıldızlarla istidlalde bulundu. Onlar kendisine ziyarete gittiler ve onu terk ettiler.”¹¹³

¹¹² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 188a.

¹¹³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 88b.

1.5. İSRÂİLİYÂT KARŞISINDAKİ TUTUMU

İsrâîlîyât, İsrailiye kelimesinin çoğuludur. İsrail oğullarına ait kaynaklardan aktarılan kıssa ve ya hadîse anlamındadır. Yahudi kültür ve medeniyetinden tefsire aktarılan rivâyetler ve izahlar anlaşılırsa da bu kelime daha geniş manada Yahudi, Hristiyan ve diğer kültürlerden İslâmiyete giren rivâyetleri ifade etmektedir. Ancak diğer dinlere oranla Yahûdilikten gelen haberler daha fazla olduğundan bu kelimenin kullanılması uygun düşmüştür.¹¹⁴

Özellikle peygamber kıssalarında müfessirlerin az çok israiliyat denilen haberleri rivâyet ettiği görülür. Kur'ân'ın peygamber kıssalarından detaylı olarak bahsetmemesi, verilecek mesaj ile iktifa etmesi, tabii olarak müfessirlerin bu konuda ehl-i kitâba müracaat etmesine yol açmıştır.¹¹⁵

İbn Fûrek'in isrâîlîyât konusundaki tutumuna gelince; o da özellikle geçmiş peygamberlerin kıssalarından bahseden âyetlerde, konu ile ilgili bulunduğu rivâyetlere tefsirinde yer vermiştir.

Mesela Sâd Sûresi'nde bahsedilen Dâvûd (as) kıssası ile ilgili olarak şöyle bir soru yönelmiştir. “Bu Dâvûd (as)’in bir günahı mıdır?” Bu soruya cevâben üç kavle yer verir: “Şöyle denmiştir: Uriyâ b. Hanân’ın nikâhladığı bir kadınla nikâhlanmıştır. Şöyle de denmiştir: Üstelik onun karısı ile evlenmek için kendisinden şahitlik yapmasını da istemiştir. Şöyle söylenmiştir: Allah onu zaten affettikten sonra tekrar af dilemiştir.”¹¹⁶

Burada açık bir şekilde israiliyat izleri görülmektedir. Müfessirimiz burada Dâvûd (as)’in mertebe-i ismetine uygun düşmeyecek bu rivâyetlere yer vermiştir. Dini yaşayıpta güçlü ve sağlam, Allah’a yönelen, kendisine hikmet verilen doğruyu yanlış ayırma kabiliyeti gelişmiş ve güzel bir gelecek kazanmış bir kimsenin¹¹⁷ böyle bir günahı işlemiş olduğu kabul edilemez.¹¹⁸

¹¹⁴ Cerrahoğlu, a.g.e., s.244.

¹¹⁵ Konu ile ilgili deyatlı bilgi için bkz. Hatiopğlu, İbrahim “İsrailiyat” DİA, XXIII, 195.

¹¹⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 94a.

¹¹⁷ Sâd 38/17-20,25.

¹¹⁸ Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Harman, Ömer Faruk “Dâvud”, DİA, IX, 29.

Diğer bir örnek Ahzâb Sûresi'nde yer almaktadır. Bu sûrede geçen لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى (Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın!)¹¹⁹ âyetinin tefsirinde Musa'nın, kardeşi Hârun'u öldürdüğü haberini yayarak ona eziyet ettiklerinden bahseden bir kavle yer vermiştir. Bu kavil isrâîlîyât izleri taşımaktadır.¹²⁰

İsrâîliyyât ile ilgili diğer bir örneğe Sâffât Sûresi'nde yer alan فَبَشِّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ âyetinde rastlıyoruz. Konu İbrâhim (as)'in bir çocuk ile müjdelenmesine dairdir. İbn Fûrek bu ayetin tefsirinde bu çocuğun kim olduğuna hususunda sorduğu soruya cevap olarak bir kavle yer verir. Bu kavle göre çocuk İshâk (as)'dir.¹²¹ Ancak bu kavil isrâîlîyâttan kabul edilmiştir.¹²²

Diğer bir örnek, Sâd Sûresi'nde yer alan وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا (Tahtının üstüne bir ceset bırakıverdik)¹²³ ayeti hakkındadır. Bu ayette geçen جَسَدًا kelimesi hakkında İbn Fûrek 'Sahr' ya da 'Âsaf' yâhut 'Habkîk' adında bir şeytan olduğuna dair kavillere yer vermiştir.¹²⁴ Hâlbuki bu kaviller de isrâîlîyâttan addedilmiştir.¹²⁵

2. TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN'IN DİRÂYET YÖNÜ

Araştırmanın birinci bölümünde İbn Fûrek'in islami ilimler alanında geniş bir ilmî birikime sahip olduğundan bahsedilmişti. Araştırmanın bu kısmında İbn Fûrek'in bu ilmi birikimi tefsirinde ne ölçüde kullandığını incelenecektir.

¹¹⁹ Ahzâb 69.

¹²⁰ Remzî Na'nâ'a, **İsrâîlîyât ve Eseruhâ fî Kütübi't-Tefsîr**, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Dimeşk, 1390/1970, s. 241.

¹²¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 89b.

¹²² Câsim b. Muhammed el-Aynâtî, **Risâletâni fî Usûli't-Tefsîr**, Mektebetu'l-İmâm ez-Zehebî, el-Kuveyt, 1431/2010, s.45.

¹²³ Sâd, 38/34.

¹²⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 95a.

¹²⁵ Câsim b. Muhammed el-Aynâtî, a.g.e., s.45.

2.1. FIKİH İLMİ AÇISINDAN TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN

İbn Fûrek amelde Şâfiî Mezhebi'ne mensuptur.¹²⁶ Ancak Tefsîru'l-Kur'ân'da müfessirimizin ahkâma dair ayetlerin tefsirinde Şâfiî Mezhebi'nin görüşlerine bağlı kalma gayreti, daha doğrusu belirli bir mezhebin görüşü doğrultusunda hüküm çıkarma hassâsiyeti tespit edilememiştir. Çoğunlukla; fikhî bir konuda muhtelif kavilleri zikreder ve bunların arasından bir tercihte bulunmaz.

Bu konuya girmeden önce bir hususu belirtmek gerekmektedir. Genelde Medenî sûreleri içeren ilk cild elimizde bulunmamaktadır. Bu sebeple, sadece üçüncü cildten hareketle müellifin fikhî konulara yaklaşımı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Nûr Sûresi'nin tefsirini yaparken **kadınlar için** “avret nedir?” sorusunu sorar. Burada verdiği cevap şöyledir. “Avret, yüz, avuç içleri ve ayaklar dışında kalan yerlerdir.”¹²⁷ Bundan sonra aynı mesele içerisinde erkek için avretin ne olduğuna dair bir kavle yer verir ve der ki: “Erkekler için avret göbük ve dizler arasındır.”¹²⁸

Burada dikkat çeken husus İbn Fûrek Şâfiî Mezhebine mensûb olduğu halde Hanefî Mezhebi'nin görüşüne tabi olmuştur. Zira bu mezhebe göre ayaklar avret kabul edilmemiştir.¹²⁹ Şâfiî Mezhebi'nde ise ayaklar avret kabul edilmektedir.¹³⁰

Yine Nûr Suresi'nde 31. âyette geçen **وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا** (Görünen kısım dışında zînetlerini göstermesinler)¹³¹ ifadesi ile ilgili olarak şu soruyu sorar: “Nâmahreme gösterilmesi câiz olmayan zînet nedir?” Bu soruya cevabı şu şekilde olmuştur.

¹²⁶ İsmail Paşa el-Bağdâdî, a.g.e., C. II, s. 60.

¹²⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 11a.

¹²⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 11b.

¹²⁹ El-Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd, **el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr**, 1.baskı, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1423/2002, C. I, s.82.

¹³⁰ El-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, **el-Vecîz fî Fıkhi'l-İmâmi's-Şâfiî**, tah: Alî Muavvid, Âdil Abdulmevcût, Dâru'l-Erkam, 1. baskı, Beyrut, 1418-1997, C.I, s.174.

buradaki ifade aynen şöyledir: “ظهور القدمين عورة في الصلاة” Namazda ayakların görünmesi avrettir.

¹³¹ Nur 24/31.

“Nâmahreme ya da bu hükme girenlere gösterilmesi nehy edilmiş olan zînet ikidir: Görünen zinet, elbisedir. Gizli olan ziynet, halhallar, küpeler, bileziklerdir.” Bu görüşü İbn Fûrek, İbn Mes’ûd’dan nakletmiştir.¹³²

İbn Abbâs’tan rivâyet edildiğini söylediği bir kavle de yer verir. O da şöyledir. “Âyet ile mübah bırakılan kısımlar; sürme, yüzük, yanaklar, el ayaları.”¹³³

Yine Nûr Suresi’nin 31. âyetinden itibaren kadınların zinet eşyalarını kimlere gösterebileceğine dair fıkhi konuların tefsirini yaparken bir soru sorar. “Bundan kıyasın (kıyas delilinin) sıhhatine delil yönü nedir?”¹³⁴ Bu sorunun cevabı müfessirimizin fıkıh usûlü görüşünü yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Ne var ki müfessirimiz bu sorunun cevabını ilgili mesele içerisinde vermemiştir. Bu durum aynı zamanda araştırmamızın Birinci Bölümü’nde ele aldığımız “cevabını vermediği sorular” a bir örnek oluşturmaktadır.¹³⁵

Tahrîm Sûresi’nde talak “boşama” ile ilgili bahiste İbn Fûrek “Talâk nedir?” diyerek soru sormuştur. Bu sorunun cevabında “Kadını akdini kaldırarak nikah akdinden ‘Sen boşsun’ diyerek ya da bunun yerine geçen ifadeleri söyleyerek boşamaktır.” Bu sorudan sonra “iddet” nedir diyerek konu ile ilgili diğer soruya geçmiş ve cevabında şöyle demiştir: “İddet; kocadan şeriatça belirlenmiş geçici süre geçinceye kadar ayrı kalmasıdır.”¹³⁶ Bundan sonra diğer sorunun cevabını verdikten sonra tekrar “iddet”in ne olduğuna döner. Bu sefer ayette geçen diğer “iddet” hakkında bilgi verir ve der: “İbn Abbas الطلاق للعدة “iddette boşamak” hakkında¹³⁷ طاهراً من غير جماع (ilişkiye girmeksizin tuhur döneminde iken) demiştir.”¹³⁸ İddet hakkında nakletmiş olduğu bu görüş Şâfiî Mezhebi’nin kabul etmiş olduğu görüşdür.¹³⁹

¹³² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 11b.

¹³³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 11b.

¹³⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 11b.

¹³⁵ Bkz. s. 46.

¹³⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 177b.

¹³⁷ et-Taberî, a.g.e., C. XXIII, s. 23.

¹³⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 177b.

¹³⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Abdillâh b. Mûsâ el-Beyhâkî en-Nisâbûrî, **Ahkâmu’l-Kur’ân li’l-İmâm eş-Şâfiî**, Dâru İhyâi’l-Ulûm, 1. Baskı, Beyrut, 1410/1990, s. 236.

Görüldüğü gibi burada İbn Fûrek iddet süresinin ne kadar olacağı ile ilgili herhangi bir görüş bildirmiyerek “şeriatta olduğu gibi” demiştir. Şeriatta bu konunun nasıl ele alındığı ile ilgili olarak bilgi vermemiştir. Diğer iddet hakkında ise sadece bir kavil ile yetinmiştir.

Ayetin devamında “apaçık bir hayasızlık yapmaları haricinde” istisnâsı bulunmaktadır. Orijinal ifadesi ile **فاحشة** kelimesi hakkında ne kastedilmektedir sorusuna cevaben kendi görüşü olan “Zinâdır. Had cezasının uygulanması için evden çıkar.” İfadesini zikreder. Daha sonra **قيل** ile aktardığı görüşe yer verir: “**فاحشة** dışında iddet süresi doluncaya kadar evden çıkması câiz değildir.” Katâde’nin bir kavline yer verir: “**الفاحشة** nüşûz (isyankârlık) anlamındadır.”¹⁴⁰

Daha sonra sûrenin devamında ele alınan “Ma’rûf, şüphe durumunda iddetin süresi,” konularında kendi görüşünü belirtmeyerek Zührî, İkrime, Dahhâk, Süddî’nin kavillerine yer vermiştir.

Ahzâb Sûresi’nin tefsirini yaparken 49. âyet hakkında hiçbir soru sormamış ve tefsirde bulunmamıştır. Hâlbuki bu âyet nikâh, boşama, iddet ve fihki kullanımda “müt’a” meselelerini içermektedir.

Yine aynı sûrede geçen **جلباب** kelimesinin anlamına dair İbn Abbâs ve Mücâhid’e ait olduğunu söylediği bir kavle yer verir. “Kadının örtüsüdür. Başını ve alnını örter. Câriyelerden farklı olarak ihtiyaç için çıktığı zaman giyer.”¹⁴¹

Nûr Sûresi’nin dördüncü âyetinde namuslu kadınlara zina isnadında bulunup dört şahit getiremeyenlere uygulanacak cezadan ve şahitliklerinin ebediyyen kabul edilmeyeceğinden bahsedilmektedir. Bir sonraki ayette de bu yaptığından tevbe edenler istisna edilmektedirler. Bu istisnanın ne anlama geldiği farklı anlayışlara sebep olmuştur. Tevbe ederlerse şahitlikleri kabul edilebilir mi? İbn Fûrek; iftira atanın tevbe ettikten sonra iftiracının şahadetinin kabul edilmesi ve edilmemesi yönündeki iki görüşe

¹⁴⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 178a.

¹⁴¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 72a.

yer vermiş daha sonra bu konuda bir icma' bulunduğuna dair bir kavle yer vermiştir. Buna göre tevbe ettikten sonra şehadeti kabul edilir.¹⁴² Bu meselede İbn Fûrek, görüşler arasında bir tercihte bulunmamıştır.

Bu ve diğer örnekler bakıldığında; İbn Fûrek'in fikhî hükümler içeren ayetlerin tefsirlerinde, kendi görüşünü dile getirme eğilimi içerisinde olmadığı anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili muhtelif rivayetleri aktarmış, bunlar arasından bir görüş tercihinde bulunmamıştır. Bu yönüyle İbn Fûrek'in; tefsirinde, Şâfiî Mezhebi'ne mensûb olmasına rağmen âyetleri Şâfiî Mezhebi'nin fıkıh usûlüne göre yorumlama titizliği, **elimizde sadece çoğunluğu Mekkî sûreleri ihtiva eden üçüncü cild bulunmasından dolayı** tespit edilememiştir.

2.2. KIRÂAT İLMİ AÇISINDAN TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN

Bir kelime üzerindeki med, kasr, hareke, sükun, i'râb açısından meydana gelen değişiklik olarak tarif edilen kırâatin,¹⁴³ bir diğer tanımı de şöyledir; Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerini nakledenlerin muhtelif anlayış ve rivâyetlerine göre, Kur'ân'ın kelimelerinin nasıl eda edileceğini bildiren bir ilimdir. Bu ilmin konusu Kur'ân'ın kelimelerinin telaffuz ve edâlardaki keyfiyet açısından nasıl eda edileceğidir. Mütevatir olmak kaydı ile ne kadar kırâat imamları arasında ihtilaf varsa bunları elde etme alışkanlığını kazanmak, bu ilmin gayesini teşkil etmektedir.¹⁴⁴

İbn Fûrek'in tefsirinde öne çıkan özelliklerden birisi de; onun tefsirinde kırâat farklılıklarına önem vermesidir. Tefsir bu açıdan birçok kırâat meselelerini ele almıştır. Kırâat konusunda müfessirimizin yaklaşımını şöylece özetleyebiliriz: Tefsirin genel olarak 5 bazen 10 bazen de daha fazla âyeti ele alacak tarzda *meseleler* halinde bölündüğünden Birinci Bölümde bahsetmiştik.¹⁴⁵ Her bir *mesele*, müfessirin sorduğu soruların cevaplarını ihtiva etmektedir. Her bir *mesele* sonunda müfessir, o *meselenin* içerisinde ki âyetler hakkında kırâat farklılıklarına değinir. Ancak bu, o *mesele* çerçevesindeki tüm kırâat farklılıklarına değinmiyor anlamına gelmez. Bezen bir, bazen

¹⁴² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 8b.

¹⁴³ Demirci, Muhsin, **Tefsir Usulü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2012, s.112.

¹⁴⁴ Bırsık, Abdülhamit, "**Kırâat**", DİA., XXV, 427.

¹⁴⁵ Bkz. s.44.

de birkaç kelime ya da cümlenin okunuş farklılıklarına dair bilgiler verir. Hangi kırâat imamının nasıl okuduğundan bahseder. Her âyet içerisindeki vecihler hakkında bilgi vermek, tüm kırâat farklılıklarına değinmek gibi bir yaklaşım içine girmez. Genelde anlam farklılığına yol açabilen farklılıklar üzerine durur. Şâz kırâatler adı verilen kırâatlere nadiren yer verir. Çoğunlukla her bir mesele, kırâatler hakkında bir bilgi ile son bulmaktadır. Kırâatlerin mesele sonunda değil de mesele ortasında ele alındığına da rastlanmaktadır. Dikkat çeken diğer bir husus, İbn Fûrek her bir mesele içerisinde ele alacağı konuların sorusunu sorarken kırâatler ile ilgili vereceği bilgiler hakkında çoğu zaman sorusunu sormaz. Müfessirimiz kırâatler konusundaki yaklaşımı hakkında birkaç örnek vermenin yeterli olacağını düşünüyoruz.

Mesela Sebe Sûresi'nin ikinci meselesinin sonunda o mesele içerisinde yer alan âyetlerin tefsirini yaptıktan sonra kırâat farklılıklarına dair bilgi verir.

“Ebu Amr **أَكُلِ ذَوَاتِي أَكُلِ خَمِطٍ** ifadesini muzaf olarak okumuştur.¹⁴⁶ Diğerleri **أَكُلِ وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا** **خَمِطٍ** olarak tenvinli okumuştur. Hamza, Kisâî, Hafs rivâyetinde, Âsım **أَكُلِ وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا** **الْكُفُورَ** âyetini mansûb olarak okumuştur. Diğerleri merfû okumuşlardır. İbn Kesîr, Ebu Amr **بَاعِدْ** fiilini şeddeli diğerleri ise muhaffef elif ile okumuşlardır. **صَدَّقَ** fiilini Âsım, Hamza, Kisâî şeddeli, diğerleri muhaffef okumuşlardır.”¹⁴⁷

Diğer bir örnek Burûc Sûresi'nde yer almaktadır. Bu sûrede geçen **فِي لَوْحٍ** **اللَّوْحِ** âyetindeki **مَحْفُوظٌ** kelimesini sadece Nâfi'nin merfu diğerlerinin **مَحْفُوظٌ** kelimesine sıfat olarak meksur okuduğuna¹⁴⁸ işaret eder.¹⁴⁹

¹⁴⁶ el-Fârisî Ebû Alî Hasen b. Abdulgaffâr, **el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a**, tah: Beşîr Hubeybâtî, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Beyrût, 1413/1993, C.VI, s. 14.

¹⁴⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 75b.

¹⁴⁸ el-Fârisî, a.g.e., C.VI, s. 396.

¹⁴⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 211a.

Diğer bir örnek Neml Sûresinde geçen **فَزِعَ** ifadesindeki kırâat farklılıklarına dairdir. Bunu Âsım, Hamza ve Kisâ’î’nin tenvinli **يَوْمِنِدٍ** kelimesinde ki mim harfini fethalı, diğerleri ise **فَزِعَ يَوْمِنِدٍ** şeklinde okuduğunu belirtir.¹⁵⁰

Bu örnekler İbn Fûrek’in tefsirinde kırâatlere yer verme yöntemi hakkında genel bir bilgi verme açısından dır. Şimdi İbn Fûrek’in kırâat farklılıkların âyetlerin anlamına nasıl tesir ettiğini gösteren tefsirlerine bakmaya çalışacağız.

Ahzâb Sûresi’nde yer alan **وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا** (Ve evlerinizde oturun, ilk cahiliyet devrinde olduğu gibi sokaklara çıkmayın ,namaz kılın, zekât verin ve Allah'a ve Peygamberine itaat edin. Ey Ehli Beyt, Allah, sizden her çeşit pislği, suçu gidermek ve sizi tam bir temizlikle tertemiz bir hale getirmek diler)¹⁵¹ âyetindeki **وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ** ifadesinde farklı okuyuş şekilleri bulunmaktadır. İbn Fûrek bu okuyuş farklılıklarına göre ifadeyi tefsir etmektedir.

“**وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ**”nin manası “Vakar ehli olunuz!”dur. Yani sakin ve sükunet içerisinde olunuz demektir. Birisi evinde huzur bulup mutmain olunca “vakûr bir şekilde oturdu.” denilir. Ancak bu ifadeyi **وَقَرْنَ** yani kef harfini fethalı okununca manası “Evlerinizde durunuz!” şeklinde olmaktadır.”

Daha sonra müellif kelimenin sarf açısından tahlilini yaparak kelimenin bu anlama gelebileceğine işaret etmektedir. Bu örneğimizde görüldüğü gibi İbn Fûrek farklı kırâatler ile âyeti farklı şekillerde tefsir etmektedir.¹⁵²

¹⁵⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 43a.

¹⁵¹ Ahzâb 33/33.

¹⁵² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 70a.

Yukarıdaki örneğe benzer bir şekilde Yasîn Sûresi'nde müfessirimiz, bir kelimeyi farklı kırâatlara göre tefsir etmektedir. Ancak bu defasında farklı olarak bir veche işaret edip diğer veche tefsiri esnasında yer vermemiştir.

يَخْصِمُونَ 153 مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ

kelimesini İbn Kesîr ve Ebû Amr “hâ” harfini fethalı “Sâd” harfini de şeddeli (يَخِصِّمُونَ) okumuşlardır. Ancak Ebû Amr “Hâ” harfini ihtilâslı okumuştur. Nâfi ise “Yâ” yı fethalı, “Hâ” harfini sâkin ve “Sâd” harfini şeddeli okumuşlardır. (يَخِصِّمُونَ) İki sâkin harfi birleştirmişlerdir. İbn Âmir, Âsım ve Kisâî ise “Yâ” harfini fethalı, “Hâ” harfini kesralı ve “Sâd” harfini şeddeli okumuşlardır. (يَخِصِّمُونَ) Hamza ise يَخِصِّمُونَ yani, “Yâ” yı fethalı, “Hâ” harfini sâkin, “Sâd” harfini şeddesiz okumuşlardır.¹⁵⁴ Bu kırâate göre (يَخِصِّمُونَ) mana şöyledir; “Onlar kendi içlerinde ikinci dirilişi tartışıyorlar.” Birinci kırâate göre (يَخِصِّمُونَ) mana, “Onlar başkaları ile tartışıyorlar.”¹⁵⁵

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا

فُنِيرًا ayetinde ki سراجا kelimesi hakkında şöyle demiştir. “Bu kelimeyi سراجا olarak okuyana göre manası ‘Güneş’ tir. سُرجاً olarak okuyana göre¹⁵⁶ manası ‘diğer yıldızlar’ dır.”¹⁵⁷

İbn Fûrek ayetteki bu kelime ile ilgili kıraat farklılıklarına değinmiş ancak kıraat sahiplerinin kim olduğunu belirtmemiştir.

¹⁵³ Yasin 36/49.

¹⁵⁴ el-Fârisî, a.g.e., C.VI, s. 41.

¹⁵⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 83a

¹⁵⁶ En-Nehâs Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl, **İ’râbu’l-Kur’ân**, 2. baskı, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1429/2008, s. 670.

¹⁵⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 22a.

Sadece bir yerde müşâhede ettiğimiz kadarı ile İbn Fûrek, mütevâtir bir kırâat olan Hamza Kırâati'ne itiraz etmiştir. Fâtır Sûresi'nde yer alan **اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرُ السَّيِّئِ** (Yeryüzünde böbürlenmelerini ve Allah'ın mesajlarına karşı, kötü düzenler kurma çabalarını artırdı)¹⁵⁸ âyetindeki **ومكر السيئ** ifadesini Hamza'nın hemzenin sükûnu üzere okuduğunu belirtmiştir.¹⁵⁹ Bu kırâati, Basralı nahivcilerin okunmasının câiz olmadığı yönündeki görüşüne yer vermiştir.¹⁶⁰

2.3. KELÂM İLMİ AÇISINDAN TEFSÎRU'L-KUR'ÂN

İbn Fûrek, birçok alanda eserler vermiş çok yönlü bir bilginidir. Bu alanlar içerisinde öne çıkan onun kelâmcılığı olmuştur. Arap dilindeki ilmî birikimini kelâmî konularda kullanmaya çalıştığını eserlerinde gözlemledik. Mesela *Müşkilu'l-Hadîs ve Beyânuhû* adlı eserinde göze çarpan, Arapça bilgisini haberî sıfatlar içeren hadîslerin te'vîlinde ustaca kullanmış olmasıdır. Müfessirimizin hayatıyla ilgili bölümde belirttiğimiz gibi kendisini kelâm ilmine sevkeden, hocasının bir hadîsin manasına verdiği cevap ile tatmin olmamış olmasıdır.

Araştırmanın bu kısmında İbn Fûrek'in kelâmî görüşlerini tefsirine ne ölçüde yansıttığına, âyetleri kelâmî görüşlerine delil olarak nasıl gösterdiğini ve bu konudaki yöntemini ele alacağız.

2.3.1. Haberî Sıfatlarda Te'vîle Gitmesi

Haberî sıfatlar; zâhirî anlamlarıyla Allah'a nispet edilmeleri mümkün olmayan “yed”, “vech”, “ayn” gibi kavramları kapsar. Zâhiri anlamları itibariyle teşbih ifade eden bu kavramların, Allah'a nispet edilmesi, mücerret manaları insanların zihnine mecâz yoluyla daha kolayca anlatmaya yöneliktir.¹⁶¹

¹⁵⁸ Fâtır 35/43.

¹⁵⁹ el-Fârisî, a.g.e., C.VI, s.30.

¹⁶⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 80a

¹⁶¹ Topaloglu, Bekir-Yavuz, Yusuf Sevki-Çelebi, ilyas, **İslâm'da inanç Esasları**, M.Ü.F.V.Y.,s. 128, 2. Baskı, İstanbul,1999.

İbn Fûrek'e göre İlahi sıfatlar Kur'ân ve Sünnet'e dayanılarak tespit edilmeli ve tenzih ilkesine uygun olarak anlaşılmalıdır. Bu sebeple haberî sıfatların lafızlarını reddetmeden Allah'ın zatına uygun manalar taşıdığına inanmak ve bunları Arap dili kurallarına göre te'vil etmek gerekir. Haberî sıfatların Kur'ân'da veya hadîste varit olması durumu değiştirmez. İbn Fûrek'e göre selef alimlerinin müteşabih nasların te'vil edilmesini yasaklaması, buna güçleri yetmeyenler veya yanlış te'villere gidenler için söz konusudur.¹⁶²

Allah'ın zâtına uygun olacak şekilde haberî sıfatları te'vil etme yolunu benimseyen İbn Fûrek; bu konudaki görüşünü *Müşkilü'l-Hadîs* adlı eserinde, haberî sıfatlara temas eden hadîsler üzerinde uygulamıştır. Fasıllara ayırdığı eserinde; her bir fasıl altında o konu ile ilgili vârit olan hadîsleri tenzih ilkesine uygun olacak şekilde te'vil eder. Te'villerinde Arap dilindeki kullanımlara önem verir ve bu hususta titiz davrandığı görülür. Tefsirinde bunun örneklerine sıkça rastlamaktayız.

2.3.1.1. Cenb/Yan Kelimesinin Te'vîli

Müfessirimiz, أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَا عَلَىٰ مَا فَرَطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّٰخِرِينَ

(Kişinin: Allah'a karşı aşırı gitmemden dolayı bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim.)¹⁶³ âyetinin tefsirinde; جنب الله ifadesini te'vil etme ihtiyacı hisseder. Zira حنب kelimesi Arap dilinde “yanı, yanı başı” gibi mekân ifade eden bir isimdir.¹⁶⁴ Allah'ın mekândan münezzehtiyetine ters düşen bir durum olması itibarıyla İbn Fûrek, burada جنب kelimesini في طاعة الله yani “Allah'a itaat konusunda” ya da في أمر الله “Allah'ın emri konusunda” şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtir.¹⁶⁵

¹⁶² Yavuz, Yusuf Şevki, “İbn Fûrek”, DİA, XIX, 496.

¹⁶³ Zümer 39/56.

¹⁶⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, tahkik: Abdulhamîd Hendâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2003, C. I, s. 262.

¹⁶⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 101b.

2.3.1.2. Aliyy/Yukarı Kelimesinin Te'vili

Bir başka örnek olarak **ذِكْمُ بَأْنَهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِنْ يُشْرَكَ بِهِ تُؤْمِنُوا**

فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ (İşte bunun sebebi şudur: Tek Allah'a ibadete çağrıldığı zaman inkâr edersiniz. O'na ortak koşulunca (bunu) tasdik edersiniz. Artık hüküm, yücelerin yücesi Allah'ındır)¹⁶⁶ âyetinde geçen **العلي** ismi için yaptığı te'vil gösterilebilir. Burada İbn Fûrek, âyette geçen bu ismin anlamının ne olduğuna dair sorduğu suale cevâben “Sıfatı altındaki her şeye kâdir olan, sıfatı üzerinde ondan daha kudretli ya da eşit hiç kimsenin olmadığı” diyerek **العلي** ismini te'vil etmiştir. Zira kelime gerçek anlamı itibariyle “ üst olma, yüksek olma” anlamı taşımaktadır.¹⁶⁷ Ona göre bu mana çerçevesinde Zat-ı ilâhiyeyi düşünmek doğru değildir.¹⁶⁸

2.3.1.3. Sebîl/Yol Kelimesinin Te'vili

Diğer bir örnek ise **فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا** (Artık kim dilerse Rabbine

(varan) bir yol tutar)¹⁶⁹ âyetinin tefsirinde göze çarpmaktadır. Burada İbn Fûrek “Rabbe bir yol” ifadesinin, Rabbe ait bir mekân manasını içerdiğinden dolayı olacak ki bunu te'vil etme ihtiyacı hissetmiş ve bunun nasıl câiz olabileceğine dair bir soru sormuştur. Cevâben şöyle demiştir: “Böyle demek câizdir. Çünkü O (kul), Ona (rabbine) itaat ederek ve rızasına uyarak, ameli için rabbinin yönlendirdiği şeye yönlendirilmiştir.”¹⁷⁰

Görüldüğü gibi burada müfessirimiz “Rabbe varılacak bir yol” ifadesini “Rabbin razı olacağı amel” şeklinde te'vil etmiştir.

¹⁶⁶ Mü'min 40/12.

¹⁶⁷ el-Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. III, s. 224.

¹⁶⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 103b.

¹⁶⁹ İnsân 76/29.

¹⁷⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 192a.

2.3.1.4. Seri'/ Hızlı Kelimesinin Te'vili

Bazen müfessirimizin haberî sıfatların te'vili konusunda gâyet titiz davrandığını görürüz. Mesela **سريع الحساب** (hesabı çabucak gören) ifadesi için te'vil edilmesi gerektiğini düşünür. Zira “çabuk” ifadesi zamanı, zaman da mukayyet olmayı gerektirecektir. İbn Fûrek bu konudaki görüşünü yansıtarak şöyle der: “Bunun manası şudur: Birinin muhasebesi, başkasının hesabını görmesinden onu alıkoymaz. Hepsinin hesabını görmesi birinin hesabı gibidir.”¹⁷¹

2.3.1.5. Yemîn/El Kelimesinin Te'vili

Zümer Sûresi'nde geçen **وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ** ayeti, göklerin dürülü olarak Allah'ın sağ elinin içinde olduğu haber vermektedir.¹⁷² Âyette yer alan **yemîn** kelimesinin ilk anlamı; sağ el anlamına gelmekte olup, bu anlamıyla Allah Teâlâ hakkında kullanılması câiz görülmemiştir. Buna binâen İbn Fûrek, âyette yer alan “**يمين**” kelimesini şu şekilde te'vil etmiştir.

يمين kelimesi Allah'ın kudretini mübâlağalı bir üslupla söylemek için zikredilmiştir.”¹⁷³

İbn Fûrek, *Kitâbu Müşkilü'l-Hadîs ev Te'vîlu'l-Ahbâri'l-Müteşâbihe* adlı eserinde de bu kelimenin Allah hakkında kullanıldığı bir hadîste, tevilde bulunarak kelimenin “nimet ve fazl” anlamında kullanıldığına işaret etmiştir.¹⁷⁴

Yine diğer bir sûrede İbn Fûrek **لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ** “iki elimle yarattığıma”¹⁷⁵ ifadesini şöyle tefsir etmiştir. “Onlar (iki el); Allah'ın Âdem'i yaratma ve Onu İblis'e üstün kılma sıfatlarının elleridir. Bu itibarla anlamının yaratmanın kendisine izâfe

¹⁷¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 104a.

¹⁷² Zümer Sûresi 39/67.

¹⁷³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 102a.

¹⁷⁴ İbn Fûrek, *Kitâbu Müşkilü'l-Hadîs ev Te'vîlu'l-Ahbâri'l-Müteşâbihe*, tah.; Daniel Gimaret, , Dimeşk, 2003, s.263.

¹⁷⁵ Sâd 38/75.

edilmesi şeklinde olması câiz değildir. Çünkü bu durumda Âdem'in İblis'e üstün olma durumunu geçersiz kılacaktır. Zira İblis'i de Âdem gibi yaratmıştır."¹⁷⁶

Burada İbn Fûrek'in konuya yaklaşımı çağdaşı ve ders arkadaşı olan Bâkılânî'ye bir cevap niteliğindedir. Çünkü Bâkılânî bir eserinde Allah hakkında "el" sıfatının te'vil edilmesinin bâtil olduğunu belirtmektedir. Ona göre eğer "el" te'vil edilecekse bu ayetteki, "iki el" in ne anlamı olacak? "iki el" in "iki kudret" anlamında kullanılması mümkün değildir.¹⁷⁷

2.3.1.6. Allah'ın Ahirette Görülmesi

Kelâmi tartışmalardan birisi olan "Allah'ın ahirette görülmesi" konusunda İbn Fûrek'in görüşü nettir. O **إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ** (Rablerine bakarlar.)¹⁷⁸ âyetindeki rü'yeti, yani görmeyi hakiki anlamında görmek olarak değerlendirmiştir. Bu konuda kendisi te'vile gitmemiştir. Delil olarak bu ayette geçen **نظر** fiilinin sadece "görmek" anlamında kullanılabileceğine işaret etmiştir. Zira **إلى** harf-i cerri ile fiilin kullanılmış olması dil açısından sadece görmek yani "rü'yet" anlamına gelmektedir.¹⁷⁹

İbn Fûrek *Kitâbu Müşkili'l-Hadîs ev Te'vilu'l-Ahbâri'l-Müteşâbihe* eserinde bu konu hakkında vârid olan hadîsleri aynı yöntem ile te'vil etmiş ve bu konudaki görüşünü bu ayete de uygulamış bulunmaktadır.

Bu konu ile ilgili olarak Ahzâb Sûresi'nde geçen **تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ** (Kendisine kavuştukları gün, Allah'ın onlara iltifatı, "selâm" dır)¹⁸⁰ âyetinde Allah'ın ahirette müminler tarafından görüleceğine dair bir delil olduğunu belirtmiştir. Bu âyette

¹⁷⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 97b.

¹⁷⁷ El-Bakılânî Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Tayyip, **Kitâbu Temhîdi'l-Evâil ve Telhisi'd-Delâil**, tah: İmâduddîn Ahmed Haydar, 1. Baskı, Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1407/1987, s.297.

¹⁷⁸ Kıyâmet 75/23.

¹⁷⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 196a.

¹⁸⁰ Ahzâb 33/44.

Mu'tezile Mezhebi'ne bir reddiye bulunmaktadır. Zira âyette kastedilen şekli ile Allah'a "tam kavuşmak" ancak görmek ile gerçekleşebilir. ¹⁸¹

2.3.1.7. Ayn/Göz Kelimesinin Te'vîli

Yine İbn Fûrek'e göre Allah'a isnat edilmesi câiz olmayan haberî sıfatlardan birisi Allah'ın **göz**'ünün olmasıdır. Bu hususta İbn Fûrek **فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا** (Ona bizim gözetimimiz altında gemi yapmasını ferman ettik.)¹⁸² ayetinde te'vile giderek âyetteki **بِأَعْيُنِنَا** (gözlerimiz ile) ifadesi hakkında iki görüşe yer verir.

“Birincisi: Mahlûkatın hâdîseyi müşahede ettiği gibi Allah'ın da bu olaya şahit olması. İkincisi: Allah'ın mukarreb melekleri ve inananların gözleri ile seni koruyup, muhafaza edeceklerinin kasd edilmiş olması”¹⁸³

İbn Fûrek, “bu ifade hakkında iki kavil vardır.” diyerek bu görüşlere yer vermiştir. Bu görüşler, kendisinin haberî sıfatları te'vîl etme konusundaki genel görüşü ile örtüşmektedir.

2.3.1.8. Kabza/Avuç Kelimesinin Te'vîli

İbn Fûrek'e göre Allah'a isnat edilmesi câiz olmayan sıfatlardan biri de “kabza” yani avuç içidir. Avuç içi tabiri eli, el de cismâniyeti içeren bir unsur olması itibari ile İbn Fûrek, bunun Allah hakkında hakiki manası ile kullanılmasını câiz görmemekte ve bunu “Semavatın, Allah'ın kudreti altında bulunduğu” şeklinde te'vil etmektedir. Her şeye malik olan ve tek hâkimiyet sahibi Allah Teâlâ, adeta avucunda bir şeyi sıkıca tutan kimse misali, yeryüzünü avucunda tutmakta, orada olup biten her şeyden haberdardır. Nasıl ki, bir beldenin ya da kasabanın valinin kabzasında olması, hüküm ve iktidar cihetiyledir. Öyle de kâinatta olan her şeyin Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğu bu şekilde vurgulanmış olmaktadır.¹⁸⁴

¹⁸¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 71a.

¹⁸² Mu'minûn 23/27.

¹⁸³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 3b.

¹⁸⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 102a.

2.3.1.9. Allah'ın İstiva Etmesi

İbn Fûrek Fussilet Sûresi'nde geçen **ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ** âyetindeki **istiva** kelimesini şu şekilde yorumlamıştır: “Allah’ın semaya istiva etmesinden murad, Allah’ın henüz duman halinde bulunan sema ve yeryüzü hariç onun dışındaki her şeyi yaratmasıdır. Daha sonra Allah Teâlâ, tabaka halinde semaları da yaratmıştır.” Ayrıca İbn Fûrek, *istivâ* kelimesi ile Allah’ın semaya yönelip, onu yaratmayı düzene koymayı murat etmesinin de kasd edilmiş olabileceği ihtimaline dikkat çekmiştir. Ona göre *istiva* kelimesinin en temel anlamları “kasd etmek yönelmek ve düzeltmek” şeklindedir. Öte yandan İbn Fûrek, bazı âlimlerin *istiva* kelimesinin Allah’ın fiili sıfatlarından bazılarının ise zati sıfatlarından kabul ettiklerine de işaret etmiştir. İstivayı Allah’ın zati sıfatlarından kabul edenlere göre ise âyetin te’vili, “Allah ilk olarak yarattığı her şeyden üstün olan uluv **عُلُوٌّ** sıfatıyla önce istiva etti, daha sonra da semaya yönelerek, onu düzene koydu.” şeklinde olmaktadır¹⁸⁵

2.3.2. Fiillerin Yaratılması Konusundaki Görüşü

Kelâm tarihinde, insan iradesi ve bu iradenin, ihtiyârî fiillerin üzerindeki rolü konusunda kelâmcılar arasında farklı görüşler belirmiştir. Bir kısmı; kulun fiilinde mutlak bir hürriyete sahip olduğunu ve kendi fiillerinin yaratıcısı olduğu görüşünü savunurken, diğer bir kısmı ise; bunun tam aksine, kulun iradesini neredeyse inkâr etmiştir.¹⁸⁶ Konu hakkında ortaya çıkan görüşler tabii olarak bu görüş sahiplerinin *eğer yazmışlarsa* tefsirlerine yansımıştır.

Müfessirimiz İbn Fûrek, bu kelâmî mezhepler arasında Eş’arî Mezhebi’nin görüşlerini¹⁸⁷ benimsemiş ve bu görüşlerin isabetli olduğunu ispat etmek için, tefsiri esasında konu ile ilgili âyetlere rastgeldikçe, bu âyetleri delil olarak göstermiştir. Bu konuda benimsemiş olduğu metodu şu şekilde özetleyebiliriz.

¹⁸⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 109b

¹⁸⁶ A. Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş**, Ensar Neşriyat 2009, s.166.

¹⁸⁷ Ebu’l- Hasen Alî b. İsmail b. Abdillâh b. Ebî Mûsâ el-Eş’arî, **el-İbâne an usûli’-d-Diyâne**,1. Baskı, Dâru’-n-u Zeydûn, Beyrut, ty., s. 52.

Ele aldığı mesele içerisinde kulların fiilleri ile ilgili bir âyet ya da âyetler varsa İbn Fûrek bu konu ile ilgili bir soru sorar. Zaten sorudan müfessirin bu konuda görüşünü vermek istediği açıktır. Cevabında bazen diğer mezheplerin ismini verir bazen vermez. Daha önce yer verdiğimiz gibi İbn Fûrek diğer mezheplerin bu konudaki görüşlerine çok az yer verir.

Mesela **وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا** (Önlerine bir set çektik) ifadesinin bulunduğu âyetin manasının ne olduğunu sormuş, cevabında ise buradaki **سد** kelimesinde Mu'tezile Mezhebi'nin fiilerin yaratılması konusundaki görüşünün¹⁸⁸ yanlışlığına bir delil bulunmakta olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁹ Zira kullar kendi fiillerinin yaratıcısı olsa idi bu âyette geçen **سد** ifadesi manasız kalacaktı.

Yine **أتاهم تقواهم** ifadesinde konu ile ilgili Mutezile Mezhebi'nin görüşünün aksine bir delil bulunduğunu belirtmiştir. Takvanın yaratılmış olduğunu, bu yüzden "onlara takvalarını verdi" ifadesinin söylendiği kanaatini taşımaktadır.¹⁹⁰

2.3.3. Teklîf-i Mâlâ Yutâk

Kelâmcılar arasında görüş ayrılığına sebep olan diğer bir konu, yapılamayacak bir şeyin kula teklif edilmesinin mümkün olup olmadığıdır. Eş'arîler Allah'ın insanı gücünün yetmeyeceği bir şeyle sorumlu tutulabileceğini, bunun câiz olduğunu ifade etmişler.¹⁹¹ Matûrîdiler ise, insanın gücünün yetmeyeceği bir şeyle mükellef tutulmasını câiz görmemişlerdir.¹⁹²

Aslında bu tür tartışmaların genel özelliğinin bazı âyetleri anlama farklılığından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Zira görüş sahiplerinin hemen hepsinin de görüşlerinde

¹⁸⁸ Kâdî Abdulcebbâr Ahmed, **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, 3. baskı, tah: Abdulkerim Osmân, Mektebetu Vehbe, Kâhire 1996, s. 340. Kâdî Abdulcebbâr konu ile ilgili tam olarak şöyle demiştir: **صح بهذه الجملة: "أن أفعال العباد غير مخلوقة فيهم و أنهم هم المحدثون لها."**

¹⁸⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 81a.

¹⁹⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 136b.

¹⁹¹ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, a.g.e., s. 55.

¹⁹² Yeşilyurt, Temel, **Kelâm**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s.174

esas aldıkları farklı âyetler olduğuna dikkat edilirse ihtilafın kaçınılmaz olduğu, anlayış farkının yaklaşım farkından kaynaklandığı görülür.

Müfessirimiz, kula yapamayacağı bir yükümlülüğün teklif edilmesi konusunda görüşünü tefsirine yansıtmiş ve bu görüşünü destekleyeceğine inandığı âyetleri bu kapsamda tefsir etmiştir.

Müfessirimizin bu konu ile ilgili yaklaşımını göstermesi açısından فَصَلُوا فَلَا

يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا (Sapıttılar. Artık onlar hiç bir yol da bulamazlar)¹⁹³ âyetinin tefsirinde belirttiği görüşünü almayı uygun bulduk. İbn Fûrek ilgili âyetin tefsirinde şöyle demiştir:

“Yani hak olan yoldan saptıkları ve cehalet yoluna sıkı sıkı sarıldıkları için hak yolunda gitmeye artık güç yetiremezler. Bununla beraber onu kabul etme konusunda mükellef tutulmuşlardır. Burada güç yetirilemeyecek bir sorumluluğun teklif edilmesinin câiz oluşuna dair bir delil bulunmaktadır.”¹⁹⁴

Burada müfessirimizin ilgili konudaki görüşü ve âyetin tefsirine yaklaşımı net bir şekilde görülmektedir.

2.3.4. Kur'an'ın Mahlûk Olup Olmadığı Tartışması

Müfessirimizin Kur'an'ın mahlûk olup olmaması konusunda görüşü nettir. O da Ehl-i Sünnet'in Kur'an'ın mahlûk olmadığı yönündeki görüşüne¹⁹⁵ tabi olmuş ve bazı âyetleri bu görüşe uygun olacak şekilde tefsir etmiştir.

Mesela; وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ (Herşeyi yarattı.) âyetinin tefsiri ile ilgili olarak sorduğu sorunun cevabında şöyle demiştir. “Ona¹⁹⁶ mahlûkiyyet sıfatı verilmiştir. Bunun

¹⁹³ Furkân 25/9.

¹⁹⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 16b.

¹⁹⁵ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, a.g.e., s. 21.

¹⁹⁶ Zamirin kime ait olduğu anlaşılmamaktadır.

kapsamına kulların fiilleri de girmektedir. Çünkü onlar (kulların fiilleri) “Allah’ın kelâmı ve zâtı ve zâtının sıfatları dışında kalarak” yaratılmışlardır.¹⁹⁷

Yukarıda; müfessirimizin bu âyet içerisinde Kur’ân’ın mahlûkiyeti hakkındaki görüşü açıktır. Aynı zamanda bu âyette kulların fiillerinin mahlûk olduğuna dair de bir delil bulunduğu fikrine de yer vermiş; aynı ibare ile iki konuda özellikle Mu’tezile Mezhebi’nin görüşlerine¹⁹⁸ reddiyede bulunmak istediği anlaşılmaktadır.

Bu konuda diğer bir örneğe Lokman Sûresi’nde rastlanmaktadır. Burada müfessirimiz وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ (Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, denizler mürekkep olsa ve yedi misli deniz de yedekte bulunup yazılsa yine de Allah’ın sözleri bitmezdi. Doğrusu Allah güçlüdür, hakim'dir)¹⁹⁹ âyetinde Kur’ân’ın mahlûk olmadığına bir delil bulunduğu işaret etmiştir.

“Bu âyetin takdiri şöyledir: âyette ismi geçen nesnelere Allah’ın kelâmını yazarlar da bitiremezler. Âyet Allah’ın kelâmının mahlûk olmadığını gerektirmektedir. Zira nihâyeti olmayan (Zât) ilmi, kudreti ve iradesi gibi, kelâmı da mahlûk değildir.”²⁰⁰

Bu iki örneği müfessirimizin Kur’ân’ın mahlûk olmadığı yönündeki görüşünü yansıtması açısından yeterli buluyoruz.

2.3.5. Günahların Büyük-Küçük Diye Ayrılması

Günahların kendi arasında büyük “kebire” küçük “sağıra” şeklinde ikiye ayrılması kelâmcılar arasında görüş ayrılığına sebep olan konulardan biridir. İbn Fûrek’in bu konudaki görüşü tefsirine yansımıştır.

Necm Sûresi’nde yer alan **الكبير من الذنب** ifadesi hakkında “Günahların büyüğü nedir?” diye sorduğu soruya verdiği cevap şöyledir: “Günahın büyük olması, Allah’ın

¹⁹⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 16b.

¹⁹⁸ Kâdî Abdulcebbâr, a.g.e., s. 531.

¹⁹⁹ Lokmân 31/27.

²⁰⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 64a.

emrine muhâlif olmasından dolayıdır. Bu itibarla **bir kısmı bir kısmından daha büyük olsa da** bütün günahlar büyüktür.”²⁰¹

İbn Fûrek’in âyeti bu şekilde tefsir etmiş olması, bu konudaki kelami görüşünün bir etkisinden dolayıdır. Zira bir eserinde “Günahların bir kısmı diğer kısmına göre, **büyük ya da küçük olana nisbeten** daha büyük ya da daha küçüktür denilir.” demiştir.²⁰²

Ancak başka bir yerde **تصرف عنه** وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ âyetinin tefsirinde bulunurken **سوء عاقبة سيئاته من صغير وكبير**. demistir. Yani: “Sen ondan küçük büyük tüm kötülüklerinin kötü âkıbetini bertaraf edersin.”²⁰³ Buradan İbn Fûrek’in; kötülüklerin büyük ya da küçük oluşu yönünde bir görüşü olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.6. Kelâmî Mezheplere Reddiyede Bulunması

İbn Fûrek bir Eş’ari kelâmcısı olması hasebiyle, âyetlerin tefsiri esnasında diğer îtikadî mezheplere cevaplar vermiştir. Bu mezheplerin içerisinde özellikle isim vererek Mu’tezile Mezhebi’ne cevaplarda bulunmuştur. Bu husus, tefsirine ayrı bir renk katmıştır. Bunun örneklerine tefsirinde sıkça rastlanmaktadır.

Müfessirimiz, tefsirini yaptığı âyet içerisinde, herhangi bir mezhebin **yanlış bulduğu** genel görüşü hakkında bir delil varsa bunu zikreder. “Burada filan mezhebe reddiye bulunmaktadır.” diyerek konuyu, o mezhebin görüşü bağlamında tefsir eder. Mezhebin ismini zikreder ve bu mezhep çoğunlukla Mu’tezile Mezhebi’dir.

Mesela; Zümer Sûresi’nde geçen **وَمَنْ يُضَلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ** (Allah kimi dalâlete attı ise onun için hidayete erdirici yoktur.)²⁰⁴ âyetinin manasının ne olduğuna dair sorduğu soruda “Bu âyette Mu’tezile’ye bir red vardır. Zira onlar ‘Allah kimi dalâlete attı ise bir başkası onu hidâyete getirebilir. Allah kimi hidâyete ulaştırdı ise bir

²⁰¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 155a.

²⁰² İbn Fûrek, **Mücerradu Makâlâti’s-Şeyh Ebi Hasen el-Eş’arî**, tah: Daniel Gimaret, Dâru’l-Meşriq, Beyrut 1987, s.157.

²⁰³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 103a.

²⁰⁴ Zümer 39/31.

başkası onu dalalete sevkedebilir’ diyorlar. Hükümleri bu âyete muhaliftir.” cevabını vererek açıkça Mu’tezile Mezhebi’ne itiraz etmiştir.²⁰⁵

Yine Zümer Sûresi’nde geçen **إِشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ** (Âhirete inanmayanların kalbleri nefretle çarpar.)²⁰⁶ ifadesi hakkında “Onların Allah’ın zikrinden kalblerinin nefret etmesinde; **marifet zorunludur** diyerek iddiada bulunanların mezhebinin, batıl olduğuna delil vardır.”²⁰⁷ demiştir. Bu ifade ile “**Allah’ı akılla bulmak zorunludur**” diyen Mu’tezile Mezhebi’ne²⁰⁸ reddiyede bulunmuştur.²⁰⁹

Bir diğer örnek Alak Sûresi’nde bulunmaktadır. Bu sûrenin ikinci âyetinde geçen **باسم ربك** ifadesinde isim ile müsemmanın tazim edilmesi hakkında sorduğu bir sorunun cevabında şöyle demiş ve Mu’tezile Mezhebi’ne reddiyede bulunmuştur.

“Çünkü isim, müsemmanın aynısıdır. Mu’tezile ise şöyle demiştir: ‘İsim müsemmeden farklıdır.’ Böyle olsa başkası ile okuması vacip olur. İsim ile müsemmanın aynı olduklarının delilleri bu gelen iki âyettir. **تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ** âyeti ile **سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى** âyeti isim ile müsemmanın aynı olduklarını gösterir.”²¹⁰

Burara isim ile müsemmanın aynı olmadıkları konusunda müfessirimiz âyetle istiḥatta bulunarak Mu’tezile Mezhebi’ne karşı anti tez öne sürmüştür.

Yine **وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي** (Eğer dileyseydik, herkese hidâyetini verirdik. Fakat)²¹¹ âyetinin tefsirinde “Burada Mu’tezile aleyhine bir delil vardır. Zira onlar her nefis kendi hidâyetini getirir ve kendilerinden dalalete giderler

²⁰⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 100a.

²⁰⁶ Zümer 39/45.

²⁰⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 100b.

²⁰⁸ Kâdî Abdulcebbâr, a.g.e., s. 88.

²⁰⁹ Konu ile ilgili ayrıntı için bkz: Hasan Mahmut eş-Şâfiî, **Kelama Giriş**, Değişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul,2009, ss. 141-145.

²¹⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr.218 b.

²¹¹ Secde 32/13.

derler” diyerek Mu'tezile Mezhebi'nin kulların kendi fiillerinin yaratıcısı olduğu iddialarına cevap verir.²¹²

2.3.7. Başka Bir Mezhebin Görüşünü Reddetmeden Zikretmesi

Müfessirimizin özellikle Mu'tezile Mezhebi olmak üzere diğer mezheplerin görüşlerine reddiyede bulunmaktadır. Genel olarak izlediği metot, **karşı çıktığı tarafın görüşüne yer vermeden kendi görüşünü belirtmesi şeklindedir**. Ancak müfessirimiz nadiren de olsa, başka bir mezhebin görüşüne yer vermiş ve herhangi bir reddiyede de bulunmamıştır.

Nûh Sûresi'nde yer alan **يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ**

إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (Allah da sizin günahlarınızın bir kısmını bağışlasın.

Belirli vakte kadar size mühlet versin. Allah'ın tayin ettiği ecel geldiği zaman ertelenmez. Keşke bilebilseydiniz!)²¹³ âyetinin tefsirini yaparken âyet içerisinde yer alan “Ecel-i Müsemma” ifadesi hakkında Mu'tezile Mezhebi'ne ait olduğunu söylediği bir görüşe yer vermiş ve şöyle demiştir: “Mu'tezile şöyle demiştir: “Ecel ikidir: Uzak ve yakın. Uzak olan eğer iman ederlerse onlarındır. İman etmezlerse onların değildir. Çünkü Cennet iman ederlerse onlara ait, iman etmezlerse onlara ait değildir.”²¹⁴

Burada dikkat çeken konu, İbn Fûrek; Mu'tezile Mezhebi'ne ait olduğunu belirttiği bu görüş karşısında, olumlu ya da olumsuz bir görüş bildirmemiş olmasıdır.

Diğer bir örnek Necm sûresi'nde göze çarpmaktadır. Burada İbn Fûrek günahların büyük ve küçük diye ikiye ayrılmasında kendi görüşünü zikrettikten sonra “Mu'tezile'nin bir kısmı böyle demiştir.”²¹⁵ diyerek kavillerini yorumsuz bırakmış, bu görüşün geçersiz olduğuna dair bir ifade kullanmamıştır.

²¹² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 65b.

²¹³ Nuh 71/4.

²¹⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr.18 .

²¹⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 155a.

2.4. ARAP DİLİ BİLİMLERİ AÇISINDAN TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN

2.4.1. Sarf Kaidelerine Yer Vermesi

Müfessirimiz, nahiv ilmini tefsirinde etkin bir şekilde kullandığı gibi, sarf ilmini de kullanmış ve kelimelerin iştikaklarına önem vermiştir. Nahive önem verdiği kadar olmasa da, tefsirinde sarf ilminin izlerine rastlanmaktadır.

Mesela Cin Sûresi'nde geçen bir kelime olan **قاسط** kelimesinin “zorba, zalim” anlamına geldiğini belirttikten sonra bu kelimenin aynı kökten olan **المقسط** kelimesinden anlamca tamamen farklı olduğunu söyler. Zira bu ikinci kelimenin anlamı “Âdil”dir. Buna benzer bir kullanımın **الترب** kelimesinde bulunduğunu söyler. Nitekim bu kelimenin anlamı fakirdir. Aynı kökten olan **المترب** ise zengin anlamındadır. Kelimenin asıl anlamı topraktır. Birincisi: Malı gitti ve toprağın üstüne oturdu. (Toprak oldu.) İkincisi: Malı toprak kadar çok oldu. Aynı bağlamda **القاسط** kelimesi *Hak'tan ayrıldı* anlamına gelirken **المقسط** ise *Hakk'a ulaştı* anlamına gelmektedir.²¹⁶

Aslında müfessirimiz'in bu kelimelerin anlamları ile ilgili girdiği ayrıntının ilgili âyetin tefsiri hakkında ne değeri olduğu bizce eleştiriye açıktır. Zira ilk kelime olan **المقسط** kelimesi Kur'ân'da geçmesine rağmen iki kelime olan **ترب** ve **مترب** kelimeleri Kur'ân'da yer almamaktadır. Anlaşılan İbn Fûrek, muhtemelen öğrencilerine yeri gelmişken sarf dersi vermek istemiştir.

Nebe Sûresi'nde **كذاباً** kelimesinin nasıl master şeklinde gelebildiğine dair bir soru sormuştur. Sarf açısından İbn Fûrek kelimenin bu şekilde okunmasını dikkat çekici

²¹⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 190a.

bulmuştur. Şu şekilde cevap verir. “كذبا” fiilinden sonra كذبا şeklinde mastarının gelmesi mübalağa ifade etmek içindir.²¹⁷

Rûm Sûresi’nde geçen من بعد غلبهم ifadesindeki غلب fiilinin masdarı غلبة olduğu halde sonunda ki harfın إقامة الصلاة ifadesinde olduğu gibi **izafetten** dolayı hafzedildiğini bildiren bir görüşe yer vermiştir.²¹⁸

2.4.2. Nahiv Kaidelerine Yer Vermesi

Kur’ân’ın Arapça inmiş olması ve onun baş müfessiri Hz. Peygamber (sav)’in hadîslerinin Arapça olması, Kur’ân tefsirinde Arap dilinin önemini ortaya koyar. Zira nasların doğru okunması ve doğru anlaşılması sağlam bir Arapça bilgisine bağlıdır. Bunun yanı sıra sahâbe devrinden itibaren şiir, darb-ı meseller, atasözü ve benzeri Arap dili ve edebiyatı unsurlarından getirilen şahidlerle Kur’ân tefsirleri yapılmış ve bu usul teşvik edilmiştir. Cahiliye şiiri ile Kur’ân’ı tefsir etme usulü Hz. Ömer ve İbn Abbâs ile başladı ve bu hareket fasılasız devam etti. Ebû Ubeyde Ma’mer b. el Müsennâ (v.209/824) ve Ferrâ (v.207/823) ve benzeri ilk tefsirciler cahiliye şiirini kullandıkları gibi, daha sonra Zemahşerî ve benzeri dirâyet tefsiri otoriteleri Kur’ân tefsirinde cahiliye şiirinin müstehcenlerini dahi kullanmaktan çekinmediler. Zira bunlar için şiirin müstehcenliğinden çok, onda kullanılan kelimelerin delalet ettiği mana ve bu manaların Kur’ân tefsirinde kendilerine yardımcı olup olmaması önem taşımaktadır.²¹⁹

İbn Fûrek, tefsirinde Arapça ilimlerini etkin bir biçimde kullanmış ve bunları tefsirinin hemen hemen her sayfasında yansıtmıştır. Hayatı ve eserleri hakkında araştırma yaparken, tabakat kitaplarının kendisi hakkında **nahivci** ifadesinin kullanıldığını farkettilik. Dilbilgisi ile alakalı özel bir eseri bulunmamasına rağmen, İbn Fûrek’in Arapça ilimlerinde iyi bir alt yapıya sahip olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır.

²¹⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 201 b.

²¹⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 57a.

²¹⁹ Vural Faruk, **Tâhîr İbn Âşûr ve et- Tahrîr ve’t- Tenvîr İsimli Tefsiri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002, s.220.

Tefsiri hakkında araştırma yaparken dikkatimizi çeken başka bir husus, âyetlerin tefsiri esnasında i'râb konusuna sıkça girmiş olmasıdır. Hatta bu konu, soruları arasında da önemli bir yer işgal etmiştir.

Kendisinin bu konuda dikkatimizi çeken tarafı şudur: İbn Fûrek her hangi bir âyet içerisinde i'râb meselesine değinirken farklı görüşleri zikreder. Bu görüşler arasında çoğu zaman bir tercihte bulunmaz ve bu görüşler ile ilgili bir yorum yapmaz. Bu görüşlerden herhangi birini tercih etmemesinden, onların hepsini doğru olarak kabul ettiği, makul gördüğü anlamı çıkabilir.

Araştırmanın bu kısmında; İbn Fûrek'in, tefsirinde nahiv konularına ne ölçüde ve ne şekilde yer verdiğiine temas edeceğiz.

Sebe Sûresi'nde geçen **وَالطَّيْرِ يَا جِبَالَ أَوَّيِّ مَعَهُ وَ الطَّيْرِ** ifadesinde yer alan **وَالطَّيْرِ** kelimesinin mansûp olma sebebine dair, iki vecihten bahsetmiştir. Birincisi bu kelimededen önce takdir edilen **وَسَخَّرْنَا لَهُ** “Biz onun emrine verdik.” cümlesi ile mansûbdur. Çünkü takdir edilen bu ifadeye göre **الطَّيْرِ** kelimesi mefulun bih olarak mansûb olacaktır.

Diğer veche göre bu kelime âyetin başında bulunan münada **يَا** konumuna atıf yapıldığı için mansûb okunacaktır. Zira nahiv ıstılahınca, matufun i'râbı matufun aleyhe tabi olacak ve aynı i'râba tabi' olacaktır.²²⁰

İbn Fûrek'in bu kelimenin i'râbı ile ilgili zikrettiği iki vecih, Zeccâc'ın (v.311/923) görüşü ile tamamen örtüşmektedir. Fakat Zeccâc üçüncü bir vecihten daha bahsetmiştir. O da **الطَّيْرِ** kelimesinin aynı zamanda **مع** manasında mansub olacağına dair

²²⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 74a.

bir vecihtir. **زيدا و قمت** ifadesinde olduğu gibi.²²¹ İbn Fûrek bu üçüncü vecihe tefsirinde yer vermemiştir.

Diğer bir örnek Yâsîn Sûresi'nde yer alan **لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ** (Ta ki, onların meyvelerinden ve elleriyle bunlardan imal ettiklerinden yesinler.)²²² âyeti hakkındadır. Bu âyet içerisinde geçen **ما** nin i'râbının ne olacağı konusunda üç veche yer verir. "Birincisi: Cahd yani olumsuz, ikincisi: **الذي** manasında ism-i mevsûl, üçüncüsü: Masdar ifade eden **ما** olmasıdır."²²³

İbn Fûrek'in işaret ettiği üç vecihten ikisine yani, cahd ve **الذي** ism-i mevsûlî anlamında kullanılmasına Zeccâc'ın da itibar ettiğini görmekteyiz.²²⁴

Bir başka örnek Mutaffifîn Sûresi'nde geçmektedir. Burada müfessirimiz **كلا** hakkında nahiv ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu kelimenin hangi anlama geldiğine dair şöyle demiştir: **كلا** hakkında iki vecih vardır. Birincisi; bunun zecr ve azarlama ifade etmesi için vaz edilmiş, mürekkep olmayan bir tek kelime olmasıdır. **صه** ve **مه** gibi isim fiilerden kabul edilir. Diğeri ise **لا** üzerine girmiş teşbih edatı olan **ك** dir. Zecr ve azarlama ifade etmesi için, mübalağa maksadıyla iki kelimenin terkibi ile teşdit edilmiştir."²²⁵

²²¹ Zeccâc, Ebî İshâk İbrâhim b. es-Sirrî, **Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû**, tah: Abdulcelîl Abduh Şelbînî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1408/1988, C.VI, s. 243.

²²² Yâsîn 36/35.

²²³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 82a.

²²⁴ Zeccâc, a.g.e., C.IV, s. 286.

²²⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 208a.

Diğer bir örnek; Ahzâb Sûresi'nde yer alan **مَلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثُقُفُوا أُحْذُوا وَقُتِلُوا تَقْتِيلًا** (Hepsi de lanetlenmiş olarak nerede ele geçirilirse, yakalanır ve mutlaka öldürülürler.)²²⁶ âyetindeki **ملعونين** kelimesinin ne ile mansûb olduğunu sormuştur. Bu soruya cevâben şöyle demiştir. “**ملعونين** kelimesi **أينما ثقفوا** ile mansûb olmuştur. Eğer **ثقفوا** şart olduğu için cezm ederse cevabının da cezm olması câizdir. Böyle olmasa da câizdir. Çünkü cezmeden aslında mahzûf bir **أن** vardır.”²²⁷

2.4.3. Dilbilimcilerin Kavillerine Yer Vermesi

İbn Fûrek'in tefsirinde Arap dilini etkin bir şekilde kullandığını daha önce belirtmiştik. Özellikle kelâmî konulardaki düşüncelerini ispat ederken dilin imkânlarından oldukça istifade etmeye çalışmıştır.

İbn Fûrek; tefsirinde de Arap Dilinin imkânlarını kullanmıştır. Burada İbn Fûrek'in Arap Dili alanında yararlandığı müelliflerden özellikle bahsetmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

2.4.3.1. Ferrâ'nın Kavillerine Yer Vermesi

الحرور (Gölge ile sıcak da bir olmaz)²²⁸ âyetinde yer alan **الحرور** kelimesinin anlamını “Semûmdur ki Güneş varken ki sıcak rüzgardır” şeklinde vererek Ferrâ'ya (227/822) ait olduğunu söylediği bir kavle yer verir: “**الحرور** gece ve gündüz olur. Fakat **السموم** sadece gündüz olur.” Bundan sonra sahipsiz bir kavle daha yer verir

²²⁶ Ahzâb 33/61.

²²⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 72b.

²²⁸ Fâtır 35/21.

ve der ki: “Şöyle de denmiştir: **الظل** Cennet’dir, **الحرور** ise Cehennem’dir.”²²⁹ Hâlbuki

burada Ferrâ’ya ait olan kavil **قيل** “denilmiştir” diyerek aktardığı ikinci kavildir.²³⁰

وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ (Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun tasarrufundadır)²³¹

âyetinde müfessirimiz **الأرض** kelimesi için Ferrâ’nın mansûb okunabileceğini söylediğini ancak onun dışındakilerin bunu câiz görmediklerini belirterek kendisi herhangi bir görüş bildirmemiştir.²³² Ancak Ferrâ’nın konu ile ilgili bahsine baktığımızda; bu ayet hakkında sadece, **قبضته** kelimesinin **nasb eden bir edat olması durumunda bile** merfu’ olacağı görüşünü belirtmiştir.²³³ Bu ayette Ferrâ’nın mansuplukla ilgili bir açıklamasına rastlamadık.

Ferrâ’nın görüşlerine yer verirken Ona itiraz ettiği de görülür. Mesela **وَإِنَّ مِنْ** **لِإِبْرَاهِيمَ شَيْعَتِهِ** (Şüphesiz İbrahim de onun (Nuh'un) milletinden idi)²³⁴ âyetinde Ferrâ’nın görüşü olan “ İbrahim ile kastedilen Muhammed (sav)’dir.”²³⁵ kavline itiraz ederek, bunun **zâhir manadan bir sapma** olduğunu söyler.²³⁶

Yine aynı sûrenin devamında yer alan **فَرَأَى عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ** (Bunun üzerine, yanlarına gelip sağ eliyle vurdu)²³⁷ âyetindeki **يمين** kelimesinin ne anlama geldiği

²²⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 79a.

²³⁰ el-Ferrâ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, **Maâni'l-Kur'ân**, 2. baskı, Beyrut, 1403/1983, C. II, s.369.

²³¹ Zümer 39/67.

²³² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 102a.

²³³ el-Ferrâ, a.g.e., C.II, s.369.

²³⁴ Sâffât 37/83.

²³⁵ el-Ferrâ, a.g.e., C.II, s. 388.

²³⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 88b.

²³⁷ Sâffât 37/93.

hakkında iki görüş söyledikten sonra Ferrâ'ya ait olduğunu söylediği “يمين kuvvet demektir.”²³⁸ görüşünü zikreder.²³⁹

2.4.3.2. İbn Kuteybe'nin Kavillerine İsmi Zikretmeden Yer Vermesi

Müfessirimiz; tefsirinde ismini hiç zikretmediği bir şahsiyyet olan İbn Kuteybe'nin (v. 276/889) görüşlerine yer vermiştir. Yâsin Sûresi'nde لمستقر ifadesinin ne anlama geldiğine dair üç vecih zikreder. Bu üç vecihten bir tanesi İbn Kuteybe'ye ait bir görüştür. Kendisinin ismini zikretmeden kavline yer vermiştir.²⁴⁰ “Üçüncüsü: “Batışında en uzak menzillerine ”anlamı taşır”²⁴¹

Müzemmil Sûresi'nde geçen المملف kelimesine anlam verirken İbn Fûrek المملف في ثيابه “elbisesine dolanan” ifadesini kullanmıştır. Aynı ifade, harfî harfine İbn Kuteybe'nin konu ile ilgili izahında geçmektedir.²⁴²

2.4.3.3. Ebû Ubeyde'nin Kavillerine Yer Vermesi

Ferrâ ile aynı dönemde yaşayan ve Basra Ekolü'nün önde gelen isimlerinden olan Ebû Ubeyde'ye (v. 209/824) ait olan kavillere de müfessirimiz yer vermiştir.

Mesela لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا (Orada bir serinlik ya da ‘susuzluk gideren’ bir içecek tatmazlar)²⁴³ âyetinin tefsirine geldiğinde برداً kelimesinden maksadın ne olduğu hususunda Ebû Ubeyde'nin görüşü olan “bundan maksat uykudur”²⁴⁴ ifadesine yer verir.²⁴⁵

²³⁸ el-Ferrâ, a.g.e., C.II, s.388. Burada Ferrâ'nın ayet hakkında böyle bir ifade kullandığına rastlayamadık.

²³⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 89a.

²⁴⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 82a.

²⁴¹ İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l- Kur'ân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, III. Baskı, Beyrut, 1981, s. 316.

²⁴² İbn Kuteybe, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 493.

²⁴³ Nebe 78/24 .

²⁴⁴ Ebû Ubeyde Muammer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, ty., C. II, s. 282.

²⁴⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 201b.

Bazen müfessirimiz Basra ve Kûfe ekollerinin önde gelen isimlerinden olan Ferrâ ve Ebû Ubeyde'nin görüşlerini arka arkaya verir ve aralarında bir tercih yapmaz. Muhtemelen talebelerine bu iki ekol arasındaki farklılığı göstermek ister.

Mesela; Kâria Sûresi'nde yer alan **كالفراش المبثوث** (İnsanlar, ateşin etrafını sarmış pervaneler gibi olur)²⁴⁶ âyetindeki “الفراش” kelimesinin ne anlama geldiği konusunda iki müellifin de görüşlerine yer vererek der: “Ferrâ'dan şöyle nakledilmiştir: ‘Birbiri üstüne binen çekirge kalabalığıdır.’ Ebû Ubeyde ise şöyle demiştir. ‘Sivrisinek ya da karasinek değil. Bir tür kuştur.’”²⁴⁷

Lehep Sûresi'nde geçen “مسد” kelimesinin ne anlama geldiğine dair sorduğu suâlin cevabında “Ebû Ubeyde'den şöyle dendiği aktarılmıştır: المسد yünden olan bir urgandır.” görüşünü²⁴⁸ aktarır.²⁴⁹

Bir başka örnekte ise “يشرب” kelimesinin ne anlama geldiğini sorarak cevabında bir yer ismi olduğunu söyler ve Ebû Ubeyde'nin görüşü olan “Hz. Peygamber'in (sav) Şehri Yesrib'in bir nahiyesindedir”²⁵⁰ ifadesine yer verir.”²⁵¹

Anladığımız kadarıyla İbn Fûrek, hicri II. asrın önde gelen dilcilerinden olan Ferrâ ve Ebû Ubeyde'nin görüşlerine önem vermiş ve aralarında şöyle bir ayırım uygulamıştır. İbn Fûrek, nahiv yönünden âyetin bir ifadesini incelerken Ferrâ'ya itibar etmiş, bu konuda Ebû Ubeyde'yi referans almamıştır. Ebû Ubeydenin görüşlerine daha ziyade kelime anlamları noktasında itibar etmiştir. Bunun sebebi; Ebû Ubeyde'nin Ğarîbu'l-Hadîs konusunda kendisinin bariz bir üstünlüğü olduğu, hatta bu alanda ilk

²⁴⁶ Kâria 101/4.

²⁴⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 221b.; Ebû Ubeyde, a.g.e., C. II, s. 309.

²⁴⁸ Ebû Ubeyde, a.g.e., C. II, s. 315.

²⁴⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 227a.

²⁵⁰ Ebû Ubeyde, a.g.e., C. II, s. 134.

²⁵¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 68a.

eser veren isim olduğu halde²⁵² nahiv konusunda zayıf olduğunun²⁵³ kabul edilmesi gösterilebilir.

2.4.4. Belağat İlimlerine Yer Vermesi

Müfessirimiz yer yer belâgat ilminin kavramlarını kullanarak âyetleri tefsir eder. Buna örnekler vermek mümkündür.

Mesela Kâfirûn Sûresi'nde وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz) âyetinde yer alan مَا ism-i mevsulünün neden kullanıldığını ve neden مِنْ kullanılmadığını sorar. Zira مَا ism-i mevsûlü, cansızlar için kullanılan müşterek bir isimdir. Hâlbuki burada kastedilen Zat-ı ilâhiyedir. Ona uygun ism-i mevsul مِنْ ya da الَّذِي olmalıdır. Bunun cevabında konuya belâgat ilmi açısından yaklaşarak der: “Bu ifade, وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ (Ben de sizin taptığınıza tapacak değilim.) ayetine mukabil bir âyettir. Bu durumda مَا yerine مِنْ kullanılması uygun düşmez. Zira burada ifadeler, birbirine mukabele etmeli, birbiri ile tenâfür etmemeli.”²⁵⁴ Görüldüğü gibi İbn Fûrek burada tefsirini belâgat kaidelerini kullanarak yapmıştır.

Rûm Sûresi'nde yer alan يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذَلِكَ تُخْرَجُونَ (Ölüden diriyi, diriden de ölüyü O çıkarıyor; yeryüzünü ölümünün ardından O canlandırıyor. İşte siz de ‘kabirlerinizden’ böyle çıkarılacaksınız)²⁵⁵ âyetinin tefsirine başlamadan önce âyet ile ilgili olarak “Arzın

²⁵² Yâkût el-Hamevî, *Mucemu'l- Üdebâ*, tah: İhsân Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 1. Baskı, Beyrût, 1993, C.VI, s. 2704.

²⁵³ Yâkût el-Hamevî, a.g.e., s. 2705. Ebu Hâtem'in kendisi hakkında şöyle dediği aktarılmıştır: “İlmi ile birlikte kendisine bir beyit okuduğu zaman i'râbım yapamazdı.”

²⁵⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 226a.

²⁵⁵ Rûm 30/19.

diriltilmesi, neden hakiki anlamında kullanılamaz?” diyerek soru sorar. Cevabında “Nasıl ki bir insan hakkında ‘Aslandır.’ dediğin zaman hakiki anlamında kullanılamayacağı, bunun bir teşbih olacağı gibi yeryüzünün de diriltilmesi hakikatiyle değil, içerisindeki bitkilerin hayatlandırılması ile olur.” diyerek **istiâreye** örnek gösterilebilecek bir konuda, edebi sanatın ismini zikretmeden kendisine yer vermiştir. Tefsirinde edebi sanatlara önem veren İbn Fûrek’in, bu sanatların isimlerini belirtmemesi dikkat çekicidir.²⁵⁶

İbn Fûrek âyetlerin tefsirini yaparken beyan ilminin konularından olan kinâyeli anlatımın bulunduğu dikkat çeker.

Mesela **أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ** (Erkeklerle mi geliyorsunuz?)²⁵⁷ âyetinde üslubun kinâyeli olduğunu belirtir. Bunun sebebi olarak, yapılan işin çirkinliğini ifade etmek için bunun yeterli olduğunu ve bu şekilde ifade edilmesinin açıkça zikredilmesinden daha çok etkili (**nefret ettirerek**) olduğuna işaret eder.²⁵⁸

Diğer bir örnek İnşirah Sûresi’nde bulunmaktadır. Bu sûrede geçen **وَوَضَعْنَا عَنكَ** **وَزُرْكَ**²⁵⁹ âyetindeki **وزر** kelimesinin ne anlama geldiğine dair sorduğu sorunun cevabında bu kelimenin “**ağırlık**”²⁶⁰ anlamına gelmekle beraber “**günahlar**” anlamında kullanıldığına işaret etmiştir. Çünkü günahlar ağırlıktır.²⁶¹

Bu örnekte İbn Fûrek; kelimenin gerçek anlamının dışında başka bir mana için kullanıldığına işaret etmektedir. Zira âyette günahlar ağırlık ya da yüklere benzetilmiştir. İbn Kuteybe âyetteki bu kullanımın istiâreye örnek olduğunu söylemektedir.²⁶²

²⁵⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 58a.

²⁵⁷ Şuarâ 26/165.

²⁵⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 32a.

²⁵⁹ İnşirâh 94/2.

²⁶⁰ El-Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. IV, s. 366.

²⁶¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 218a. İbn Fûrek kelimeye bu anlamı verdikten sonra Hasanü'l-Basrî' ye ait olduğunu söylediği bir kavle yer vermiştir. Bu kavle göre buradaki günah peygamberlikten önceki günahlardır.

²⁶² İbn Kuteybe, age., s.140.

Diğer bir örnek **وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِبَاسًا** (Geceyi sizin için elbise yapan O'dur.)²⁶³ âyetinde yer almaktadır. Bu âyette İbn Fûrek; gecenin bir giysi oluşunu şu şekilde tefsir etmiştir. “Yani, gecenin karanlığını her şahsa giydirir. Bununla idrâkine engel olur. Gecede sakinlik ve bedeninin salâhı olan uyku ile her işten rahatlık verir.”²⁶⁴

2.4.5. Mantık İlmine Yer Vermesi

Nadiren de olsa İbn Fûrek, tefsirinde mantık ilminin kavramlarını kullanır. Bu alandaki altyapısını tefsirine yansıtır. Bu ve benzeri hususiyetlerinden dolayı tefsirinin bir dirâyet tefsiri olduğunu söylemek zor olmayacaktır.

Mesela: Kıyâmet Sûresi'nin tefsirinde; **أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى أَلَمْ يَكُنْ**

نُطْفَةً مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَىٰ ثُمَّ كَانَ عُلُقَةً فَبَخَلَقَ فَسَوَّىٰ فَبَعَلَّ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ (İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır! O, (döl yatağına) akıtılan meninin içinden bir nutfe (sperm) değil miydi? Sonra bu, alaka (aşılanmış yumurta) olmuş, derken Allah onu (insan biçiminde) yaratıp şekillendirmişti. Ondan da iki eşi, yani erkek ve dişi var etmişti. Peki (bunları yapan) Allah'ın, ölüleri tekrar diriltmeye gücü yetmez mi?)²⁶⁵ âyetlerinden sonra **أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ** ifadesinin gelmesinin kıyâs-ı akîfe bir delil olduğuna işaret eder ve der: “İnsana hayat vermeye gücü yeten, onu ölümünden sonra tekrar diriltmeye kâdirdir”²⁶⁶

Yine Yâsin Sûresi'nde yer alan (De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gâyet iyi bilir)²⁶⁷ âyetinde müfessirimizin kıyâs delilinin kullanıldığına dair bir görüşüne rastlamaktayız.

²⁶³ Furkân 25/47.

²⁶⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 20b.

²⁶⁵ Kıyâmet 75/36,37,38,39.

²⁶⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 197a.

²⁶⁷ Yasin 36/79.

“Bu âyette kıyâs deliline hüccet bulunmaktadır. Çünkü Allahu Teâlâ, müşriklere ikinci dirilişin kıyâsının, birinci dirilişin kıyâsı olması yönüyle hüccet getirmiştir. Birinci yaratılışı ikrar eden, ikincisini ikrar etmek zorundadır.”²⁶⁸

2.4.6. Arap Şiirine Yer Vermesi

İbn Abbâs “Şiir Arab’ın divanıdır. Kur’ân’dan bir kelimenin anlamını anlayamadığımız zaman Arab’ın divanına mürâcaat eder, bilmediğimizi oradan öğreniriz” diyerek, müşkil ve garib kelimeleri açıklamanın bir yolunun da şiire başvurmak olduğunu anlatmış oluyor. Be sebeple hemen hemen gelmiş geçmiş bütün müfessirler, şiirle istişhada başvurmuşlardır.²⁶⁹

Müfessirimiz İbn Fûrek, tefsiri esnasında şiirle istişhatta bulunmuştur. Şiire bazen âyette geçen kelimelerin anlamları hakkında başvururken, bazen de âyet içerisindeki bir nahiv meselesini izah ederken müracaat etmiştir. Tefsirin elimizde bulunan el yazma nüshasında gözlemediğimiz kadarı ile şiire yer verirken **قال الشاعر** yani “Şair şöyle demiştir” diyerek alıntı yapmıştır. Nüshada geçen bu ifade kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Tefsir okunurken eğer bir sayfada şiir bulunmakta ise bu, okuyucu tarafından hemen fark edilebilir.

Ayrıca müfessirimizin bu konuda dikkatimizi çeken yönü, çoğu zaman beytin sahibini vermemesidir.

الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ

فَاسْأَلْ بِهِ خَبِيرًا (Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan sonra da arşa

hükmeden Rahman'dır. Bunu bir bilene sor.)²⁷⁰

²⁶⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 85a.

²⁶⁹ Ali Eroğlu, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, **Şiirle İstişhat ve İstişhat Açısından Medarık**, sayı11, Erzurum, 1993, s.326.

²⁷⁰ Furkan 25/59.

Yukarıdaki âyetin tefsirinde müfessirimiz bir soru sorar. “Bu âyette yer alan **وما بينهما** yani ‘ikisi arasındakiler’ ifadesinin nasıl câiz olabilir.” Semavatın cemi (**çoğul**) olarak zikredilmesinden sonra **وما بينهما** ifadesi ilk bakışta gerçekten bir kafa karışıklığına neden olabilir. Zira **سموات** cemi olmasına karşın, âyetin devamında yer alan **وما بينهما** tesniye (**ikil**) bir isme işaret etmektedir.

Bu soruya cevâben müfessirimiz, bunun dil açısından doğru olabileceğini ispat etmek için şiire müraccat etmiş ve bu soruya el Esved b. Ya’fer’in

إِنَّ الْمَنِيَّةَ وَالْحُتُوفَ كِلَاهُمَا ... يُوفِي الْمَخَارِمَ يَرْقُبَانِ سَوَادِي

(Ölüm ve musibetler ikisi de benim siyahlığımyı tepelerden gözetlemektedirler.) beytinde **الحنوف** ve **المنية** kelimelerinin çoğul olduğu halde, **كلاهما** yani ikisi diyerek tesniye kabul edilebildiğini göstermiştir.²⁷¹ Bu beytin sahibinin ismini müfessirimiz zikretmemiştir.

Diğer bir örnek Mü’minun Sûresi’nde yer almaktadır. **وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ** (Yine o su ile Sîna dağında biten bir ağaç (zeytin ağacı) yarattık ki hem yağ, hem de yiyeceğe katk verir.) âyetinde geçen **انبث** fiilinin **انبث** anlamında kullanılabildiğine ve ikisinin anlamlarının aynı olduğuna dikkat çekerek Şair Züheyr’in şu beytini zikretmiştir.

رَأَيْتُ ذَوِي الْحَاجَاتِ حَوْلَ بُيُوتِهِمْ ... قَطِينًا بِهَا حَتَّى إِذَا أَنْبَتَ الْبَقْلَ

²⁷¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 22a.

(İhtiyaç sahiplerini onların evlerinin etrafında gördüm. Bakla çıkıncaya kadar orada oturuyorlardı.)²⁷² Görüldüğü gibi bu beyitte, نبت fiili أنبت anlamında kullanılmıştır.

Yine aynı âyet içerisinde geçen bir diğer kullanım ile ilgili olarak müfessirimiz, tekrar şiire müracaat eder. Aynı âyet içinde iki kez şiire müracaat etmesi, şiirle istişhat konusuna müfessirimizin verdiği öneme işaret etmesi açısından dikkat çekicidir.

Burada müfessirimiz نبت fiilinin با harf-i ceri ile kullanılmış olmasına dikkat çekerek, bunun zâid olduğunu belirten bir görüşe işaret eder. Burada bu görüşün kime ait olduğunu belirtmemiş ve akabinde bu tür bir kullanımın Arap şiirinde örneğinin bulunduğunu göstermek istemiştir.

نَحْنُ بَنُو جَعْدَةَ أَرْبَابِ الْفَلَجِ ... نَضْرِبُ بِالْبَيْضِ وَنَرْجُو بِالْفَرَحِ

(Biz Ca'de oğulları Felec erbabıyız. Biz yumurtalara vurur ve ferah umarız)

Bu örnekte müfessirimiz, beyitteki نرجو بالفرح ifadesinde, fiilden sonra gelen الفرح kelimesindeki با harf-i cerinin zâid olduğunu söyler. Âyet içerisindeki harf-i cerin aynı şekilde zaid olduğuna, bu şiiri delil olarak gösterir.²⁷³

İlk beyitin sahibini söylemeyen müfessirimiz, burada şairin ismini söylememektedir. Dolayısı ile müfessirimizin şiirlere yer verirken genel olarak beyitlerin sahiplerini zikretmemesi bir yöntemi olduğu halde, bunun istisnalarının bulunduğunu söylemek durumundayız

Müfessirimiz; âyet içerisinde yer alan bir üslubun edebi yönünü, şiiri kullanarak göstermek istemektedir "أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا" . (Bunların kalplerinde hastalık mı var? Yoksa kuşkuya mı kapıldılar?)²⁷⁴ âyetinde istifham (soru) bulunmaktadır. Bu

²⁷² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 3a.

²⁷³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 3a.

²⁷⁴ Nûr 24/50.

istifham, Allah hakkında hakiki manada kullanılamıyacağına göre başka bir manası olmalıdır.

Bu âyetinin tefsirinde, âyetin başında zikredilen istifham hemzesinin ne anlam ifade ettiğini açıklarken “Bu üslup; ayıplama ve kınamada daha şiddetlidir. Yani bu konu delile ihtiyaç duymayacak kadar zahir bir konudur. Bunun manaca zıttı yine istifham şekli ile medihte mübalağa ifade etmek için kullanılır.” diyerek Raciz’in şu beytini zikreder.²⁷⁵

أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا ... وَأَأْنَدَى الْعَالَمِينَ بَطُونٍ رَاحٍ

(Siz binitlere binenlerin en hayırlısı değil misiniz?)

Beyitin başındaki istifham hemzesi, medihte mübalağa ifade etmektedir. Görüldüğü gibi müfessirimiz, bu âyette yer alan istifhamın, âyette kastedilen kimselerin durumunu ayıplamak için kullanıldığına şiirden delil getirmiştir.

Bazen İbn Fûrek âyet içerisinde yer alan bir nahiv konusunu izah etmek için şiir ile istişhatta bulunur.

Mesela; “وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمْ” (O, korku ve ümit vermek için size şimşegi gösterendir)²⁷⁶ âyetinin tefsirinde يريكم kelimesinden önce أن in mahzup olabileceğini göstermek için Temim b. Mukbil’in

وَمَا الدَّهْرُ إِلَّا تَارَتَانِ فَمِنْهُمَا ... أَمُوتِ وَأُخْرَى ابْتِغِي العَيْشَ أَكْدَحُ

(Zaman iki andan ibarettir. Onlardan biri benim ölmem diğeri ise didinerek maişetimi temin etmemdir)²⁷⁷ beytine yer verir. Yukarıdaki beyitte أموت kelimesinden önce أن in hafzedilmiş olduğuna dikkat çeker. Bu âyette yer alan يريكم yani “size göstermesidir.” ifadesi ilk bakışta nahiv kaideleri açısından uygun olmayan bir ifadedir.

²⁷⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 14b.

²⁷⁶ Rum 30/24.

²⁷⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 58b.

Zira burada müzari bir fiil bulunmaktadır. Bir fiilin isim olarak kullanılabilmesi için masdar haline getirilmesi gerekmektedir. Bunun yapılabilmesi için kaidelere göre fiil, müevvel, yani masdar elde edilen harfler olan ما ya da أن kullanarak masdar yapılmalıdır. Müfessirimiz bu kaidenin bir istisnası olduğunu ve âyetteki kullanımın Arap diline uygun olduğunu ispat etmek için yukarıdaki şiire atıfta bulunmuştur. Müfessirimiz burada da beytin sahibinin ismini belirtmemiştir.

2.4.7. Kelime Bilgisine Başvurması

Araştırmanın birinci bölümünde, tefsirin genel özellikleri hakkında bilgi verilirken, tefsirin en orijinal bulduğumuz yönünün, soru-cevap yöntemini benimsediğinden bahsedilmiş ve bu konuda örnekler verilmişti. Oradaki örneklerin önemli bir kısmı, İbn Fûrek'in kelime anlamına dair sorduğu sorulardan oluşmakta idi. Burada, bu konu hakkında daha detaylı bilgi verilecektir. İlk örnekler, tefsirin 3. cildinin başlangıcı olan Mü'minûn Sûresi'nden verilmektedir.

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ

وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ (Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler. Onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekâtı verirler)²⁷⁸ âyetlerinin tefsirinde, tefsirine başlamadan الخشوع، الفلاح، اللغو، الزكاة kelimelerinin ne anlama geldiğini sorar. Daha sonra bu sorulara gelen şekilde cevaplar verir.

اللغو: “kayda değer bir faydası olmayan fiil, eylem” diyerek kelimenin lugavî

yönden anlamını verirken، الزكاة kelimesinin anlamında lugavî anlamı üzerinde durmayarak “Zekâtının verilmesi farz olan maldan, yıllık olarak sadakanın

²⁷⁸ Mu'minûn 23/1,2,3,4.

verilmesidir. Bu artan maldan verilir. O bir arınmadır.²⁷⁹ Zira mal ya hemen ya da daha sonra arınır, temizlenir”²⁸⁰

Görüldüğü gibi İbn Fûrek, burada اللغو kelimesinin lugavî anlamı ile yetinirken الزكاة kelimesinde ise, fikhî anlamına başvurmuş ve kelimenin sözlük anlamına ise, dolayısıyla işaret ederek terim anlamı ile arasındaki ilişkiye işaret etmiştir.

الخشوع kelimesinin anlamında ise İbn Fûrek; sözlük anlamına hiç başvurmayarak “Namazda huşu” diyerek bu kelimenin sadece namazla ilgili olan manasına önem verir ve der: “Namaz için bütün himmetini toplayarak boyun eğmek ve Kur’ân tilaveti, tesbih, ve tekbir adına var olan her şeyi tefekkür edebilmek için, namazın dışındaki şeylerden yüz çevirmek. Rabbine boyun eğen kişinin durumu, Ona itaat ile rızasını talep etmektir.”²⁸¹

Görüldüğü gibi; konu, namazda huşu olduğu zaman, adeta okuyucuyu kelimenin sözlük anlamları ile meşgul etmeyip, doğrudan namaz ile ilişkisine değinmiştir.

إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاحِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ (Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar)²⁸² âyetinin tefsirinde لوم ve ذم kelimeleri arasındaki farkın ne olduğunu sorup şöyle cevap verir. “Zem noksanîyet özelliği manasında olarak kullanımı çoktur. **Küfür mezmumdur, bu hayvanın ahlakı mezmumdur** gibi. Ama levm edilmiştir denmez.”²⁸³ Görüldüğü gibi iki kelime arasındaki mana farklılığına işaret ettikten sonra, İbn Fûrek bu farklılığın âyetin tefsiri noktasında nasıl yardım edebileceğine değinmemiştir.

²⁷⁹ El-Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. II, s.189.

²⁸⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 1b.

²⁸¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 1b.

²⁸² Mü’minûn 23/6.

²⁸³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 2a.

الَّذِينَ يَرْتُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (Onlar Firdevs cennetlerine varis olurlar.

Onlar orada ebedî kalacaklardır)²⁸⁴ âyetinin tefsirinde, الإرث kelimesinin anlamını sorar ve şöyle cevap verir. “Vefat etmiş olan kişinin, Allah’ın hükmüne göre münasib olan kimseye kendinden sonra bıraktığı maldır.” diyerek kelimenin fıkıh literatüründeki kullanımını zikrettikten sonra “Bu, kelimenin asıl anlamıdır. Daha sonra bu teşbih edilip şöyle denmiştir: ‘**Filan, filanın ilmine varis oldu. Yani ona ulaştı.**’ Aynı şekilde ‘Onlar Firdevs’e varis olurlar.’ Yani geçirdikleri hallerden sonra ona, yani Firdevs Cenneti’ne konarlar, varis olurlar.”²⁸⁵ İbn Fûrek’in burada الإرث kelimesinin sözlük anlamına yer vermeyerek²⁸⁶ fıkhi kullanımı ile kelimeyi tefsir etmesi ve asıl anlamı budur demesi dikkat çekicidir.

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ (Sonra da siz, şüphesiz, kıyamet gününde tekrar

diriltileceksiniz)²⁸⁷ âyetinin tefsirinde البعث kelimesinin ne anlama geldiğine dair sorduğu sorunun cevabında “Bir iş için serbest bırakmaktır.”²⁸⁸ Zira kullar; sanki fenaya gönderilerek tasarruftan menedilmiş, hapsedilmişler, sonra da karşılık almak üzere iade edilerek serbest bırakılmışlardır.”²⁸⁹ diyerek, kelimenin sözlük anlamı ile âyette geçen anlamı arasında bir ilişki kurmuştur. Yine kelimenin “Peygamberlerin risaleti tebliğ etmek üzere gönderilmesi” anlamında kullanılmasının da bu bağlamda olduğunu belirtir.

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً (Hayvanlarda sizin için elbette bir ibret vardır)²⁹⁰

âyetinin tefsirinde العبرة kelimesinin ne anlama geldiğini açıklarken “Hedefe ulaştıran

²⁸⁴ Mü’minûn 23/11.

²⁸⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 2a.

²⁸⁶ El-Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.IV, s. 362; Kelimenin anlamı şu şekildedir: “bir şey için bırakmak.”

²⁸⁷ Mü’minûn 23/16.

²⁸⁸ El-Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.I, s. 147.

²⁸⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 2b.

²⁹⁰ Mü’minûn 23/21.

delelettir. Sanki (ibret) maksat için bir köprüdür. Çünkü maksada ulaştırmaktır” diyerek bu hayvanların, âyetin devamında zikredilen (**Onların karınlarındakinden ‘sütlerinden’ size çıkarırız. Onlarda sizin için birçok faydalar daha vardır; etlerinden de yersiniz**) maksadlar için sanki birer köprü, vasıta olduğuna işaret var demiştir.²⁹¹

ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ (Sonra onların (Nûh kavminin) ardından başka bir

nesil yarattık.)²⁹² âyetinde القرن kelimesinin ne anlama geldiğine dair sorduğu soruların cevabında ise meseleye daha ziyade bir dilci olarak yaklaşır “Birbirleri ile aynı zamanda yaşayan, aralarında beraberlik olan asrın insanları” diye âyetin bağlamına uygun olarak anlam verdikten sonra “koçun boynuzu, diğer boynuzla beraberliğinden dolayı القرن diye isimlendirilmiştir. Hatta “القريبة” kelimesi de kelâma mukârin olan delâlet anlamına gelmesi itibariyle bu asıdan türemiştir.”²⁹³ diyerek ayrıntıya girmiştir.

İbn Fûrek’in kelimelerin anlamlarını vermede dikkatimizi çeken diğer bir özelliği; onun bir kelimeye âyetin bağlamına uygun düşecek şekilde anlam vermesi, bu hususta dikkatli davranmasıdır. Mesela; إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ (Allah’ın yardımı ve fetih geldiği zaman)²⁹⁴ âyetinde الفتح kelimesinin ne anlama geldiğine dair sorduğu soruya cevaben “Düşman devletle ilgili bir konuda, içine giriş yapılabilecek bir aralık açmak” diyerek sûrenin Mekke’nin fethi ile ilişkisini göz önünde bulundurarak cevap vermiştir.²⁹⁵

حَتَّىٰ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ (En

nihâyet üzerlerine, azabı çok şiddetli bir kapı açtığımız zaman, bir de bakarsın ki onlar

²⁹¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 3b.

²⁹² Mü’minûn 23/31.

²⁹³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 4a.

²⁹⁴ Nasr 110/1.

²⁹⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 226a.

orada şaşkın ve ümitsiz kalmışlardır!)²⁹⁶ âyetinde geçen الفتح kelimesinin ne anlama geldiğine dair sorduğu sorunun cevabında ise; “gidilebilecek bir yol için kapıyı açmak” şeklinde anlam vererek âyetin bağlamına riâyet ettiğini görüyoruz.²⁹⁷

قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ (Rabbimiz, hepimizi bir araya toplayacak. Sonra aramızda, hakkaniyet ile adâlet ile hüküm verecek. Hükümle durumumuzu açıklığa kavuşturan ve her şeyi bilen O’dur de.)²⁹⁸ âyetinde sorduğu “الفتح nedir?” sorusunun cevabında ise diğer tanımlardan farklı olarak “Kendisi için sanki kapalı gibi olan bir mananın ortaya çıkması ile, mananın sıhhatinin keşfedilmesidir. Bu durumda batıl bir inanca sahip olan kişi inancından dolayı pişmanlık duyar”²⁹⁹ diyerek anlam vermiştir.

Bu örnekte İbn Fûrek’in الفتح kelimesine önceki örneklerden farklı bir anlam verdiğini görüyoruz. Zira bu ayette “açmak” ile kastedilen fizikî bir açmak değildir. Müfessirimiz ayetin bağlamını göz önünde bulundurarak kelimeye anlam vermiştir.

Yine bir başka örneğe الجزاء kelimesinin tefsirinde rastlamaktayız. Zira bu kelimenin ne anlama geldiğine dair farklı âyetlerde, bağlam farklılığına riâyet ederek farklı cevaplar verdiğini görmekteyiz.

إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ (Bugün ben onlara, sabrettiklerinin karşılığını verdim; onlar, hakikaten muratlarına erenlerdir)³⁰⁰ âyetinde “الجزاء nedir?” sorusunun cevabında “Amelin hak ettiği sevab ile karşılığının verilmesi” derken إِنَّا

²⁹⁶ Mü’minûn 23/77.

²⁹⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 4b.

²⁹⁸ Sebe 34/26.

²⁹⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 75a.

³⁰⁰ Mü’minûn 23/111.

كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (Doğrusu biz, iyileri böylece mükafatlandırırız.)³⁰¹ âyetindeki

الجزاء nedir? sorusuna ise, “Hayır ya da şer amelin mazmununu vermektir. İhsanın karşılığı hamd ve fayda vermek, kötülüğün karşılığı ise kötülük ve zarar vermektir.”³⁰² diyerek cevap vermiştir.

Yine benzer bir örnek “Sultân” kelimesine dairdir. “Sultân” kelimesinin ne anlama geldiğine dair üç ayrı yerde soru sormaktadır. Aynı kelimenin anlamı, üç farklı yerde tekrar soruluyor. Gâfir Sûresi'nde yer alan إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ (Kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın, Allah'ın âyetleri hakkında münakaşa edenler var ya)³⁰³ âyetinin tefsirinde bu âyette geçen “sultan” kelimesine anlam verirken şöyle demiştir: “Sultan –burada- fasit mezhebin inkârına tasallut eden hüccettir. Âlim cahil üzerine beraberinde bulunan hüccet ile tasallut etmektedir.”³⁰⁴

Sebe Sûresi'nde geçen وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ (Halbuki şeytanın onlar üzerinde hiçbir nüfuzu yoktu.)³⁰⁵ âyetinin tefsirinde, âyette yer alan “Sultan” kelimesine verdiği anlam farklılık gösterir.

“Sultan, fiil üzerine kendisi ile tasallut edilen güçtür. Manası ise; onları ancak kalblerine bir şey sokamayacakları ahlaksızlık miktarında bir iğvâ yapabileceklerdir.”³⁰⁶

Sultan kelimesinin anlamını sorduğu diğer bir yer, قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ (Allah buyurdu: Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir kudret vereceğiz ki)³⁰⁷ âyetidir. Üstteki iki durumdan farklı olarak bu kelimenin siyasî

³⁰¹ Sâffât 37/121.

³⁰² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 90a.

³⁰³ Gâfir 40/56.

³⁰⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 106b

³⁰⁵ Sebe 34/21.

³⁰⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 75b

³⁰⁷ Kasas 28/35.

otorite bağlamına dikkat çekerek anlam verir ve der: “Sultan, kamuyu idare etme ve siyasetin gerektirdiği şekilde yönetme gücüdür.”³⁰⁸

Görüldüğü gibi müfessirimiz **سلطان** kelimesini üç farklı yerde üç farklı şekilde tefsir etmiştir.

وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar ‘devam edecek, dönmelerine engel’ bir perde ‘berzah’ vardır)³⁰⁹ âyetinde **برزخ** kelimesinin ne anlamda olduğunu izah ederken “engel”³¹⁰ dedikten sonra “Buradaki anlamı ise ölüm ve tekrar dirilme arasındaki perde anlamındadır” demiş ve bağlama uygun bir şekilde anlam vermiştir.³¹¹

İbn Fûrek’in dilbilimciliği ve uzun süre medrese hayatını talebe yetiştirerek geçirdiği göz önünde bulundurulduğunda onun, bazen kelimelerin anlamını verirken detaylara inmesinin, pedagojik açıdan anlamlı olduğu kanısına varabiliriz. Zira tefsirinde kimi zaman bir müfessirden ziyade, eğitimci gibi sözcük izahlarında bulunduğu görülür.

Örneğin; Ankebût Sûresi’nde “**ما العنكبوت** **Örümcek nedir?**” sorusuna cevâben, hayvanın detaylı tanımına girer ve “Örümcek; sığınıyor olduğu **çok zayıf olan evini** dokumak için bir organı olan, latîf bir hayvandır. Çoğulu **عنكب**, tasgir sîgası ise **عنكب** vezni ise **فعللوت** dur. Kendisi için **عنكباء** da denir.”³¹²

Görüldüğü gibi burada İbn Fûrek, müfessir şahsiyetinden ziyade sanki öğrencilerine dil dersi veriyormuş gibi bir tutum izlemektedir.

³⁰⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 45b

³⁰⁹ Mü’minûn 23/100.

³¹⁰ El-Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.II, s. 130.

³¹¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 5b.

³¹² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 53b.

Diğer bir örnek; هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زُلْزَالًا شَدِيدًا (İşte orada müminler çetin bir imtihana tâbi tutulmuş, şiddetle silkelenmiş ve kuvvetli bir şekilde sarsılmışlardı)³¹³ âyetinde هُنَالِكَ ile هُنَا arasındaki farkın ne olduğunu sorar. Cevâben “هُنَا ve هُنَالِكَ arasındaki fark : هُنَا mekânca yakın için هُنَالِكَ uzak için kullanılır. هُنَا ise yakın ve uzak arasında ortada yer almaktadır. Bunun benzeri ذَا ve ذَلِكَ ve ذَاكَ dir.”³¹⁴

Yine أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَرْحَمَةً وَّذِكْرًا لِّقَوْمٍ (Kendilerine okunmakta olan Kitabı sana indirmemiz onlara yetmiyor mu? Şüphesiz bunda iman eden bir kavim için gerçekten bir rahmet ve bir öğüt (zikir) vardır)³¹⁵ âyetinde “Tilavet” nedir diye sorduğu sorunun cevabında “kırâat” ile arasındaki farka işaret etmek istemiştir. Hâlbuki böyle bir soruyu sormamıştır. “Tilavet; harflerin okunması esnasında birbirlerini takip ettirmektir. Tilavette bir şey bir şeyden sonra gelir. Çünkü ikinci birincisini takip eder. Bu ise kırâatin aslında yoktur. Kırâat harfleri bir araya getirmektir.”³¹⁶

Anlaşılan İbn Fûrek öğrencilerine bu iki kelime arasındaki ince farkı öğretmek istemektedir.

Burada İbn Fûrek’in, tefsirinde anlamını verdiği bazı kelimelerin listesi çıkartılmıştır.

الأجر	الإحسان	الأحسن	الإحضر	الأخ	لاحتيال	الإبلاس	الائتلاء
الابتداء	الاتباع	الاتخاذ	الاتساع	الإتراف	الإتقاء	الأثيم	الأجاج

³¹³ Ahzâb 33/11.

³¹⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 68a.

³¹⁵ Ankebût 29/51.

³¹⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 54b.

الاختلاف	الاختلاق	الاختصام	الأدنى	الإدراك	الإدبار	الإخلاف	الإخلاص
الاستطاعة	الاستسراخ	الإسراف	الاستئذان	الاستنجار	الإرسال	الإرجاء	الإربة
الاصطفاء	الاستئناس	الاستهزاء	الاستنجد	الاستكانة	الاستكبار	الاستغفار	الاستعتاب
الأصيل	الأكنان	الإقتار	الإفك	الأفك	الإغناء	الإغراق	الإعادة
الأمين	الامن	الإمطار	الإمساء	الإمداد	الامتناع	الالتقاط	الأقدم
الاهتزاز	الاهتداء	الإنكاح	الانعام	الإنشاء	الإنذار	الانتهاء	الإنابة
	الإيناس	الإيمان	الأيكة	الإيعاد	الإيزاع	الأول	الإهلاك

2.4.8. Mürâdif Kelimelere Önem Vermesi

Kur'ân tefsirinde, bir kelimenin müradifini vererek o kelimeyi tefsir etme metodu, bizzat Hz. Peygamber (sav) tarafından uygulanmıştır. Buna örnek olarak Hz. Peygamber'in **الزوال دلوك الشمس** ifadesini ³¹⁷ **أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ** âyetindeki şekilde tefsir etmesi gösterilebilir.³¹⁸ Halil b. Ahmed söz konusu kelimeyle ilgili olarak şöyle demiştir: “Arapça’da **دلكت الشمس** güneş battı demektir.”³¹⁹

Müfessirimiz kelime odaklı tefsire önem verdiği için, tefsirinde birçok kelimenin mürâdifini vererek anlamayı kolaylaştırmak istemiştir. Zira bir mana birçok lafızla ifade ediliyor olabilir. Buna dair müfessirimizin üzerinde durduğu bazı noktalara dikkat çekmeye çalışacağız.

³¹⁷ İsrâ 17/78.

³¹⁸ Zemahşerî, a.g.e., C.II, s.462.

³¹⁹ el-Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.II, s. 42.

Örnekleri vermeden önce bu konu ile ilgili dikkatimizi çeken bir hususa yer vermek istiyoruz.

Müfessirimizin tefsiri esnasında anlamını sorduğu bazı kelimelerin, anlamlarını verirken نظيره yani “dengi ya da benzeri” ifadesini kullanmıştır.³²⁰ Burada نظيره ifadesi ile müfessirimiz; bu kelimenin Kur’ân’da aynı anlamda filan sûrede kullanıldığını kasetmemiştir. Sadece kelimenin eş ya da yakın anlamlısını vermek istemiştir. Mürâdifi olarak verdiği kelime Kur’ân’da geçmeyebilir.

Mesela; Ankebût Sûresi’nde geçen حسب fiilinin masdarı olan الحسبان kelimesinin anlamını “Aynı âmilde iki zıttan birinin diğerine gâlip gelmesidir.” diyerek verdikten sonra, bunun nazîrlerinin ise “Zan, tevehhüm ve tahayyül” olduğunu söylemiştir.³²¹

Yine buna benzer bir örnek; الحوف yani korku kelimesi için söylenebilir. Bu kelimenin anlamını “bir zararın beklenmesi ile nefsin bundan rahatsız olması” diye açıkladıktan sonra bunun nazirlerinin الذعر, الفرع, الجزع olduğunu belirtir.³²²

İbn Fûrek, yakın anlamlı kelimeler için sadece “Nazîr” dememiştir. Bu ifade ile aynı anlamda kullanılabilen³²³ الأمثال kelimesini de kullanmıştır. İbn Fûrek ‘nazîr’i anlamca yakın anlamında kullanmıştır. Çünkü aynı anlama gelen başka bir kelimeyi de bu anlamda kullanmıştır.

³²⁰ Nazîr çoğulu nezâir kelimesinin sözlük anlamları için bkz: El-Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.IV, s. 237.

³²¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 50b

³²² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 24a

³²³ El-Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.IV, s. 237.

Örnek olarak, İnşikak Sûresi'nde geçen انشقاق kelimesinin anlamının ne olduğuna dair sorduğu sorunun cevabında şöyle demiştir: “Her inşikak iftiraktır. Her iftirak inşikak değildir. انفطار, انصداع, الانفراج bu isimler birbirinin mislidirler.”³²⁴

Bu örnek; bize müfessirimizin nazîr kelimesini hangi anlamda kullandığını göstermesi açısından önemlidir.

Müfessirimizin; tefsirinde kelimenin anlamını verirken, bu konuda çok titiz davrandığının bir göstergesi olarak, kelimenin yakın anlamlı olanları, hatta bir sonraki başlıkta temas edeceğimiz zıt anlamlı kelimelere önem vermesi gösterilebilir.

Bu ve buna benzer açılardan bakıldığında, tefsirimiz ağırlıklı olarak kelime odaklı bir tefsir şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın bu kısmında daha fazla örnekler vermek mümkündür. Diğer örnekler tablo halinde verilecektir. Bu tablodaki örnekler, tefsirde mürâdifî verilen tüm kelimeleri kapsamamaktadır.

Kelime	Geçtiği Sûre ve Âyet	Nazîri
الغفلة	Mu'minûn/17	السهو
وكرر	Kasas/15	لكر - لكره
ترقب	Kasas/18	توقع
الكبير	Müddesir/3	العظيم
المستقر	Kiyâmet/12	المأوى
العبوس	Abese/1	البسور

³²⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 209a.

الاكتيال	Mutaffifin/2	الاتزان
الإيلاف	Kureyş/1	الإيناس
تربية	Şuarâ/18	نمّا
الأناية	Zümer/31	التوبة

2.4.9. Zıt Anılamlı Kelimeye Önem Vermesi

Âyetlerde geçen kelimelerin eş anlamlarına önem veren ve bunları tefsirinde ele alan İbn Fûrek, benzer bir hassasiyetle bazı kelimelerin zıt anlamlarına da değinmiştir. Eş anlamlı kelimelerden نظير diye bahseden İbn Fûrek, zıt anlamlı kelimelerden de نقيض diyerek bahseder.

Örneğın; Rûm Sûresi'nin tefsirinde dördüncü ayette geçen يفرح المؤمنون ifadesindeki فرح kelimesini izah ederken şöyle demiştir: “Ferah; nefsin isteğine ulaşarak kalbde meydana gelen şeyle lezzet almasıdır. Zıt anlamı “gam”dır. Bu da nefsin kalbde istek duyuduğu şeyle giden yolun kapanması ile nefsin elem çekmesidir.”³²⁵

Burada eş anlamlı kelimeler hakkında verdiğimiz tabloya benzer bir tabloyu İbn Fûrek'in metodunu ortaya koyma açısından hazırlamayı yararlı bulduk. Tefsirde yer alan zıt anlamlı kelimeler, bu tablodaki kelimeler ile sınırlı değildir.

³²⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 57a.

Kelime	Geçtiği Sûre ve Âyet	Zıt Anlamlısı
القرب	Sebe/50	البعء
العسر	Furkân/26	اليسر
العدو	Furkân/31	الولي
الإيلاف	Kureyş/1	الإيحاء
الفراغ	İnşirâh/7	الشغل
دسا	Şems10	زكى
الإكرام	Sâffât/42	الإهانة
الإغواء	Sâffât/32	الرشء
تخفيف العذاب	Fâtır/36	تغليظه وشدته
الإنكار	Fâtır/43	الإقرار

Kelimelerin zıt anlamlarına dikkat çeken İbn Fûrek, bazen de sadece bir kelimenin değil bir cümlenin de zıt anlamına yer verir.

Mesela; "أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا" âyetindeki istifham hakiki bir istifham değildir. Buradaki istifham onların buldukları durumun çirkinliğini ifade etmeye yönelik mübâlağalı bir ayıplama maksadı iledir. Üslup açısından benzer, mana açısından zıt olan bir örneği de şiirde bulunmaktadır.

أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا ... وَأَنْدَى الْعَالَمِينَ بُطُونَ رَاحٍ

(Siz binitlere binenlerin en hayırlısı değil misiniz?)

Bu şiirdeki istifham, övme amaçlıdır. Âyetteki istifhâmın üslûbuna maksat açısından benzerlik arz etmektedir.³²⁶

2.4.10. Kelimeler Arasındaki Farklara İşaret Etmesi

İbn Fûrek'in tefsirinden ilk bakışta anlaşılan, onun iyi bir dilci olduğudur. Her fırsatta kelimelerin anlamları ile ilgili detaylar veren İbn Fûrek; bazen de kelimeler arasında ki farkları sormuştur. Tefsiri bu çerçevede bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bilgileri bazen kendi görüşü olarak verir. Çoğu zaman da sahibini belirtmeden “ şöyle denilmiştir” diyerek aktarır.

Mü'min Sûresi'nde ki قُوَّةٌ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ âyetinde geçen

قُوَّةٌ kelimesine dair “قدرة” kelimesi ile arasında bir fark var mıdır?” sorusuna bir kavil ile cevap vermiştir³²⁷

Yine bir başka örneğe Yasîn Sûresi'nde rastlamaktayız. Burada İbn Fûrek رُكُوبٌ ve رُكُوبٌ kelimeleri arasındaki farkın ne olduğunu sorar. Aslında bu iki kelime arasındaki farkın ne olduğu âyeti anlama noktasında yardımcı olacak bir husus değildir. Zira âyette geçen رُكُوبٌ değil رُكُوبٌ kelimesidir. Dolayısı ile âyette geçmeyen bir kelimenin âyette geçen kelime ile arasındaki farkın ne olduğu doğrudan ilgili değildir. Fakat daha önce temas ettiğimiz gibi; müfessirimiz konuya pedagojik açıdan yaklaşarak, talebelerini bu vesile ile bilgilendirmek istemiş olabilir. Burada sorduğu soruya şöyle cevap verir.

³²⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 14b.

³²⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 104a.

“Bu iki kelime arasındaki fark şudur. الرُّكُوب mastardır. Fiil isimdir. الرُّكُوب ise sıfattır. دابة رُكوب “binilecek bir hayvan” örneğinde olduğu gibi. Ayrıca İbn Fûrek bu iki kelime arasındaki farkları göstermek için, el-Ferrâ ve el-Ahfeş’in kelimelere verdiği anlamları kullanmıştır.³²⁸

İbn Fûrek, bazen kelimeler arasındaki ince farklara değinirken, aynı kelimenin ilişki içerisinde olduğu konu açısından da farklı anlamları olabileceğine dikkat çeker.

Mesela; Mü’min Sûresi’nde Allah’a ait bir isim olarak geçen “Mütekebbir” kelimesi hakkında şöyle bir ayrıntıya girer.

“Bu kelimenin anlamı Allah hakkında medih, kullar hakkında kötölemek anlamı taşır. Çünkü mütekebbir sıfatı en yüksek mertebede büyüklük talep eden kişidir ki bu kullar içerisinde hiç kimsenin hak etmediği bir şeydir. Bu sebepten dolayı kullar açısından bir zemm ifade eder. Ancak Allah hakkında ise bu kelime bir medihdir. Zira Allah mertebelerin en yüksekinde şanı büyük olarak nitelendirilmesine müstehaktır.”

329

Görüldüğü gibi müfessirimizin aynı kelime hakkında, kullara ve Allah’a nisbet edilmesi durumunda anlamın farklılaşacağına dikkat çekmektedir.

Buna benzer bir örneğe başka bir sûrede rastlamaktayız. Burada da müfessirimiz الصلاة kelimesinin bir önceki örnekte olduğu gibi Allah, kullar ve melekler hakkında kullanılmasına göre farklı anlamlar taşıyacağını belirtir.

“هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ” âyetinin mânâsı şudur: O, (Allah) hayır için dua etmek olan “Salât”ın bereketini icâp eder. Melekler de dua ederek, bu bereketi ister. Bu Allah’ın ve kullarının birbirinden farklı olan sıfatlarındandır. Bunun benzeri ثواب için

³²⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 84b.

³²⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 108a.

geçerlidir. Allah için **تواب** **tevbeleri çok kabul eden** anlamına gelirken kullar için ise, **çok tevbe eden** anlamına gelmektedir.”³³⁰

2.4.11. Kelimeye Âyetin Bağlamına Göre Anlam Vermesi

Âyetlerde geçen kelimelerin tahlilini yaparken, müfessirimizin dikkat ettiği bir diğer husus, âyette geçen kelimenin anlamını, âyetin bağlamına uygun düşecek şekilde açıklamaya çalışmasıdır. Bu hususta çoğunlukla titiz davrandığı müşahede edilmiştir.

Mesela; Sâffat Sûresi’nde yer alan **فصل** **فصل** kelimesini izah ederken şöyle bir açıklamada bulunmuştur.

“İki şeyin bir tanesinin, diğerinden ayrı olmasıdır.”³³¹ Allah hak ehli olanlarla bâtil ehli olanların arasını **‘kıyâmet gününde bir taifeyi cennetine koyarak kerametini, diğer taifeyi ise cehennemine koyarak hakâretini göstermek sûretiyle’** birbirlerinden ayırır.”³³² Dikkat edilirse müfessirimiz; **فصل** kelimesini âyetin bağlamına göre açıklamıştır.

Bir diğer örnek **وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ** (Güneşi ve Ayı teshir etti.)³³³ âyetinde yer alan **سخر** kelimesinin anlamını verirken göze çarpmaktadır. Burada müfessirimiz kelimenin anlamını verirken şöyle demiştir. “ Teshîr; geceleyin, kulların yararına kullanılacak bir şekilde bir nesneye boyun eğdirmektir. Ayların, zamanın, sıcaklığın ve soğğun gelişinin, meyvelerin ve ekinin bitme zamanının hesaplanması gibi.”³³⁴

Bu örneğe baktığımızda müfessirimiz kelimenin lugavî anlamından ziyade, kelimenin âyet içerisindeki manasına uygun olacak şekilde anlam verildiği

³³⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 71a.

³³¹ El-Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.III, s. 324.

³³² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 85b.

³³³ Ankebût 29/61.

³³⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 55a.

görülmektedir. Zira kelimenin luğavî anlamı sözlükte “boyun eğdirmek, itaat ettirmek”tir.³³⁵

Bir diğer örnek Mu'minûn Sûresi'nde geçen **بعث**³³⁶ yani **dirilme** kelimesinin anlamına dair verdiği izahta göze çarpmaktadır. Burada müfessirimiz kelimenin anlamını verirken şöyle demiştir. “البعث bir iş için serbest bırakmaktır.” Bu kelimenin luğavî anlamıdır. Müfessirimiz bunun ile yetinmeyerek kelimenin ahiretteki diriltme ile ilişkisini kurmaya çalışacaktır. “Kullar fenaya gönderilerek sanki hareket etmekten men edilerek hapsedilmiş sonra amellerinin karşılığını görmek için serbest bırakılmışlardır.” Görüldüğü gibi kelimenin asıl sözlük anlamı ile âyet içerisinde kullanıldığı anlamı arasında müfessirimiz bir bağ kurmaya çalışmıştır. Daha sonra âyetin bağlamı ile bir alakası olmadığı halde kelimenin peygamberlerin gönderilmesi ile ilişkili olan anlamına atıfta bulunmuş ve “Peygamberlerin risaletin ulaştırılması için gönderilmiş olması da bu kelimedendir.” demiştir.³³⁷

Müfessirimiz bazen kelimeye anlam verirken tafsilata girişebilir. Kelimenin sadece luğavî anlamına değinmeden, âyet içerisindeki anlama paralel anlamları verir. Bu yönüyle kelimenin anlamına derinlik katmak ister.

Mesela; **إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا** (Şüphesiz biz peygamberlerimize yardım edeceğiz)³³⁸

âyetinin tefsirinde, âyet içerisinde geçen **نصر** in ne olduğunu sorar. Bu sorunun cevabında şöyle der. “Nasr, düşmanın istilâ edilmesi için yardım etmektir. Bu yardım delil ile olabileceği gibi savaşta galebe çalmak şeklinde de olabilir. Yardım; düşmanı cezalandırmak şeklinde olabileceği gibi, yardım edilen kimseyi sevap ile azîz kılmak sûretinde de olabilir.”³³⁹

³³⁵ El-Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. II, s.226.

³³⁶ Mü'minûn 23/16.

³³⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 2b.

³³⁸ Mu'min 40/51.

³³⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 106b.

Görüleceği gibi müfessirimiz نصر kelimesinin anlamını verirken tafsilâta girmiş, bunun ne sûretlerde olabileceğine örnekler vererek anlamını zenginleştirmeye çalışmıştır.

3. KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN

3.1. MÜNÂSEBAT-I KUR'ÂN

Âyetler arasında bulunan münâsebetler, bazı müellifler tarafından değerli bir ilim olarak kabul edilmiş³⁴⁰ ve bu konuda Fahrüddîn er-Râzî gibi müfessirler “Kur'ân'ın inceliklerinin ekserisi, âyetlerdeki tertiplere ve rabitalara tevdi edilmiştir.” diyerek bu ilmin ehemmiyetine işaret etmişlerdir.³⁴¹

Müfessirimiz İbn Fûrek de bu konunun önemine değinmiş ve tefsirinin birçok yerinde âyetler arasındaki münâsebetlerin ya da aynı âyet içerisindeki tertibin hikmetlerini sormuş ve tefsirinde önemli bir yeri bu münasebetlere ayırmıştır. Bu konu hakkında soru sorarken kullandığı ifade ise geneldeما وجه اتصال.....'nin ilişkisi nedir” şeklindedir.

Mesela وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا (Dileseydik her memlekete bir uyarıcı gönderirdik)³⁴² âyetinden sonra gelen فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا (Öyle ise kâfirlere itaat etme, onlara karşı bu Kur'ân'la büyük bir mücadele ver) âyeti arasındaki irtibatın ne olduğuna dair sorduğu sorunun cevabında şöyle der: فلا تطع الكافرين âyetinin kendinden önceki âyetle arasındaki irtibatı iki vecih vardır. Birincisi: onun uyarıcılara güzelce ittiba etmesi onun kâfirlere itaat etmemesini ve onlarla şiddetli bir

³⁴⁰ ez-Zerkeşî, a.g.e., s.36.

³⁴¹ es-Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, tah: Merkezu'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, ty., C.V, s.1836.

³⁴² Furkân 25/51.

cihat yapmasını gerektirmektedir. İkincisi: içinde bulunduğu kavmin maslahatı ve onların lütûfa nâil olması kafirlere ittati terketmesi ile olacaktır.³⁴³

Bir başka örneğe ise Sâd Sûresi'nde rastlamaktayız. **اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ** (Onların söylediklerine sabret; güçlü kulumuz Davud'u an; o, daima Allah'a yönelirdi)³⁴⁴ âyetinin kendinden önceki âyetle, yani **وَقَالُوا رَبَّنَا عَجَلْ لَنَا** (Bir de: "Ey Rabbimiz! Hesap gününden önce bizim azapdan payımızı acele ver" dediler.)³⁴⁵ âyeti aralarındaki irtibat nedir." diyerek sorduğu sorunun cevabında şöyle der: "Burada kendisine emredilen sabra terğîb vardır. Çünkü senden önce Dâvûd'a yapılan ihsan gibi sana da ihsanda bulunulmuştur."³⁴⁶ İki âyet arasındaki irtibata bu şekilde işaret eder.

Bir diğer örnek ise Lokmân Sûresi'nde bulunmaktadır. Burada müfessirimiz **مَا** **خَلَقُكُمْ وَلَا بِعَثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ** (Hepinizin yaratılması ve yeniden diriltilmesi, tek bir canlının yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Şüphesiz ki, Allah her şeyi işitendir; her şeyi görendir)³⁴⁷ âyetinin sonunda yer alan **إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ** ifadesinin âyetin öncesi ile ne münâsebetinin olduğunu sorar. Cevâben şöyle der: "Kendinden öncesi ile münâsebeti şudur: Allah sözü söyleyenin dediğini işitir ve kalbinden geçirdiğini de görür."³⁴⁸

Müfessirimiz **فَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ** (hayır derler, biz, atalarımızı neye uymuş bulduysak ona uyarız) diyenler ile münâsebet içerisinde olduğunu düşünmüştür.

³⁴³ İbn Fûrek, a.g.e.,III vr. 21a.

³⁴⁴ Sâd 38/17.

³⁴⁵ Sâd 38/16.

³⁴⁶ İbn Fûrek, a.g.e.,III vr. 93b.

³⁴⁷ Lokmân 31/28.

³⁴⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 64a.

3.2. SEBEB-İ NÜZÛL

Allah her şeyi bir sebebe bağlamıştır. Bunların bazısını biz görebilir, bazısını da göremeyiz veya izah edemeyiz. İşte Kur'ân'ı Kerim'in âyetleri de bu yönden iki kısma ayrılabilir. Birincisi, Kur'ân'ın ekseriyetini teşkil eden ve Cenab-ı Hak tarafından bir sebebe bağlayamadığımız veya doğrudan doğruya indirildiğini söylediğimiz âyetlerdir. İkincisi ise; bir sebebe bağlayabildiğimiz âyetlerdir. Hz. Peygamber'e (sav) bir soru veya bir hâdise sebebiyle birkaç âyetin ya da sûrenin tamamının nazil olmasına âmil olan şeye "sebeb-i nüzûl" demekteyiz.³⁴⁹

Âyetlerin nüzûl sebeplerinin bilinmesi, tefsir ilmi açısından müfessirler tarafından önem atfedilen bir konudur. Çünkü sebebin bilinmesi âyetin manasının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Zira sebebin bilinmesi, müsebbebin bilinmesine götürmektedir.³⁵⁰

İbn Fûrek; tefsir ilmi açısından çok ehemmiyet verilen âyetlerin nüzûl sebebine, **çok sık olmamakla beraber**- tefsisinde yer vermiştir. Eğer elimizdeki üçüncü cildi esas alarak kanaat belirtmek gerekirse; İbn Fûrek'in çoğunlukla âyetlerin nüzûl sebebine işaret etmediği görülmektedir. Genel olarak müfessirimiz her bir meselede eğer herhangi bir âyetin nüzûl sebebine değinecekse burada zikrettiği sorular içerisinde "Bu âyet kim hakkında ya da ne hakkında nazil olmuştur?" gibi sorular sorarak nüzûl sebebinden bahseder. Bazen de bir âyet ile ilgili olarak değil de özellikle kısa sûrelerde "Bu sûre kim ya da ne hakkında nazil olmuştur?" diye soru sorarak, sûrenin geneli ile ilgili sorular sormayı tercih eder. Yine nüzûl sebeplerini zikrederken, genel olarak müfessirlerin âdet edindiği tarzda farklı kaviller arasından tercihte bulunmadığı görülmektedir.

Mesela; Ahzâb Sûresi'nde yer alan مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ

أَزْوَاجَكُمْ اللَّائِي تَظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكَمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ

³⁴⁹ Ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, tah: Fevâz Ahmed, 1. baskı, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrût, 1415/1995, C.I, s. 89.

³⁵⁰ İbn Teymiyye Takiyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm, *Mukaddeme fî Usûlu't-Tefsir*, tah: Adnân Zerzûr, 2. baskı, 1392/1972, s.47.

يَقُولُ الْحَقُّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ (Allah insanın içine iki kalp koymamıştır. Allah, zihar yapmanız sûretiyle eşlerinizi, anneleriniz gibi yaratmamıştır; evlatlıklarınızı da öz oğullarınız gibi saymanızı meşru kılmamıştır. Bunlar sizin dillerinize doladığınız boş sözlerdir. Allah gerçeği söylemektedir, doğru yola O erdştirir)³⁵¹ âyetinin tefsirinde “ bu âyet kim hakkında nazil olmuştur” diye sorduğu sorunun cevabında “Münafıklar Muhammed’in iki kalbi var diyorlardı. Bunun üzerine Allah onları tekzip etti.” diyerek bu kavlin İbn Abbâs,³⁵² Mücâhid,³⁵³ ve Katâde’ den rivâyet edildiğini belirtir.³⁵⁴

İنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

(Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor) âyeti gösterilebilir. Burada da İbn Fûrek “Bu âyet kim hakkında nazil olmuştur?” diyerek soru sorar. Bu sorunun cevabında “Bu âyet Ebû Saîd el Hudri’ den rivâyetle Neb (sav), Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin, hakkında nazil olmuştur. İkrime’den rivâyetle Özellikle Peygamberin (sav) hanımları hakkında nazil olmuştur. Bu manada hepsi iştirak etmektedir diye söylenmiştir.”³⁵⁵ diyerek konu ile ilgili rivâyetleri zikretmiş ve ilk iki rivâyetin sahibini zikretmiş ama üçüncü kavli isnatsız bırakmıştır.

Yine Ahzâb Sûresi’nde geçen مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ (Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir)³⁵⁶ âyeti ile ilgili olarak “Bu âyet kim hakkında nüzûl etmiştir” diyerek sorduğu sualin cevabında “ Bu âyet Zeyd b. Harise hakkında nâzil olmuştur.” diyerek Katâde’nin kavlini zikreder.³⁵⁷

Yine Tekâsür Sûresi’nin tefsirini yaparken “Kureyş Kabîlesi’ne ait iki mahalle hakkında nazil olmuştur.”³⁵⁸ Öyle gururlanıyorlardı ki ölülerini bile zikrediyorlardı.

³⁵¹ Ahzâb 33/4.

³⁵² es-Süyûtî, ebu’l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **Esbâbu’n-Nüzûl**, Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1. baskı, Beyrût, 1422/2002, s.205.

³⁵³ Ebu’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, **Tefsîru Mücâhid**, 1. baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1436/2005, s.213.

³⁵⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 67a.

³⁵⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 70a.

³⁵⁶ Ahzâb 33/40.

³⁵⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 70b.

³⁵⁸ es-Süyûtî, **Esbâbu’n-Nüzûl**, s.304.

Onlar Sehm ve Abdi Menaf oğulları idi denilmiştir” diyerek bu kavlin kime ait olduğunu belirtmemiştir.³⁵⁹

Yine Lokmân Sûresi’nde **وَفَصَّالَةٌ فِي عَامِينَ**³⁶⁰ ifadesi kim hakkında nazil olmuştur diye sorduğu suale “Sa’d b. Ebî Vakkâs hakkında nazil olmuştur. Onun annesi ‘Ya dinini terk edersin ya da ben ölünceye kadar hiçbir şey yemeyeceğim’ demiş ve oğlunun İslâm’dan dönmediğini görünce üç gün sonra yemek yemeye başlamıştır.” diyerek cevap vermiş ve bu rivâyete **قِيلَ** diyerek sahibini belirtmeden işaret etmiştir.³⁶¹

Yine Hümeze Sûresi’nin kim hakkında nazil olduğuna dair sorduğu sorunun cevabında İbn Abbâs’tan “İnsanlarla dalga geçen ve lakap takan bir müşrik hakkında nazil olmuştur” rivâyetini zikrettikten sonra ikinci kavil olarak “O, Cemîl b. Âmir el Cemhî’ dir” demiştir.³⁶² Üçüncü olarak ta Mücâhid’ten “hiç kimse kastedilmemiştir.” kavlini zikreder.³⁶³

Yine Kâfirûn Sûresi’nin tefsirinde “Bu sûre kim hakkında nazil olmuştur” sorusunu sorarak, cevabında “Bu sûre, Peygambere -bir yıl kendi ilahlarına diğer yıl ise Peygamberin ilâhına ibadet edelim- gibi bir teklif götüren müşriklerden bir kavme verilmiş bir cevaptır.³⁶⁴ Onlar hakkında da şu âyet nazil olmuştur. “**قُلْ أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي**”
قُلْ أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي (De ki: Ey cahiller! Bana Allah’tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?)³⁶⁵ diyerek İbn Abbâs’ın kavlini aktarır.³⁶⁶

³⁵⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 222a.

³⁶⁰ Lokmân 31/14.

³⁶¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 62b; Et-Taberî, Ca’fer Muhammed b. Cerîr, **Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyil’l-Kur’ân**, tah: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. baskı, , Dâru’l-Hicr, Giza, 1422/2001, C. XVIII, s.552. Taberî bu kavlin sahibinin ibnu’l-Müsennâ olduğunu belirtmiştir.

³⁶² et-Taberî, a.g.e., C.XXIV, s. 619; es-Süyûtî, **Esbâbu’n-Nüzûl**, s.305.

³⁶³ İbn Fûrek, a.g.e.,III vr. 222b.

³⁶⁴ Es-Süyûtî, **Esbâbu’n-Nüzûl**, s.310.

³⁶⁵ Zümer 39/64.

³⁶⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 225a.

Nûr Sûresi'nde yer alan **الرَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ**

مُشْرِكٌ أَوْ (Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkası ile

evlenmez; zina eden kadınla da ancak zina eden veya müşrik olan erkek evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır)³⁶⁷ âyetinin kim hakkında nazil olduğuna dair müfessirimiz soru sorar. Cevâben “Bu âyet bir sebebe binaen nazil olmuştur. O da bir müslümanın Hz. Peygamber'den (sav) müşriklerden musâfaha yapan bir kadın ile evlenmek için izin istemesidir. Allah bu âyeti indirmiş ve müminlerin onlarla evlenmelerini haram kılmıştır. Onlarla sadece zina edenler ya da müşrikler evlenebilir.”

Burada müellifimiz bu nüzûl sebebi için bir râvi ismi belirtmemiştir. Sadece **قيل** diyerek nüzûl sebebini isnadsız bırakmıştır.³⁶⁸

Yine bir sonraki âyette yer alan **وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ**

(Namuslu kadınlara zina esnasında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere)³⁶⁹ hükmünün Hz. Âişe (ra) hakkında nazil olduğunu söyleyen Dahhâk'ın görüşüne yer verir.³⁷⁰

Yine Alak Sûresi'nde geçen **فَالْيَدِيعُ نَادِيهِ**³⁷¹ âyetinin nüzûl sebebi hakkında şöyle demiştir. “Bu âyetin İbn Abbâs'tan Ebû Cehil hakkında nazil olduğu rivâyet edilmiştir.³⁷² Hz. Peygamber (sav) “Ben seni burada namaz kılmaktan men etmedim mi?” deyince Hz. Peygamber (sav) Ona çıkmış ve Ebû Cehil “Ben vadinin en çevresi olanıyım.” demiştir.³⁷³

Bu örnekte de görüleceği üzere İbn Fûrek sadece İbn Abbâs ismini zikretmiş aradaki senet zincirine yer vermemiştir.

³⁶⁷ Nûr 24/3.

³⁶⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 8a; es-Süyûtî, **Esbâbu'n-Nüzûl**, s. 181.

³⁶⁹ Nûr 24/4.

³⁷⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 8a.

³⁷¹ Alak 96/17.

³⁷² es-Süyûtî, **Esbâbu'n-Nüzûl**, s.300.

³⁷³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 219a.

Diğer bir örnek Furkân Sûresi'nde bulunmaktadır. Bu Sûrenin tefsirinin ilk meselesinde وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا (İnkâr edenler: "Bu Kur'ân uydurmadır, ona başka bir topluluk yardım etmiştir" diyerek haksız ve asılsız bir söz uydurdular)³⁷⁴ âyetinin tefsirini yaparken وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ وَقَوْمٌ آخَرُونَ (Ona başka kimseler yardım etmektedirler) ibaresi hakkında şu soruyu sorar: "Bu âyette kasdettikleri kavim kimlerdir?" Cevabında şöyle der. "Mücâhid'den onların Yahûdiler olduğu³⁷⁵ Hasan'dan da Ubeyd b. Hadr'olduğu nakledilmiştir. Bu kişi cahiliye döneminde bir kâhin idi."³⁷⁶

Bu örnekte de müfessirimiz âyetin ne hakkında nüzûl ettiği konusunda Mücâhid ve Hasanü'l-Basrî'nin kavillerini tercih etmiştir. Yine âdeti olduğu üzere kavillerin senet zincirlerini zikretmemiştir.

Nûr Sûresi'nde ifk olayı hakkında nüzûl sebebinden bahseder. Konunun önemine binâen detaylı bilgi verir.

"İfk olayının sebebi şöyledir: Müminlerin Annesi Hz. Aişe (ra) Mustalık Gazvesinde Hz. Peygamber (sav) ile beraberdi. İhtiyaç görmek için uzaklaştı. Geri döndü. Kendisi hevdecin üzerinde zannedilerek hevdec devenin üzerine koyuldu. Hz. Aişe (ra) yerine döndüğünde onların gitmiş olduklarını fark etti. Safvân b. el-Muattal es-Sülemî ez-Zekvânî ordunun arkasından geliyordu. Yanına uğradı ve Onu tanıyınca kendisine devesini verdi. Orduya gelinceye kadar onu getirdi. Daha sonra orduya ulaşınca oraya indiler.³⁷⁷ Hz. Aişe (ra)'dan Zührî rivâyet etmiştir."³⁷⁸

Genel olarak gördüğümüz kadarıyla zaten az diyebileceğimiz miktarda değindiği nüzûl sebeplerinde İbn Abbâs, Mücâhid, İkrime ve Dahhâk gibi isimleri referans almıştır.

³⁷⁴ Furkan 25/4.

³⁷⁵ Mücâhid, a.g.e., s.180.

³⁷⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 16b.

³⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., C.VIII, s.2539.

³⁷⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 9b.

3.3. NÂSİH MENSÛH

Tefsir ilminde önemli bir konu olan nesih tefsir tarihi boyunca üzerinde farklı görüşlerin dile getirildiği bir meseledir. Burada bu tartışmalara girmeden kısaca neshin ne olduğu ve ıstılahi manada nasıl kullanıldığı ve bu ilmin önemi hakkında bilgi verdikten sonra İbn Fûrek'in nesih konusuna nasıl yaklaştığını gözlemleyeceğiz.

Kur'ânın tefsirini yapmak isteyen bir müfessirin bilmesi gereken ilimlerden birisi nesh ilmidir. Müfessir bu ilme vakıf olmadan tefsire yanaşmamalıdır. Zira Hz. Ali bir kıssacıya “Nâsîh mensûh ilmini biliyor musun? diye sorup hayır cevabını alınca “hem kendini hem de başkalarını helak ettin.” demiştir.³⁷⁹

Nesih kelimesinin lügatteki anlamı “izale etme, değiştirme” gibi anlamlara gelmektedir.³⁸⁰ İstılâhî anlamı ise bir hükmün geçerliliğini başka bir hüküm ile kaldırmaktır. Diğer bir tabirle daha önce gelen bir vahyin hükmünü daha sonra gelen bir vahiy ile ortadan kaldırmaya nesih denir.³⁸¹

Bir şeriatın kendinden önceki bir şeriatın bazı hükümlerini ortadan kaldırmasının aklen câiz olduğu konusunda İslâm bilginleri arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Fakat Kur'ân içerisinde neshin varlığı hakkında tefsir tarihi boyunca tartışmalar süre gelmiştir.³⁸²

Müfessirimiz sık olmamakla birlikte tefsiri esnasında nasih-mensuh konusuna değinmiştir. Bir müfessir için kaçınılmaz bir ilim olan nasih-mensuh konusunda müfessirimiz Kur'ân'da mensuh âyetler bulunduğuna kâildir. Bu görüşünü tefsirinde yansıtmıştır. Ancak araştırma esnasında farkettiğimiz bir husus şudur: Tefsirin geneli esas alınır; nesih konusunda detaylı bilgi bulunmamakta ve bu konuda fazla örneklerle rastlanılmamaktadır.

Nâsîh ve mensûh âyetlere değinirken müfessirimizin, çoğu zaman olduğu gibi kavilleri sahipsiz bıraktığını görürüz.

³⁷⁹ ez-Zerkeşî, a.g.e., s.347.

³⁸⁰ el-Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. IV, s. 215.

³⁸¹ ez-Zerkeşî, a.g.e., s.348.

³⁸² Konu ile ilgili detay için bkz: Çetin, Abdurrahman, “Nesih”, DİA, C. XXXII, s.580.

Mesela; ³⁸³ فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ âyetinin Ahzâb Sûresi'nde yer alan (Ey iman edenler! Sizin zamanınızı gözetlemeksizin, bir yemeğe davet edilmedikçe, Peygamber'in evlerine girmeyin. Ancak davet edildiğiniz vakit girin)³⁸⁴ âyeti ile nesh edildiğini **قيل** kaydı ile belirtir. Burada müfessirimiz bu âyetin mensuh olduğu görüşünü isnadsız bırakmıştır.

Mesela; Nûr Sûresi'nde yer alan **الرَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ** (Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkası ile evlenmez; zina eden kadınla da ancak zina eden veya müşrik olan erkek evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır)³⁸⁵ âyetinin **وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ**³⁸⁶ âyeti ile nesh edildiğini söyleyen Saîd b. Müseyyib'in görüşüne³⁸⁷ yer vermiştir.³⁸⁸

Yine Gâşiyeye Sûresi'ndeki **إِلَّا مَنْ تَوَلَّىٰ وَكُفِّرَ** (Ancak yüz çevirir inkâr ederse)³⁸⁹ âyetin mensuh olup olmadığı yönündeki bir soruya cevâben “Bu, cihad farz olmadan öncedir. Daha sonra nesh olmuştur” diye **cevap** vermiş ve bu kavlin **قيل** diyerek sahibini belirtmemiştir.³⁹⁰

³⁸³ Nûr 24/61.

³⁸⁴ Ahzâb 33/53.

³⁸⁵ Nûr 24/3.

³⁸⁶ Nûr 24/32.

³⁸⁷ İbnu'l-Cevzî Cemâluddîn Ebu'l-Ferac Abdurrahmân, **el-Musaffâ bi elfi Ehli'r-Rusûh min ilmi'n-Nâsih ve'l-Mensûh**, tah: Hâtem Sâlih Dâmin, 1. baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1405/1983, s.45.

³⁸⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 8a.

³⁸⁹ Gâşiyeye 88/23.

³⁹⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 213a.

3.4. MÜŞKİLU'L-KUR'ÂN

Arapça'daki müşkil (مشكل) kelimesi أشكل fiilinin ismi fâilidir. أمور أشكال ibâresi “karışık işler” anlamındadır.³⁹¹ Dolayısı ile bu kelimenin temelinde, “bazı işlerin insana karışık ve anlaşılmaz gelmesi” anlamı bulunmaktadır.³⁹²

Tefsir ilminde kullanılan bir terim olarak Müşkilu'l-Kur'ân ise Kur'ân ayetleri arasında ilk bakışta var gibi görünen çelişki/tenâkuz ve farklılık/ihtilaf durumunu inceleyen Kur'ân ilmini ifade etmektedir.³⁹³

Aslında Allah kelâmında birbiri ile örtüşmeyen, çelişki içerisinde olan âyetlerin varlığı söz konusu olamaz. Nitekim “Hala Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı.”³⁹⁴ âyeti böyle bir durumun asla Kur'an'da bulunamayacağını belirtmektedir.

Müşkilu'l-Kur'an alanında müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bu sahada ilk bilgiler İbn Abbâs ve diğerlerinden nakledilmiştir.³⁹⁵

Müfessirimiz İbn Fûrek Müşkilu'l-Kur'ân konusuna son derece önem vermiştir. Nerede ise her bir mesele içerisinde manasında ya da i'râbında işkal bulduğu bir yada birkaç âyete değinir. Bu müşkillerin izahında çoğu zaman kendi görüşüne yer verdiği görülür.

Aslında İbn Fûrek'in tefsirinde birçok müşkil âyetleri ele alması, konulara problem çözme amaçlı yaklaşması, kendi tefsir anlayışı hakkında bize bilgiler vermektedir. Tefsirini büyük ölçüde bu maksatla yazdığı kanaatimizdir. O dönemde var olan ya da var olma ihtimali bulunan problemlere özellikle değinmiştir.

³⁹¹ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el- Ensârî, **Lisânu'l-Arab**, tahkik: Abdullâh Alî el-Kebîr – Muhammed Ahmed Hasbullah – Hâşim Muhammed eş- Şâzelî, Dâru'l-Maârif, Kâhire, ty.. C.IV, s.2310.

³⁹² Kiraz Celil, **Şerif Murtazâ'nın Emâlî'sinde Kur'ân Müşkilleri ve Müteşâbihleri**, Emin Yayınları, Bursa, 2010, s. 13

³⁹³ Cerrahoğlu İsmail, **Tefsir Usûlü**, TDV Y., 8. Baskı, Ankara, 1991, s. 179.

³⁹⁴ en- Nisa 4/82.

³⁹⁵ Zerkeşi, a.g.e., C.II, s.176.

3.4.1. Nahiv İle İlgili Müşkilerin İzahı

Şuarâ Sûresi'nde yer alan **إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ** âyetinde nahiv yönünden izah edilmesi gereken bir durum bulunmaktadır. Zira **إِنَّا** kelimesi tesniye ifade ettiği halde haberi müfret yani **رسول** şeklinde gelmiştir. Bu konuda İbn Fûrek bunun nasıl câiz olabileceğini sorar ve cevabında onların her birinin âlemlerin rabbinin elçisi olduğunu bu durumda câiz olabileceğini, ayrıca **رسول** kelimesinin çoğul anlamında kullanılabilirdiğini belirtir. Bunlar kendi görüşlerini yansıtmaktadır. Buna ilave olarak **قيل** diyerek **رسول** kelimesinin burada mastar konumunda olduğunu bu durumda da câiz olduğunu nakleder.³⁹⁶

Buna benzer bir izaha yine Şuarâ Sûresi'nin son âyetlerinde rastlamaktayız. Burada da İbn Fûrek **فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي** (onlar benim düşmanım)³⁹⁷ âyetinde **عدو** kelimesinin müfret sîgası şeklinde gelmesine dikkat çekerek bunun nasıl câiz olabileceğini sorar. Sûrenin başında vermiş olduğu cevaba çok yakın bir cevap vererek sıfatın mastar, mastarın da sıfat yerinde kullanılabilirdiğini ifade eder.³⁹⁸

Yine bir başka sûrede **فَرَأَىٰ إِلَىٰ آلِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ** (Yavaşça putlarının yanına vardı. 'Yemiyor musunuz? Neden konuşmuyorsunuz?' dedi)³⁹⁹ âyetinde geçen **آلهة** kelimesinin cemi sigasında gelmesinin nasıl câiz olabileceğini sorar. Zira onların **ilah** diye uydurdukları şeyin aslı ve hakikati yoktur. Hakikatı olmayan bir şeyin çoğul olarak zikredilmesi nasıl mümkün olabilir. Bu da İbn Fûrek'e göre açıklanması gereken bir müşkildir. Buna dair sorduğu sorunun cevabında bunun **fâsit bir tevehhüm** olduğuna işaret ederek anlaşılan fasit bir vehim hususunda çoğul sigasının zikredilebileceği

³⁹⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 24b.

³⁹⁷ Şuarâ 26/77.

³⁹⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 27b.

³⁹⁹ Sâffât 37/91.

kanaatini taşır. Ayrıca tekrar sorduğu bu soruya cevâben âyetin takdirinin şu şekilde olabileceğini ifade eder: “onların ilahlar diyerek çağırdıkları şeylere”⁴⁰⁰

Yine bir ismin adedi ile ilgili bir müşkilin izahında bulunurken, Kur’ân ile istişhatta bulunur ve bunun benzerinin başka âyetlerde de bulunabileceğine işaret eder.

Mesela **وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ** (Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte kötülükten sakınanlar onlardır)⁴⁰¹ âyetinde cümle bir isim cümlesidir. Müptedası olan **الَّذِي** ism-i mevsulu müfret iken haberî olan **أُولَئِكَ** cemi gelmiştir. Dil açısından izah edilmesi gereken bir müşkil olarak karşımıza çıkan bu konuda İbn Fûrek şöyle bir izahta bulunur. “Burada lafız mahreç olarak müfrettir. Cins ifade etmesi ile de manası cemidir. **إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ** (Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler müstesnadır)⁴⁰² âyetinde olduğu gibi.”

Görüldüğü gibi İbn Fûrek burada nahiv konusunda bir müşkilin izahında Kur’ân ile istişhatta bulunmuştur. Fakat bu konunun bir delilinin Arapça bir kaynaktan da getirilme ihtiyacını hissederek bununla yetinmeyip şu beyti örnek olarak zikreder.

فَإِنَّ الَّذِي حَانَتْ بَفَلَجٍ دِمَاؤُهُمْ هُمُ الْقَوْمُ كُلُّ الْقَوْمِ يَا أُمَّ خَالِدٍ

Bu beyitte **إِنَّ** nin ismi olan **الَّذِي** ism-i mevsulü müfret iken haberî olan **هم** cemi getirilmiştir. Burada İbn Fûrek’in Arap Dilinden getirdiği örnek âyette ki kullanım ile bire bir örtüşmektedir.⁴⁰³

Bir başka açıdan Kur’ân’da yer alan müşkil âyetlerle ilgili olarak örnek verecek olursak Müddesir Sûresi’nde yer alan **ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا** (Tek olarak yarattığım, kimseyi bana bırak)⁴⁰⁴ âyeti gösterilebilir. Burada “Allah’ın irade ettiği kimseden onu

⁴⁰⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 88b.

⁴⁰¹ Zümer 39/33.

⁴⁰² Asr 103/2.

⁴⁰³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 100a.

⁴⁰⁴ Müddesir 74/11.

menedecek bir şeyin olması câiz değilken “ذُرِّي” (beni bırak) nasıl uygun düşer” diyerek soru sorar. Cevabında “Tehdit anlamında Allah için böyle bir sıfatın kullanılması câizdir. Böyle diyenin durumu şuna benzer: “Onu bana bırak. Ben onu cezalandırmak için yeterim.”⁴⁰⁵

Diğer bir örnek ise, Secde Sûresi’nde yer alan **أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ** (“Onu uydurdu” mu diyorlar? Halbuki bu, senden önce kendilerine bir uyarıcı ulaşmamış bir toplumu, belki yola gelirler diye uyarman için Rabbinden gelen bir gerçektir)⁴⁰⁶ âyetinin başında yer alan **أَمْ** “yoksa” atıf harfidir. Nahiv kaidelerine göre bu **أَمْ** kendinden önce bulunan bir istifhamdan sonra gelebilir. Halbuki burada bir istifham söz konusu değildir. Haliyle bu izah edilmesi gereken bir durumdur. İbn Fûrek bununla ilgili sorusunu sorar ve şöyle bir açıklamada bulunur: “Eğer münkatı’ olarak geldi ise manası **بَلْ** olur , istifham anlamında elif, muâdele durumunda ise istifhamla beraber **أَوْ** anlamında kullanılır.”⁴⁰⁷

3.4.2. Peygamberlere Ait Konularda Müşkillerin İzahı

Müşkilü’l-Kur’ân ilmi içerisinde yer alan diğer bir konuda Kur’ân’da peygamberlere ait bazı ifadelerin, peygamberlik müessesesi açısından bazı zâhirî çelişkiler içermesidir.

Bunun bir örneği İbrahim (as)’in babası için istiğfar etmesi örneğidir. Babası küfür içerisinde yaşamakta idi. İbrahim (as) kendisi için istiğfar etmişti. Bu durum tefsir ilmi açısından izah edilmesi gereken müşkil bir durumdur. İbn Fûrek; bunun sorusunu “bu dua nasıl câiz olabilir” diyerek sorar ve cevabında babasının küfür üzere öleceğini

⁴⁰⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 193a.

⁴⁰⁶ Secde 32/3.

⁴⁰⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 65a.

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ إِلاَّ عَنْ مَوْعِدَةٍ (İbrahim'in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne var ki, onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz ki İbrahim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi.)⁴⁰⁸ âyetini zikreder.⁴⁰⁹

Diğer bir örnek ise Kasas Sûresi'nde Mûsâ (as) ile ilgili olarak zikredilen kavminden olmayan birini Mûsâ (as)'ın öldürmesi olayıdır. Burada Mûsâ (A.S) ile ilgili bir günah söz konusu olmadığı halde Mûsâ (as) **هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ** diyerek söz konusu olayın “şeytan işi” olduğunu belirtir. Bu da önceki konu gibi izaha muhtaç bir durumdur. İbn Fûrek konuya ilişkin sorusunu sorar ve der: “Cezayı mûcîb bir durum olmadığı halde neden eylemin bir şeytan işi olduğunu söyledi.” Cevâben “Mûsâ (as) bu fiili terk etmenin onu işlemekten daha hayırlı olduğunu düşündü ve daha iyi olan bir işi terk ettiği için kendini düşük gördü ve **رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي** (Musa: Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim. Beni bağışla)⁴¹⁰ dedi.⁴¹¹

Bir diğer örnek ise Sâd Sûresi'nde geçmektedir. Bu sûrede Süleyman (as) **قَالَ** **رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ** (Süleyman: Rabbim! Beni bağışla; bana, benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlük ver. Şüphesiz sen, daima bağışta bulunansın, dedi.)⁴¹² diyerek rabbinden kendinden sonra kimseye verilmeyecek bir saltanat istemektedir. Bu ise zâhiren peygambere yakışmayacak bir durumdur. Görünüşte kıskançlığı ifade eden, aynı zamanda dünyevî bir arzuyu hissettiren bir davranıştır. İbn Fûrek bu konuyu bir müşkil olarak değerlendirerek bunun nasıl câiz olabileceğini sorar ve cevabında şöyle der: “Bu,

⁴⁰⁸ Tevbe 9/114.

⁴⁰⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 28a.

⁴¹⁰ Kasas 28/16.

⁴¹¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 44a.

⁴¹² Sâd 38/35.

dünyevî bir istek değildir. Burada Süleyman (as) Allah'ın nimetini izhar edebilme arzusu taşımaktadır. Ve bununla onun dinine davet etme isteği barındırmaktadır. Kendinden sonrakilere bu saltanatın verilmemesini arzu etmesi ise bunun sadece kendisine tahsis edilmiş bir mucize olmasını istediğindedir. Zira bu mucize rabbi nezdinde ki konumunu ifade edecektir.⁴¹³

Peygamberlere ait konularda müşkil gördüğü âyetlere dair bir örneğe Zümer Sûresi'nde rastladık. Bu sûrede Hz. İbrahim'in (as) **وَأْمُرْتُ لِأَنَّ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ** (Müslümanların ilki olma konusunda emrolundum)⁴¹⁴ âyeti ile ilgili olarak şöyle bir soru sorar. “Kendinden önce başka Müslümanlar olduğu halde ilk Müslüman olmayı istemesi nasıl câiz olabilir?” Bu soruya cevâben şöyle der. “Kendinden önce Müslümanlar olmasına rağmen Müslümanların ilki olmayı istemesi câizdir. Çünkü o annesinden doğan ilk Müslümandır.”⁴¹⁵

Nûh Sûresi'nde buna benzer bir örneğe rastladık. Bu sûrede Nûh (as) Allah'a kavmi hakkında niyazda bulunurken **وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا** (Onlar ancak günahkâr ve kâfirler doğururlar)⁴¹⁶ demiştir. Burada İbn Fûrek şu soruyu sorar. “Onları bu şekilde nitelenmek nasıl câiz olur?” cevabında şöyle der. “Bu şekilde söylenmesi câizdir. Çünkü bu ifade onların imkân bulurlarsa ileride bulunacakları hali haber vermek içindir. Sanki şöyle denmektedir. “Onlar ancak, bülüğa erdikleri zaman inkâr edecekleri doğururlar.”⁴¹⁷

3.4.3. Diğer Müşkil Konularda İzahı

Genelde âyetler arasındaki zâhirî çelişkiler diye tarif edilen Müşkil'u-l Kur'ân bahsi hemen hemen her müfessirin dikkat ettiği bir husustur. İbn Fûrek'te bu konuda titiz davranmış, müfessirler arasında farklı görüşlere sebep olan zâhirî çelişkili olan âyetlere değinmiştir.

⁴¹³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 95b.

⁴¹⁴ Zümer 39/12.

⁴¹⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 98b.

⁴¹⁶ Nuh 71/27.

⁴¹⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 189a.

Mesela; Mürselat Sûresi'nde هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ (Bu, konuşamayacakları gündür)⁴¹⁸ âyeti ile قَالُوا رَبَّنَا أَمَتْنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ (Onlar: "Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz de suçlarımızı itiraf ettik, bir daha çıkmaya yol var mıdır?" derler)⁴¹⁹ âyetleri arasındaki zâhirî çelişkinin nasıl izah edilebileceği ile ilgili soruyu sorarak şöyle cevap verir." O gün için farklı durumlar vardır. Bunların bir kısmında insanlar gördükleri şeylerin karşısında korkudan konuşamazlar, diğer bir kısmında ise dilleri çözülür ve konuşabilirler⁴²⁰ diyerek muasırı olan Şerif Murtazâ⁴²¹'nin görüşüne katılmayıp İbn Kuteybe'nin görüşünü⁴²² benimsemiştir.

Yine müfessirler arasında farklı görüşlere sebep olan بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ (Hangi günahından ötürü öldürüldü?)⁴²³ âyetinin tefsirinde "Bu çocuğun katilini ayıplamak ve kınamak için sorulmuş bir sualdir. Bu ise, çocuğun kendisine yapılmış bir sorgulamadan daha belîğdir. Çünkü bu, ancak kişiye, ne suç olursa olsun bir suç işlemesi ve onun suçunun olmadığı ortaya çıkınca konunun onu öldürene dönmesi ile uygun olur." diyerek Şerif Murtazâ⁴²⁴ ve Ferrâ⁴²⁵'nin da zikrettiği görüşü dile getirmiştir. Bu âyetin müşkil olma sebebi; günâhı olmadan diri diri gömülerek öldürülen masum bir kız çocuğunun muhasebeye, sorgu suale tâbi olmadığı halde, kendisine hangi günâhından öldürüldüğüne dair bir soru sorulmasıdır.⁴²⁶

⁴¹⁸ Mürselât 77/35.

⁴¹⁹ Gâfir 40/11.

⁴²⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 200a.

⁴²¹ Eş-Şerif el-Murtazâ, Alemü'l-Hüdâ Zü'l-Mecdeyn Ebu'l-Kâsım Alî b. el Huseyn el-Müsevî el-Alevî, **Emâli'l-Murtezâ**, tah: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1425/2004, C.I, s.407.

⁴²² İbn Kuteybe, a.g.e., s.65-67.

⁴²³ Tekvîr 81/9.

⁴²⁴ eş-Şerif el-Murtazâ, a.g.e., C.II, s. 240.

⁴²⁵ El-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullâh ed-Deylemî, **Meâni'l-Kur'ân**, Âlemü'l-Küttüb, Beyrut, 1403/1983, C.III, s. 241.

⁴²⁶ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 206a.

3.4.4. Bazı Müşkillerin İzahında Kaviller İle Yetinmesi

İbn Fûrek bazen kendince müşkil bulduğu hususların çözümüne giderken kavillerle başvurur. Bu kaviller ile yetindiği görülür. Mesela **طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ** (Tomurcukları, sanki şeytanların başları gibidir)⁴²⁷ âyetinin tefsirinde “Bir şey, hiç görülmemiş olan bir şeye nasıl teşbih edilebilir” diyerek sorduğu suale cevâben bu konuda söylenmiş üç kavli zikrederek onlarla yetinir. Burada kavillerin sahibini belirtmemiştir.

“Birincisi: Onun yüzünün çirkinliği dünyamızda tasvir edilmiştir. Bu yüzden çirkin bulunan bir şey için “o sanki şeytan gibidir” denilir.⁴²⁸

İkincisi: Arapların “**şeytan**” diye isimlendirdikleri bir yılanın başına benzetilmiştir.

Üçüncüsü: “**şeytanların başları**” olarak bilinen bir bitkiye benzetilmiştir.

Ayrıca, burada İbn Fûrek, konu ile ilgili İmruu'l-Kays'a ait bir beyite yer verir. Bu beyitte İmruu'l-Kays gerçekten varlığı bulunmayan şeyler ile teşbihte bulunmaktadır.⁴²⁹

Yine bu konuda bir başka örneğe Naziât Sûresi'nde rastlamaktayız. Bu sûre'nin başında yer alan **والنَّازِعَاتِ** (Söküp çıkaranlara, andolsun)⁴³⁰ âyetinin tefsirinde “Kulların Allah'tan başkası adına yemin etmesi nehyedilmiş iken Allah'ın kendinden başkası ile yemin etmesi neden câiz olmuştur?” diyerek bir soru sorar. Bu sorunun cevabında bazı kelâmcıların bu konuda ki görüşlerini zikreder. Kendilerinden “ehl-i nazar” diyerek bahseder. Onların görüşlerini zikretmekle yetinir ve der:” Bazı kelâmcılar bu konuda şöyle demişlerdir: “-Bu şeylerin rabbi adına yemin ediyorum- manası taşımaktadır. Sanki kişi şöyle der: söküp çıkaranların rabbine yemin ederim.” Şöyle de denmiştir. “Allah, bunlardaki ibret durumuna dikkat çekmek için bunlar ile kasem etmiştir. Zira

⁴²⁷ Saffat 37/65.

⁴²⁸ et-Taberî, a.g.e., C.XIX, s. 553.

⁴²⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 87b.

⁴³⁰ Nâziât 79/1.

kasem, kasem edilen şeyin büyüklüğüne delâlet etmektedir. Kullarını dilediği şeyle ibadet ettirmek için bundan kullarını yasaklaması câizdir.”⁴³¹

3.5. ĞARÎBU’L-KUR’ÂN

Sözlükte, “kavimden olmayan” anlamına gelen⁴³² garib kelimesi, ıstılahta Kur’ân’daki ve hadîslerdeki yabancı kelimeler için kullanılan bir terimdir.⁴³³

İbn Fûrek; Kur’ân’da bulunan garîb kelimelerin ne anlama geldiğini tefsir etmiştir. Buna dair örneklere sıkça rastlanmaktadır. Çalışmamızın önceki aşamalarında bahsettiğimiz gibi müfessirimizin tefsiri, en çok kelimeler üzerinden gitmektedir. Kelime odaklı bir tefsir olması, esere bir bakıma Ğaribu’l-Kur’ân eseri olma özelliği vermektedir.

İbn Fûrek’in tefsirinde değindiği ğarîb kelimeler ve verdiği anlamlara dair bir tablo oluşturmanın daha uygun olacağını kanaatindeyiz. İbn Kuteybe’nin Tefsîru Ğarîbi’l-Kur’ân adlı eserinde incelediği kelimeleri referans alınacaktır.

KELİME	İBN KUTEYBE’NİN VERDİĞİ ANLAM	İBN FÛREK’İN VERDİĞİ ANLAM
اللغو	باطل الكلام و المزاح. ⁴³⁴ (Bâtıl söz ve mizah.)	الفعل الذي لا فائدة فيه يعتد بها ⁴³⁵ (Güvenilecek bir faydası olmayan fiil.)
السببات	راحة لأبدانكم. ⁴³⁶ (Vücutlarınız için bir rahatlama.)	قطع العمل للراحة. ⁴³⁷ (Rahatlamak için işi kesmek.)
كواعب	نساء قد كعبت ثديهن. ⁴³⁸ (Göğüsleri tomurcuklanmış kadınlar.)	الجارية نهد ثديها. ⁴³⁹ (Göğsü iri olan câriye.)

⁴³¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 202b.

⁴³² El Mu’cemu’l-Vasît, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, s.647.

⁴³³ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 151.

⁴³⁴ İbn Kuteybe, Tefsîru Ğarîbi’l-Kur’ân, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1978, s. 296.

⁴³⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 1b.

⁴³⁶ İbn Kuteybe, a.g.e., s.508.

⁴³⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 201a.

⁴³⁸ İbn Kuteybe, a.g.e., s.510.

⁴³⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 202a.

الضرب	نبت بالحجاز. ⁴⁴⁰ (Hicaz'da bir bitki.)	نبت تأكله الإبل تضر ولا تنفع. ⁴⁴¹ (Devenin yediği, zararı olan, fayda vermeyen bir bitki.)
ذي الذكر	ذي الشرف. ⁴⁴² (Şeref sahibi.)	البيان والبرهان المؤدي إلى الحق ، الهادي إلى الرشيد. ⁴⁴³ (Hakka götüren bürhan ve beyan sahibi ve doğru yola götüren hidayet edici.)

3.6. HURÛF-U MUKATTA'A

Bu konuda müfessirimiz başlangıcı hurûf-u mukattaa' olan sûrelerden sadece bir kaç tanesinde konu ile ilgili açıklamada bulunmuştur. Diğerlerinde bu harflerin ne manaya geldiğine değinmemiş hatta hiç bahsetmemiştir.

Müfessirler arasında genel bir yaklaşım olarak gördüğümüz bir konunun İbn Fûrek tarafından da yöntem olarak benimsendiği ihtimaller arasında bulunmaktadır. O da şudur: Müfessirlerin bir kısmı Bakara Sûresi'nde yer alan **الم** harfleri ile ilgili oldukça detaylı açıklamalarda bulunur. Konu ile ilgili görüşleri ya da görüş ayrılıklarına değindikten sonra müfessir ilgili âyetler çerçevesinde kendi görüşünü ya da tercih ettiği görüşü belirtir. Hurûf-u Mukattaa ile ilgili diğer sûrelerde "Bu konu ile ilgili daha önce tefsir yapılmıştır" diyerek okuyucuya Bakara Sûresi'ne müracaat etmesi istenir. Mesela; İbn Kesîr Bakara Sûresi'nin ilk ayeti olan **الم** harfleri için yaklaşık dört sayfa tefsir yapmıştır.⁴⁴⁴ Bu dört sayfa içerisinde müfessir, hem bu sûrede zikredilen harfler hem de diğer sûrelerde geçecek olan harfler için genel olarak bilgi vermiştir. Bu konuda daha önce söylenmiş olan bilgilere yer verir ve kendi görüşünü aktarır. Ancak bir sonraki

⁴⁴⁰ İbn Kuteybe, a.g.e., s.525.

⁴⁴¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 212b.

⁴⁴² İbn Kuteybe, a.g.e., s.376.

⁴⁴³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 92b.

⁴⁴⁴ İbn Kesîr, a.g.e., C. I, s.3.

sûre olan Âlu İmrân Sûresi'nde müfessir “Bu konu ile ilgili açıklama Bakara Sûresi'nde yapılmıştır” diyerek tekrar bir tefsirde bulunmaz.⁴⁴⁵

Aynı yaklaşımı Zemahşerî tefsiri Keşşâf'ta da görmekteyiz. Bu tefsirde Zemahşerî Bakara Sûresi'nin ilk ayetleri olan **الم** hakkında uzunca bilgi verirken⁴⁴⁶ bir sonraki sûrede yere alan **الم** hakkında hiç konuşmamıştır.⁴⁴⁷

Müfessirimiz söz konusu yöntemi uygulamış, muhtemelen tefsirin birinci cildinde **Hurûf-u Mukatta'a** ile ilgili bilgi verdiği için, elimizdeki üçüncü cildde yer alan Hurûf-u Mukatta'a ile ilgili yeterli tefsirde bulunmamıştır. Örneğin; Nûn Sûresi'nin başlangıcı olan **ن** harfi hakkında hiçbir açıklamada bulunmamıştır.⁴⁴⁸ Diğer bir örnek;

حم harfleri ile başlayan Ahkâf Sûresi'nde İbn Fûrek, bu harfler hakkında hiçbir tefsirde bulunmamıştır.⁴⁴⁹

Mushaf sırasına göre Mu'minûn Sûresi'nden sonra ikinci sûre olan Şuarâ Sûresi'nin ilk ayeti olan **طسم** hakkında şöyle bir soru sormuştur. “**طس** bir ayet kabul edilmediği halde **طسم** neden ayet kabul edilmiştir?”⁴⁵⁰ Müfessirimiz **طس** 'nin geçtiği sûrenin tefsirini yaparken orada bu konuya değinmemiştir.

Aynı mahiyette diğer bir soruyu Yâsîn Sûresi'nde sormuştur. Soru dikkat çekicidir. **طس** bir ayet kabul edilmemiş iken **يس** neden ayet kabul edilmiştir.⁴⁵¹

⁴⁴⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. I, s.343.

⁴⁴⁶ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl**, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1428/2008, C.I, 76.

⁴⁴⁷ Zemahşerî, a.g.e., C. I, s.76.

⁴⁴⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 181b.

⁴⁴⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 132a.

⁴⁵⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 23a.

⁴⁵¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 80a.

Kâf Sûresi adını aldığı ق harfi ile başlamaktadır. İbn Fûrek; bu harfin ne anlama gelebileceği ile ilgili muhtelif kavillere yer vermiştir. “Bir görüşe göre ق yeryüzünü kuşatan bir dağdır. Diğer bir görüşe göre sûrenin ismidir.”⁴⁵²

Görüldüğü kadarıyla tefsirin üçüncü cildinde bu konuda müfessirimizi ilgilendiren tek husus, bu harflerin bir kısmının âyet kabul edilip diğer bir kısmının âyet kabul edilmemesi olmuştur.

3.7. KUR'ÂN'DAKİ TEKRARLAR

Kur'ân'daki dikkat çeken meziyetlerden bir tanesi de içerisinde bazı ayetlerin önemli maksatlar için tekrar edilmesidir. İbn Fûrek, tefsirinde aynı sûre içerisinde bulunan âyet tekrarlarına değinmiş ve bu konu sorduğu sorular arasında yer almıştır.

Mesela Mürselât Sûresi'nde وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (O gün yalancılara yazıklar olsun.)⁴⁵³ âyeti sekiz defa tekrar edilmektedir. Bu tekrarların neden yapıldığını sorar. Cevâben şöyle bir kavile yer verir ve der: “Buradaki tekrar manada bir tekrar değildir. Çünkü manası “Âyetin kendinden önceki kısmını yalanlayanlara o gün yazıklar olsun” şeklindedir.”⁴⁵⁴

Yine Rahman Sûresi'nde فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ âyetinin neden tekrar edildiğine dair sorduğu sorunun cevabında bu sûrede nimetlerin tekrar edildiğini dolayısı ile nimetin zikrinden sonra bu nimetleri takrir etmek için tekrar edildiğini belirtmiştir. Zira ilk nimetin takrîrini gerektiren ne ise ikinci nimetin takrîrini de gerektiren odur.⁴⁵⁵

Dikkat edilirse iki örnekte de müfessirimiz sûre içerisinde yapılan tekrarların lafzan bir tekrar olduğunu ancak mana için bir tekrar olmadığını ifade etmiştir.

⁴⁵² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 143a.

⁴⁵³ Mürselât 77/19,24,28,34,37,40,45.

⁴⁵⁴ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 200b.

⁴⁵⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 160b.

Bir diğerk örnek; Furkan Sûresi'nin tefsiri içerisinde yer almaktadır. Bu sûrede tekrar edilen **فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا** (Allah'tan korkun ve bana itaat edin)⁴⁵⁶ âyetinin neden tekrar edildiğini sorar. Buna cevap olarak yine yukarıdaki örneklerde olduğu gibi tekrarın mananın farklılığından ileri geldiğini belirtir.⁴⁵⁷

Yine Şuarâ Sûresi'nde tekrar edilen **إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ** (Şüphesiz bunlarda (Allah'ın kudretine) bir nişâne vardır; ama çoğu iman etmezler.)⁴⁵⁸ âyetlerinin neden tekrar edildiğine dair sorduğu soruya cevâben şöyle der: “Bir tekrar değildir. Zira bunların herbiri ayrı bir kıssadan bahsetmektedir. Manası ise şöyledir: “Firavun ve kavminden intikam almakta **Azîz** olan, Mûsâ (A.S) ve beraberinde olan İsrailoğullarına karşı da **Rahîm**dir.” Sonra, burada Nûh Kavmi'ne karşı onları yere batırmakla helâk ederek **Azîz** olan Allah, Nûh (A.S) ve gemide beraberinde olanları kurtarması ile **Rahîm**dir.”⁴⁵⁹

Diğerk bir örnek Muhammed Sûresi'ne tekrar edilen **وأصلح بهم** ifadesi hakkındadır. Bu ifade 2. ve 5. sûrelerde tekrar edilmiştir. Neden tekrar edildiğine dair sorduğu soruya cevâben şöyle der: “Tekrar edilmesi mananın farklılığından ileri gelmiştir. Birincisinde; dindeki durumlarının ıslâh edilmesinden, ikincisinde ise; cennette ıslah edilmesinden bahsedilmektedir. Birinci ıslâh cennet sebebi ile ikinci ıslah ise bizzat cennetin kendisidir.”⁴⁶⁰

Bir yerde İbn Fûrek aynı sûre içerisinde âyet ya da ifade söz konusu olmadığı halde “neden tekrar edilmiştir?” diyerek soru sorar ve cevabını verir. Sûre Teğâbün Sûresi'dir. Burada **له الحمد** ifadesi bir kere geçtiği halde “neden tekrar edilmiştir?” diyerek soru sormuş cevabında ise bunun mana farklılığından ileri geldiğini

⁴⁵⁶ Furkan 25/131.

⁴⁵⁷ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 29a.

⁴⁵⁸ Şuarâ 26/8,67,103,121,139,158,174,190.

⁴⁵⁹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 29b.

⁴⁶⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 134b.

belirtmiştir.⁴⁶¹ Halbuki bu sûrede ifade tekrarı söz konusu değildir. İbn Fûrek'in böyle bir soru sorması ve cevap vermesi, çalışmasında titiz davranmadığı fikrini vermektedir.

3.8. İ'câzu'l-Kur'ân

İ'câz kavramı sözlük olarak, “âciz bırakmak; karşısındakini, benzerini ortaya koyamaz hale getirmek, mu'cize olmak” anlamlarına gelmektedir.⁴⁶² İ'câzu'l-Kur'ân terimi ise, Kur'ân'ın, benzerini yapmaktan insanları aciz bırakmasını ifade etmektedir.⁴⁶³ Allah (c.c) her bir peygamberin elinde onu diğer insanlardan ayıran, insanı hayrete düşüren, benzerini getirmekten âciz bırakan mu'cizelerle göstermiştir. Ancak iki cihan serveri Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi; akılları düşünceye sevk eden, her dönemde delil olma hususiyeti taşıyan ve üzerinden uzun yıllar geçtiği halde mu'cizelik özelliğini koruyan ilahi bir mesejdir ki , o da Kur'ân'ı Kerim'dir.

Asırlardan beri âlimler, muarızlarının dahi bir benzerini getirmekten âciz kaldığı Kur'ân'ın meziyet ve özelliklerini göstermek için çok kıymetli eserler telif etmişler; Kur'ân'ın i'caz yönleri üzerinde durmuşlar ve farklı görüşler serdetmişlerdir.⁴⁶⁴ Bu konu hakkında müfessirimizin i'câzü'l-Kur'ân'a bakışını ve bu konudaki görüşünü tefsirinde görneye çalışacağız.

İbn Fûrek; tefsirinde Kur'ân'ın mucizelik yönlerine ara sıra dikkat çeker. Buralarda müfessirin mucizelik yönlerinden özellikle nazımdaki mucizeliğe işaret ettiği görülür.

Mesela Kevser Sûresi'nde bu konu üzerinde durur. Bu sûrede gördüğü mucizelik yönlerine değinir ve bu sûre ile ilgili sorduğu sorular arasında özellikle “Bu sûrenin kısalığı ile beraber mucizelik yönü nasıl olmaktadır?” sorusunu sorar ve şöyle cevap verir.

“Bu sûredeki mucizelik yönü şöyledir: fasılalarda (**âyetlerin son hareke ya da harfleri**) uyum, harflerin mahreçlerinin (**telaffuzlarının**) manaya uygun olması, hüsn-ü

⁴⁶¹ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 177a.

⁴⁶² Muallim Nâci, **İ'câz-ı Kur'ân**, Ümit Şimşek (sadeleştiren), İstanbul: Marifet Yayınları, 1997, s. 17.

⁴⁶³ Suat Yıldırım, **Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş**, 5. baskı, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005, s. 169.

⁴⁶⁴ Zerkeşî, age., s. 383.

te'lîfi ve mahreçlerin kolaylığıdır. Çünkü **فَصَلِّ لِرَبِّكَ** (Rabbin için namaz kıl!) **صل لنا** yani (bizim için namaz kıl!) demekten daha güzeldir. Zira naamzda rububiyet sıfatının belirtilmesi gerekmektedir. **وانحر** (kurban kes) **وانسكه** dan yani (Ona ibadet et!) demekten daha güzeldir. Çünkü husûsi olan bir iyilikten sonra umumi olan bir iyilik üstünedir. **الأبتر** (Soyu kesik) **الأخس** (Rezil)'den daha güzeldir. Zira o nefiste daha kinâyelidir. Bu az harfler birçok güzellikleri bir araya getirmiştir.”⁴⁶⁵

3.9. MÜCMEL- MÜBEYYEN

Mücmel müphem bir lafızdır. Ondan neyin kastedildiği anlaşılamaz. Mücmel olan âyette manalar açık bir şekilde belli değildir.⁴⁶⁶ Müfessir bu durumda müphem olan ayetin manasını açıklığa kavuşturmaya çalışır.

İbn Fûrek tefsiri sırasında bu tür manası müphem olan ayetlere açıklık getirmeye çalışır. Mesela; Fâtır Sûresi'nde yer alan **إليه يصعد الكلم الطيب**⁴⁶⁷ ayetinde yer alan **إليه** yani “**ona**” ifadesindeki zamirde “o”nun kim olduğu açık değildir. İbn Fûrek sorduğu sorular arasına bu konuyu da alarak şöyle bir soru sormuştur: “**إِيَّهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ**” ayetindeki zamir kime aittir.” Bu sorunun cevabında üç vecihe işaret etmiş fakat adeti olduğu üzere bu vecihlerden herhangi biri ile tercihte bulunmamıştır. Vu vecihler, birincisi: güzel söz yükseltir, ikincisi: güzel söz onu yükseltir, üçüncüsü: Allah onu yükseltir.⁴⁶⁸

Tekvîr Sûresi'nde geçen **عسعس** kelimesinin ne anlamda kullanıldığına dair İbn Abbâs ve Hz. Ali'nin kavilleri olan “Karanlığı ile arkasını dönüp gitti.” Hasan ve

⁴⁶⁵ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr.224b.

⁴⁶⁶ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 182.

⁴⁶⁷ Fâtır 35/10.

⁴⁶⁸ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 78a.

Mücâhid'in kavilleri olan "Karanlığı ile geldi." görüşlerine yer vermiştir. Mücmel kabul edilen⁴⁶⁹ bu kelimenin manası hakkında İbn Fûrek kendi görüşünü belirtmemiştir.⁴⁷⁰

3.10. FEVÂSILU'S-SUVER

Fâsıla; şiirdeki kâfiye ve seci' karinesi gibi âyetin son kelimesi olarak tarif edilmektedir.⁴⁷¹ Bu tarife göre şiirde ve nesirde olduğu gibi Kur'ân ayetlerinin bittiği yerlerde bir ses ahengi bulunmaktadır. İbn Fûrek az da olsa tefsiri esnasında bu özelliğin Kur'ân'da bulunduğunu kabul etmiş buna dair olan görüşlere yer vermiştir.

Ahzâb Sûresi'nde geçen **وَتُظَنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا** ayetindeki **الظُّنُونَا** kelimesinin sonunda ki "elif" harfinin, ayetlerin bittiği yerde, uyumu sağlamak amacı ile getirildiği yönündeki bir görüşe yer vermiştir.⁴⁷²

Yine aynı sûrede yer alan **وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا** ayeti hakkındada benzer bir görüşe yer vermiş, bunun maksat açısından şiirde ki kâfiyeye benzer olduğunu belirtmiştir.⁴⁷³

⁴⁶⁹ es-Süyûtî, **el-İtkân**, C.IV, s.1426.

⁴⁷⁰ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr.206a.

⁴⁷¹ es-Süyûtî, a.g.e., C.V, s. 1784.

⁴⁷² İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 68a.

⁴⁷³ İbn Fûrek, a.g.e., III, vr. 73a.

SONUÇ

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'den sonra onun talebelerinin talebeleri olan bir kuşağın en önemli sîmâlarından biri olan İbn Fûrek; sadece yaşadığı dönemde değil, kendinden sonraki uzun asırlarda da düşünceleri ile etkili olmuş bir isimdir.

İbn Fûrek'in ilmî birikiminin şu ya da bu alanda olduğunu söyleyebilmek zordur. Zira birçok alanda eser yazmış, bu eserler; o alanla ilgilenen kişiler tarafından olumlu ya da olumsuz eleştirilere tabi tutularak önemine işaret edilmiştir.

Ancak kendisinin kelâmi yönünün ağır bastığı açıktır. Eş'arîlik Mezhebi'nin görüşlerinin genel bir çerçevesini çizmekle, geniş bir coğrafyaya yayılan bu mezhebin taraftarları arasında önemli bir yere sahip olmuş ve görüşleri benimsenmiştir. Bu görüşleri arasında; üstâdı olan Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ve mezhebinin önemli bir temsilcisi olan Bâkîllânî ile farklı düşündüğü konular da bulunmaktadır. Ancak kendisinin izlediği yöntemin tutarlılığından ve bu yöntemi arzetmedeki başarısından dolayı olacaktır ki bugün Eş'arîyim diyen milyonlarca insan, aslında bazı konularda Fûrekîyim demiş bulunmaktadır. Zira özellikle haberi sıfatların te'vil edilmesi, peygamberliğin erkeklere mahsus olması gibi konularda mezhep mensupları bugün İbn Fûrek'in görüşlerini takip etmektedir. Geçmişte ve bugün Eş'arîlik Mezhebi hakkında araştırma yapan şahsiyetler kendisinin görüşlerinden müstağni kalamamışlar, birçok kelâmi tartışmada kendisinin görüşlerine başvurmuşlardır.

İbn Fûrek'in kelâmi görüşlerinin önemli olması onu, deyimi yerinde ise bir tefsir yazmaya adeta zorlamıştır. Kendi görüşlerine bu kadar önem verilen bir şahsiyete Müslümanların birinci kaynağı olan Kur'ân hakkında birçok sorular sorulmuştur. Zira İbn Fûrek'in yaşadığı dönem İslam devletlerinin siyâsi olarak zayıfladığı ancak ilmî üretkenlik olarak altın devrini yaşadığı bir süreci temsil etmektedir. Aynı metin hakkında onlarca farklı yorumun bulunduğu bir dönemde, İbn Fûrek gibi İslâmî ilimler alanında otorite kabul edilmiş bir şahsiyete yüzlerce soru gelmiş ve bu sorulara cevaplar vermiştir. İbn Fûrek sorulan sorulara cevap verme atmosferi içerisinde bir tefsir

yazmaya karar verince, tabî olarak tefsiri de bu atmosferin etkisinde kalmış ve türünün ilk ve günümüze kadar da son örneğini teşkil eden bir yöntem olan **tamamen soru cevap yöntemi ile** tefsirini yazmıştır.

Tefsiru'l-Kur'ân'ın rivâyet açısından oldukça zengin bir içeriğe sahip bir tefsir olduğunu fark etmek zor değildir. Zira her varakta, yoğun bir şekilde kavillere yer verildiği görülür. Bu rivâyetlerin büyük bir kısmı, sahabe, tâbiûn ve sonrasına ait kavillerdir. Bunun yanı sıra sık olmakla beraber âyet ve hadislere de yer vermiştir.

Tefsirinde yer verdiği kavillerin, senetlerini zikretmemesi, bir konu hakkında farklı kavilleri zikrederken çoğu zaman bu kaviller arasında bir tercihte bulunmaması, kavilleri eleştiriye tabi tutmaması, rivayet açısından tefsirin en çok göze çarpan özellikleri arasında gösterilebilir.

Rivâyetlere bu kadar yer veren Tefsiru'l-Kur'ân'ın hadislere nadiren yer vermesi onun bir özelliği kabul edilebilir.

Tefsirimize dirâyet açısından bakıldığında; İbn Fûrek'in kelâmî yönünün ağır bastığı, kelâmî görüşlerinin etkisinin bulunduğu net bir şekilde görülebilir. İbn Fûrek'in mensûbu bulunduğu Eş'arî Mezhebi'nin görüşleri çerçevesinde ayetleri tefsir ettiği, bu mezhebin îtikâdi görüşlerinin büyük ölçüde tefsir üzerinde etkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu görüşlere ters düşen farklı mezhep görüşleri tefsirde yer almış, bu görüşler red edilmiştir.

Tefsirin fikhî açıdan yöntemi hakkında kanaat verecek şekilde değerlendirilmeye tabi tutulması mümkün olmamıştır. Zira tefsirin elde edilen kısmı üçüncü ciltten ibarettir. Bu cilt, genellikle ahkâma dair konuların ele alınmadığı Mekkî sûreleri ihtivâ etmektedir. Bunun tabî bir sonucu olarak üçüncü cilt, fikhî konulara çok ağırlık vermemiştir. Ele alınan ahkâm ayetlerinin tefsirinde yöntem, belli bir mezhep çizgisi içerisinde kalmadan konu ile ilgili farklı kavillere yer vermek şeklindedir. Müfessirin, bu farklı görüşler içerisinde bir tercihte bulunmadığı müşahede edilmiştir.

Tefsirimizin kırâat ilminden nasibi oldukça fazladır. Her bir mesele genelde kırâat farklılıklarına değinir. Bu farklılıkların ayetlerin anlamı üzerinde yaptığı etki özellikle ele alınmıştır. İbn Fûrek; kırâat farklılıklarına değinirken, bu kırâatların mütevâtir olmasına dikkat etmiş, bu konuda titiz davranmıştır denilebilir.

Tefsiru'l-Kur'ân'ın lugavî yönü, kuşkusuz onun en çok dikkat çeken yönüdür. Tefsir, nahiv ilmi ile ilgili konularda detaylara girmiş, kelimelerin i'râbları önemli bir yer işgal etmiştir. Kelimelerin anlamları üzerinde özellikle durulmuş, İbn Fûrek'in Arap dili konusundaki vukûfiyeti, tefsirine yansımıştır. Tefsiru'l-Kur'ân'ın lugavî bir tefsir olarak kabul edilmesine imkan verecek şekilde nahiv ve kelime bilgisine yer verilmiştir.

Kur'ân ilimleri açısından Tefsiru'l-Kur'ân, özellikle Müşkilu'l-Kur'ân gibi bazı konulara önem vermiş, nâsîh mensûh gibi diğer bazı konulara ise nadiren temas etmiş denilebilir. Tefsiru'l-Kur'ân, âyetlerin tefsiri esnasında analitik düşünmeyi esas almış, anlaşılmasında problem olabilecek konuların üzerinde daha ziyade durmuştur. Bu özelliği ile, İbn Fûrek'in kelamcı yönünün tefsir üzerinde daha fazla etkili olduğu görünmektedir.

Rivâyetlere ağırlık veren birçok tefsirde olduğu gibi Tefsiru'l-Kur'ân da İsrâîliyyâtın etkisinden kurtulamamış, özellikle peygamber kıssalarına dair olan âyetlerin tefsirlerinde bu etki kendini göstermiştir.

Nüzûl sebeplerine çok fazla yer vermeyen Tefsiru'l-Kur'ân'ın Ğarîbu'l-Kur'ân ve Münâsebâtu'l-Kur'ân gibi ilimlere daha fazla yer vermesi dikkat çekmektedir. Bu özelliği ile Tefsiru'l-Kur'ân, araştırmacı kişiliklere hitap eden, onların dikkatini çekebilecek orijinal bir yöntem sahiptir.

Edebî sanatların kısmen de olsa Tefsiru'l-Kur'ân'da yer aldığı, âyetlerin tefsiri esnasında belâgat ilminin bazı terimlerinin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca mantık ilminin bazı kavramları da Tefsiru'l-Kur'ân'da yer almıştır.

Meseleler içerisinde tefsirinde bulunacağı âyetleri yazmamış olması, tefsirden istifadeyi zorlaştırmaktadır. Bu özelliğinden dolayı Tefsiru'l-Kur'ân okunurken, okuyucu hâfiz değilse yanında Mushaf bulundurmamak zorunda kalacaktır.

Tefsiru'l-Kur'ân'ın soru cevap yöntemini benimsemiş olması onun dikkat çeken bir özelliğidir. Âyetler hakkında sormuş olduğu sorular genelde ayet içerisinde geçen kelimelerin anlamları hakkındadır. Sorulan bu sorular gelişi güzel sorular değil, âyetlerin anlaşılmasında önem arz eden sorulardır. Okuyucunun ilgisini çeken bir yöntem takip edilmiştir.

Tefsirin izlediği bu yöntemin orijinal ve ilgi çekici olması bizim açımızdan şöyle bir kanaat uyandırmıştır: Tefsir alanında çalışma yapmak arzusunda bulunanların, çalışmaya başlamadan önce, hitap edeceği kesim ya da kesimlerin ilgisini çekecek alışagelmediği orijinal bir yöntem hakkında araştırma yapması, tefsir alanı ile ilgilenen ya da ilgilenme eğilimi içerisinde olanlar açısından yararlı olacaktır. Bu konuda; İbn Fûrek izlediği yöntemde başarılı olmuştur. Tefsiri dikkat ve ilgi çekicidir.

Kur'ân hakkında yapılan ilmi çalışmaların gayet ilgi gördüğü ve bu ilginin gözle görülür derecede artış gösterdiği böyle bir dönemde, İbn Fûrek Yöntemi ile yani soru-cevap yöntemi ile bir tefsir yazılmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz. Zira asrımızda da insanların zihinlerini meşgul eden, Kur'ân ile ilgili birçok soru değişik zeminlerde gündeme gelmektedir. Bu soruların tespit edilip, cevaplarının Kur'ân merkezli verilmesinde, İbn Fûrek yönteminin benimsenmesinin isabetli olacağı düşüncesindeyiz.

KAYNAKLAR

- AHMED EMİN, **Zuhru'l-İslâm**, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut, 1425/2003.
- AHMED B. HANBEL, (v. 241/855) **Usûlu Ehli's-Sünne**, tah: Velîd b. Muhammed Nebîh b. Seyfinnasr, ty.
- ASLAN, Abdülgaffar, “**IV./V. Yüzyılda Kelam-Tasavvuf İlişkisi –İbn Fûrek-Örneği**”, Dini Araştırmalar Dergisi, ed. Recep Kılıç, C. 5.
- AYDIN, İsmail, **Kur'ân'ın Filolojik Yorumu**, Tibyan Yayıncılık, 2012.
- AYNÂTÎ, Câsim b. Muhammed, **Risâletâni fî Usûli't-Tefsîr**, Mektebetu'l-İmâm ez-Zehbî, el-Kuveyt, 1431/2010.
- el-BAKILLÂNÎ, Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Tayyip, (v. 403/1013) **Kitâbu Temhîdi'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil**, tah: İmâduddîn Ahmed Haydar,1. Baskı, Müessesetu'l-kutubi's-Sekâfîyye, 1407/1987.
- el-BEYHÂKÎ, EN-NİSÂBÛRÎ (v. 458/1066) Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Abdillâh b. Mûsâ, **Ahkâmu'l-Kur'ân li'l-İmâm eş-Şâfiî**, Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1. Baskı, Beyrut, 1410/1990.
- BİLMEN, Ömer Nasûhî, (v. 1391/1971) **Büyük Tefsir Tarihi**, İstanbul,1960.
- BİRİSİK, Abdülhamit, “**Kırâat**”, DİA., XXV, 427, TDV Y., İstanbul, 1991.
- BROCKELMANN, Carl (v. 1956) **GAL{Geschichte Der Arabischen Literatur Supplementband** Leiden,1949.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870), **el-Câmiu's-Sahîh**, Dâru Tavkin'-Necât, by., ty.
- CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Usûlü**, s, TDV Y., 8. Baskı, Ankara, 1991.
- ÇETİN, Abdurrahman, **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi**, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012.

- ÇETİN, Abdurrahman, “**Nesih**”, DİA, C. XXXII, s.580, TDV Y. İstanbul, 1991.
- DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Usulü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2012.
- EBÛ UBEYDE, Muammer b. el-Müsennâ et-Teymî, (v. 209/824) **Mecâzu'l-Kur'ân**, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, ty.
- EROĞLU, Ali, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, **Şiirle İstişat ve İstişat Açısından Medarik** s.11, Erzurum, 1993.
- el-EŞ'ARÎ, Ebû Mûsâ Ebu'l- Hasen Alî b. İsmail b. Abdillâh (v. 324/936) **el-İbâne an usûli'd-Diyâne**, 1. Baskı, Dârüb'n-u Zeydûn, Beyrut, ty.
- el-EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b Ahmed, (v. 370/980) **Tehzibu'l-Luga**, Dâru'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye, Mısır 1964.
- el-FÂRİSÎ, Ebû Alî Hasen b. Abdulgaffâr, (v. 377/987) **el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a**, tah: Beşîr Hubeybâtî, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Beyrût, 1413/1993.
- el-FERRÂ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, (v. 207/822) **Maâni'l-Kur'ân**, 2. Baskı, Beyrut, 1403/1983.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb (v. 817/1415) **el-bulegâ fi Terâcimi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Luga**, tahkik: Muhammed Mısırî, Dâr Sa'deddîn, 1. Baskı, Şam, 2000.
- FURAT, Ahmet Suphi, **Arap Edebiyat Tarihi, Başlangıçtan XVI. Asra Kadar**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996.
- el-GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, **el-Vecîz fi Fıkhi'l-İmâmi's-Şâfiî**, tah: Alî Muavvid, Âdil Abdulmevcût, Dâru'l-Erkam, 1. baskı, Beyrut, 1418-1997.
- GOLDZİHER, Ignaz (v. 1921) **İslâm Tefsir Ekolleri**, Denge Tanıtım, çev. Mustafa İslâmoğlu, Denge Yayınları İstanbul, 1997.
- el-HALÎL B. AHMED (v. 175/791), **Kitâbu'l-Ayn**, tahkik: Abdulhamîd Hendâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2003
- HARMAN, Ömer Faruk “**Dâvud**”, DİA, IX, 29. TDV Y., İstanbul, 1994.

- HASAN MAHMUT eş-ŞÂFÎÎ, **Kelama Giriş**, Değişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul,2009.
- HATİPOĞLU, İbrahim “**İsrailiyyat**” DİA, XXIII, 195. TDV., İstanbul, 1994.
- HUMEYDÎ, Abdülazîz b. Abdullâh, **Tefsîru’bni Abbâs**, Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, ty.
- İBN ABBÂS, (v. 68/687) **Tefsîru’bn-i Abbâs el-Müsemmâ Sahîfetu Aliyyi’bn-i Ebî Talha an İbni Abbâs fî Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azîm**, Edâ Neşriyat, İstanbul, 1994.
- İBN ASÂKİR, (v. 571/1176) Ebu’l-Kâsım Alî b. Hasen b. Vehbillâh, **Tebyînu Kezîbi’l-Müfterî**, tah: Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-Türâs, Kâhire, 2010.
- İBN EBÎ HÂTİM Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, (v. 327/939) **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, I-IV, tah: Es’ad Muhammed et-Tayyip, Mektebetu Tezekkur Mustafâ el-Bâz, Mekke, 1417/1997.
- İBN FÛREK, (v. 406/1015) **Kitâbu Müşkili’l-Hadîs ev Te’vîlu’l-Ahbâri’l-Müteşâbihe**, Tahkik. Daniel Gimaret, Dimeşk, 2003.
-, **Mücerradu Makâlâti’Şeyh Ebi Hasen el-Eş’arî**, tah: Daniel Gimaret, Dâru’l-Meşrik, Beyrut 1987.
-, **Tefsiru’l-Kur’ân**, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Bölümü, nr.50.
-, Süheyme bint. Muhammed Saîd Muhammed Ahmed Buhârî, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, (Kısmi tahkik) Yüksek Lisans Tezi, Ümmü’l-Kura Üniversitesi, Kitap ve Sünnet Bölümü, 2009
- İBN HALDÛN, **Mukaddime**, Dergah Yayınları, Haz. Süleyman Uludağ, 1. Baskı, İstanbul,2011.
- İBN HALLİKÂN (v. 681/1282) **Vefeyatu’l A’yân ve Enbâü Ebnâiz’ z-Zamân**, Dâr Sadır, Beyrut, ty..
- İBN KESÎR, İmâdüddin ebi’l-Fidâ İsmâil ed-Dimeşkî (v. 774/1373) **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, Çağrı yayınları, İstanbul,1986.

- İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullâh b. Müslim (v. 276/889) **Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut, 1981.
-, **Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v. **Süneni İbni Mâce**, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ty.
- İBN MANZÛR Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el- Ensârî (v. 711/1311), **Lisânu'l-Arab**, tahkîk: Abdullâh Alî el-Kebîr – Muhammed Ahmed Hasbullah – Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Dâru'l-Maârif, Kâhire, ty.
- İBN SÛBKÎ, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdülkâfî (v. 711/1369), **Tabakâtu's-Saffiyyetü'l-Kübrâ**, Darü'l-İhya ve'-l Kütübi'l Arabî, ty.
- İBN TEYMİYYE, Takiyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm (v. 728/1328) **Mukaddeme fi Usûlu't-Tefsir**, tah: Adnân Zerzûr, 2. Baskı, 1392/1972.
-, Takiyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm, **Mecmûu'l- Fetâvâ**, Riyad, 1381.
- İBNU'L-CEVZÎ Cemâluddîn Ebi'l-Ferac Abdurrahmân (v. 597/1201) **el-Musaffâ bi elfi Ehli'r-Rusûh min ilmi'n-Nâsih ve'l-Mensûh**, tah: Hâtem Sâlih Dâmin, 1. baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1405/1983.
- İSMAİL PAŞA el-Bağdâdî (v. 1338/1920), **Hediyyetu'l- Ârifîn**, İstanbul, 1955.
- KÂDÎ ABDULCEBBÂR Ahmed (v. 415/1025), **Şerhu Usûli'l-Hamse**, Tahkik: Abdulkerim Osmân, Mektebetu Vehbe, Kâhire, 1996.
- KÂTİP ÇELEBÎ (v. 1067/1657), **Keşfu'z-Zunûn an Esami'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, trs.
- el-KATTÂN Menna' Halil, **Mebâhis fi Ulûmi'l- Kur'ân**, Mektebetu Vehbiyye, Kahire, Ty..
- KILAVUZ, A. Saim, **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009.
- KİRAZ, Celil, **Şerif Murtazâ'nın Emâli'sinde Kur'ân Müşkileri ve Müteşâbihleri**, Emin Yayınları, Bursa, 2010.

- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (v. 671/1273), **el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin limâ Tedammenehû mine's-Sünneti ve'l-Kur'ân**, tah. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî, Müessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1427/2006.
- MERÇİL, Erdoğan "**Büveyhiler**" DİA, VI, 499, TDV Y., İstanbul, 1992.
- el-MERVEZÎ, İshâk b. İbrâhîm b. Mahled el-Hanzalî (v. 238/853) **Müsnedü İshâk b. Râheveyh**, Mektebetu'l-İmân, 1. Baskı, Medîne, 1416/1991.
- el-MEVİLÎ, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd (v. 683/1284), **el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr**, 1. Baskı, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1423/2002.
- el-MU'CEMU'L-VASÎT, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996.
- MUHAMMED SAÎD MÜBEYYİD, **Mevsûatü Hayâtu's-Sahâbe min Kütübi't-Türâs, Mektebetü Dâru'l-Feth**, 1. Baskı, Katar, 1421/2000.
- MÜCÂHİD B. CEBR Ebu'l-Haccâc (v. 103/721), **Tefsîru Mücâhid**, 1. Baskı, Dâru'l-Kütüpi'l-İlmiyye, Beyrût, 1436/2005.
- NÂCÎ, Muallim, **İ'câz-ı Kur'ân**, Ümit Şimşek (sadeleştiren),: Marifet Yayınları, İstanbul, 1997.
- en-NEHHÂS, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl (v. 338/950), **İ'râbu'l-Kur'ân**, 2. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1429/2008.
- ÖĞE, Ali, **İbn Fûrek, Hayatı ve Kelâmî Görüşleri**, Kömen Yayınları, Konya 2011.
- RÂZÎ, Muhammed Fahreddîn (v. 606/1209), **Tefsîru'l-Fahrir-Râzî eş-Şehîr bi't-Tefsîri'l-Kebîr ve Mefâtihi'l-Ğayb**, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1981.
- REMZÎ NA'NÂ'A, **İsrâîliyât ve Eseruhâ fî Kütübi't-Tefsîr, Dâru'l-Kalem**, 1. Baskı, Dimeşk, 1390/1970.
- RUMMÂNÎ, Ebu'l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî b. Abdillâh (384/994), **Şerhi'r-Rummânî Alâ Kitâbi Sîbeveyh**, tah: Mâzin el-Mübârek, 3. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1993.

- SEÂLİBÎ, Abdurrahman b. Muhammed Mahlûf ebî Zeyd, **Tefsîru's-Seâlebi el-Müemmâ bi'l-Cevâhiri'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, tah. Abdulfettah Ebû Sünneh, Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1997.
- SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (v. 373/983), **Tefsîru's-Semerkindî el-Müemmâ Bahru'l-Ulûm**, tah: Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1413/1993.
- SEZGİN, Fuat, **GAS Gescichte des Arabischen Schrifttums**, Leiden, 1967.
- SÜDDÎ EL-KEBÎR, Ebû Muhammed İsmâil b. Abdurrahman (v. 127/745) **Tefsîru Süddî'l-Kebîr**, 1. baskı, Dâru'l-Vefâ, 1414/1993.
- SÜYÛTÎ, ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (v. 911/1505) **el-İtkân fî Ulûmi'l- Kur'ân**, tah: Merkezu'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye Vizâratu'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, ty.
- eş-ŞERİF EL-MURTAZÂ, Alemü'l-Hüdâ Zü'l-Mecdeyn Ebu'l-Kâsım Alî b. el Huseyn el-Müsevî el-Alevî (v. 436/1044), **Emâli'l-Murtezâ**, tahkik: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1425/2004.
- eş-ŞINKÎTÎ, Muhammed el-Emîn b. Muhtâr el-Ciknî, **Edvâu'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'ân bil'-Kur'ân**, Dâru Âlemi'l-Fevâid, ty.
- TABERÎ, Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (v. 310/922) **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil'l-Kur'ân**, tah: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Dâru'l-Hicr, Giza, 1422/2001.
- et-TİRMÎZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra (v. 279/892), **el-Câmiu's-Sahîh ve Huve Sünenü't-Tirmîzî**, (Yayınevi okunamadı) 2. Baskı, 1395/1975.
- TOPALOĞLU, Bekir-YAVUZ Yusuf Sevki-Çelebi, İlyas, **İslâm'da inanç Esasları**, M.Ü..F.V.Y, İstanbul, 1998.
- VURAL, Faruk, Tâhir İbn Âşûr ve et- Tahrîr ve't- Tenvîr İsimli Tefsiri, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Danışman: Yakup Çiçek, İstanbul, 2002.
- YÂKÛT EL-HAMEVÎ (v.626/ 1229), **Mucemu'l- Üdebâ**, tahkik: İhsân Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, I. Baskı, Beyrût,1993.

- YEŞİLYURT, Temel, **Kelâm**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.
- YILDIRIM, Suat, **Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş**, 5. Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005.
- YİĞİT, İsmail, “**Emeviler**” DİA, XI, 103, TDV Y., İstanbul, 1995.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “**Eşariyye**”, DİA, C. XI, s. 448, TDV Y., İstanbul, 1991.
-, “**İbn Fûrek**”, DİA, XIX, s. 496, TDV Y., İstanbul, 1991.
- ZEBÎDÎ, Ebû'l-Feyz Muhammed Murtazâ (v. 1205/1790), **İthâfu's-Sâdeti'l-Müttekîn bi-Şerhi Esrâri İhyâi Ulûmi'd-Dîn**, Kahire, 1311.
- ZECCÂC, Ebî İshâk İbrâhim b. es-Sirrî (v. 311/923), **Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû**, tahkik: Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1408/1988.
- ZEHEBÎ, Muhammed Huseyn (v. 1977), **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I-III, Mektebetu Vehbe, Kâhire ty.
- ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, C.I Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1428-2008.
-, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed (v. 538/1143) **Esâsu'l-Belâga**, tah: Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1419/1998.
- ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm (v. 1362/1943), **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, tah: Fevvâz Ahmed, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrût, 1415/1995.
- ZERKEŞÎ, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh, (v. 794/1392) **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, tah: Ebi'l-Fadl ed-Dimyâtî, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1422/2006.
- ZEBÎDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Ubeydullâh (v. 379/989) **Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn**, Kahire, 1392/1973.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Adnan	ARSLAN	
Doğum Yeri ve Yılı	Düzce	20/11/1979	
Bildiği Yabancı Diller	Arapça	İngilizce	
ve Düzeyi	Çok İyi	İyi	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	1994	1997	Düzce İmam Hatip Lisesi
Lisans	1998	2002	Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Yüksek Lisans			
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2005	2010	Önder Dil Yabancı Dil Kursları
2.	2011		Uludağ Üniversitesi Yabancı Diller Meslek Yüksek Okulu
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	Adnanarslan81@hotmail.com		
	Tarih	16.07.2013	
	İmza		
	Adı Soyadı		

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Adnan ARSLAN
Tez Adı	İbn Fûrek'in Tefsirdeki Metodu
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Tefsir
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Celil KİRAZ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama İzni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasının ertelenmesini istiyorum 1 yıl ☐ 2 yıl ☐ 3 yıl ☐ ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin yukarıda belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 16.07.2013

İmza: